

Soproni Szemle

| 2018. harmadik szám

| hetvenkettedik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

KÜCSÁN JÓZSEF: „A Szemle kapcsolatai messze elértek...” Beszélgetés a 90 éves Domonkos Ottóval	225
NEMES ANDRÁS: Askercz Éva köszöntése	238

SOPRON ÉS A REFORMÁCIÓ

TÓTH GERGELY ISTVÁN: Evangélikusként a király hűségén . A felekezeti identitás szerepe Lackner Kristóf soproni polgármester életművében	240
DOMINKOVITS PÉTER: Sopron város kora újkori végrendeleteiről, különös tekintettel az evangélikus felekezethez tartozók végakarataira	248
VERESS FERENC : A soproni Szentháromság- emlék és mecénásai: Thököly Katalin és Kollonich Lipót	252
SOÓS VIKTOR ATTILA: Az Állami Egyházügyi Hivatal ellenőrzése a protestáns egyházak felett – vázlatos kitekintéssel Győr-Sopron megyére	279

MŰHELY

RIBI ANDRÁS: „ <i>filia ordinis crucigerorum de Alba</i> ” – A soproni keresztes preceptorium a középkor végén (A kispreceptorok adattárával).....	286
KOVÁCS ELEONÓRA: A Soproni Levéltár reformációs projektje	297

SOPRONI ARCOK

KÁROLYI GYÖRGY: Új életrajzi adatok Liszt Ferenc keresztszüleiről, akik soproni lakosok voltak (kutatási beszámoló)	300
BENDEFY ISTVÁN: A fertőszéplaki oskolamester, Barabás György 2. (1811–1879)....	309

SOPRONI KÖNYVESPOLC

SEBŐK RICHÁRD: Kónya Péter – H. Németh István: (szerk.): Mestá na sneme Városok a diétán. Prešov, 2016.	327
--	-----

Ha az 1955-ben, tehát 63 éve újraindult Soproni Szemle egyes számait lapozzuk és figyelünk a borítólap belső oldalának szerkesztőségi adatokat tartalmazó soraira is, feltűnhet, hogy a folyton változó nevek között két állandó mégis van!

Az egyik, az alapító Heimler Károly, aki érdemeire tekintettel, kegyeleti okokból szerepel mindig az első helyen. A másik pedig Domonkos Ottó, aki az 1955-ös, összevont első-második számtól máig, szilárd tagja a szerkesztőségnek, illetve a szerkesztőbizottságnak. Folyóiratunk jelenlegi szerkesztőségének tagjai azzal szeretnék köszönteni az idén kilencven esztendőes Domonkos Ottót, hogy számos kérdésüket eljuttatva hozzá, visszatekintésre kérik. Elevenítse fel a több mint hat évtized emlékeit, melyeket ő láthatott és tapasztalhatott, de amik jellegüknél fogva, soha nem voltak publikusak. Mára viszont az idő az emlékeket történelemmé avatta.

Kíváncsiak lennénk, hogyan működött a Szerkesztőség Csatkai Endre főszerkesztősége alatt?

Csatkainak viszonylag könnyű dolga volt az első néhány évben, mert a lap régi folyamának megszűnése (1944) és új folyamának indítása közötti bő évtizedben sok íróasztal fiókjában gyűltek fel Sopron történetével kapcsolatos anyagok. Ha nem is kész cikkek – bár olyanok is voltak –, de adatgyűjtések, melyekről ő és a levéltári kollégák tudtak, s fel lehetett kérni a szerzőket a feldolgozásra, biztos helye és gyors megjelentetési fóruma lett a tanulmányoknak. Közben és később pedig a népes szerkesztőbizottság tagjai szervezték a szerzői gárdát helyben és a fővárosban egyaránt. Csatkainak a topográfiai munkája miatt kiterjedt szakmai kapcsolatai voltak a pesti kollégákkal, főleg miután a belvárosi műemléki kutatásokba az Országos Műemléki Felügyelőség munkatársai is bekapcsolódtak. Cikkekben tehát, mint főszerkesztő nem szűkölködött, említette is, hogy főszerkesztősége idején 170 új munkatársa volt a folyóiratnak. Ha pedig a különféle rovatokban mégis hiány mutatkozott volna – rövidebb közleményekből például –, akkor a saját, korábbi anyaggyűjtéseiből mindig ki tudta tölteni az űrt. Áttekintve a Környei-féle, két részletben megjelent Csatkai bibliográfiát láthatjuk, milyen bőséges és szerteágazó adattömeeggel dolgozott.¹

¹ Környei Attila: Csatkai Endre irodalmi munkássága. 1–2. Soproni Szemle 25. (1971), 66–75.; 145–165.

Mennyi diplomáciai érzékre volt szüksége Csatkainak ahhoz, hogy a nagy létszámú szerkesztőség erősen eltérő egyéniségű tagjaival és számos szerzőjével, zökkenőmentesen együtt tudjon dolgozni? Volt erre módszere?

Igen, megvolt a módszere, már ha az emberi és szakmai tekintélyt „módszernek” lehet nevezni. Elsősorban jó természetű, segítőkész, konfliktuskerülő ember volt, ami nagy előnyére szolgált. Ezen túl, hírét, nevét és szakmai rangját már a két világháború között megalapozta, s azért, hogy már akkor nem kaphatta meg az annak megfelelő városi állást, csakis az embertelen politikai viszonyokat okolhatjuk. A város vezető értelmiségeinek elismerését és támogatását mi sem bizonyította jobban, mint az érdekében fogalmazott munkaszolgálat alóli mentesítési kérelem, amit egy korábbi cikkben megismerhettünk.² Amikor azután 1945-ben visszatért a munkatábor poklából, nem volt kérdés, hogy a városi múzeum élére kerülve az őt megillető pozíciót elfoglalja és szakmai tekintélyét tovább öregbítse. Az azt követő munkás évek tudományos csúcsát jelentette a műemléki topográfia megjelentetése, a kultúrpolitikai elismerésnek pedig az érte kapott Kossuth-díj társadalmi súlya.³ A tovább bővülő emberi hátteret és támogatást a városban az a „tanítványi kör” jelentette, melynek kialakulása magántanítványokból, művészettörténet és néprajz iránt érdeklődő regöscserkészekből már a háború előtt megindult. Ez folytatódott a háború után, tehetséges fiatalok (gimnazisták és egyetemisták), kezdő egyetemi és kutatóintézeti kutatók felkarolásával, kvázi önképző körbe való bevonásával. Ezek az emberek az ötvenes évek közepére már olyan pozíciókba kerültek, ahonnan Csatkait és a Szemle ügyét pártolni tudták – gyakorta saját tanulmányokkal, vagy pályatársaiktól kért cikkek közvetítésével. De voltak „tanítványok” fővárosi intézményekben is, így a Szemle kapcsolatai messze elértek. Neveket ne említsünk, mert vége-hossza nem lenne a felsorolásnak.

A mindenkori városvezetés mennyire tartotta fontosnak, mennyire tekintette szívügyének a Szemle sorsát? Milyen forrásai voltak a Szemlének, s hogyan alakult a kiadás helyzete az évtizedek alatt?

A város az újraindulástól kezdve a magáénak érezte és vallotta a folyóiratot és a kiadás teljes költségét fedezte, még az akkori magas példányszámok mellett is. Érvényes volt ez a Szemle „különkiadványaira” szintén, melyekből számos jelent meg önálló füzetként az évtizedek során. A városi költségvetésből azokat is finanszírozták. Nem akármilyen rangot jelentett egy vidéki városnak, amely akkor már megyeszékhelyi rangját is elveszítette, hogy ilyen tudományos színvonalú folyóirattal büszkélkedhetett. Ennek a támo-

² A 23 nevet tartalmazó névsort közli *Varga Imréné*: „...öt évtizeden át támogatóm és pártfogóm voltál ...” Két tudós ember, Házi Jenő és Csatkai Endre barátságának kialakulása levelezésük tükrében. 450., In: Környei Attila – G. Szende Katalin (szerk.): *Tanulmányok Csatkai Endre emlékére*. Sopron, 1996, 443–456.

³ *Csatkai Endre – Dercsenyi Dezső* (szerk.): *Sopron és környéke műemlékei*. Budapest, 1953. (2. jav. bőv. kiad. 1956).

1. kép. A „Kézművesség – népművészet” című állandó kiállítás rendezésének hajrájában. (1989. október)

gatásnak a folyósításában Bognár Dezső tanácselnöknek múlhatatlan érdemei vannak! Az újraindítás lelkes hónapjaiban sikeres előfizető gyűjtő akciók is voltak, amelyekben nem csak intézmények könyvtárai, de magánszemélyek (tanárok, idegenvezetők, város-történet iránt érdeklődő értelmiségiek) is támogatták az előfizetésükkel a Szemlét. A gyárak, üzemek, de főleg a szolgáltató vállalatok hirdetésekkel helyezték el a lapban, ami biztos bevételt jelentett.

A korai idők szerkesztőségének névsorát áttekintve úgy tűnik, többen nem tudományos érdemeik miatt kerültek a testületbe, hanem a politikai ellenőrzés okán. Valóban „komisszárok” voltak?

Igen, de ez a korszak légkörében természetesnek számított. Elsősorban az „évfordulós” időszakokban volt ez téma. A legjobb példája ennek a Tanácsköztársaság 1959-es évfordulója körül támadt „vihár” volt, ami után hét pártemberrel „erősítették meg” a szerkesztőbizottságot! De erről részletesen, nevek említésével írtam a jubileumi számban, ott érdemes utánanézni.⁴ Később aztán, néhány év alatt Csatkai „átállította” a Szemle oldalára a delegáltak némelyikét, köztük a városi tanács akkori elnökét, Erdély Sándort

⁴ Domonkos Ottó: A Soproni Szemle 50 éve. Soproni Szemle 59. (2005), 3–26., különösen 24–26.

is. A legegyszerűbben úgy lehetett védekezni az ilyen direkt irányítás ellen, hogy az igények bejelentéséhez szerzőket és megfelelő színvonalú, szakmailag lektorált cikkeket is kértünk. Arra is volt példa, hogy az ipari üzemek vezetői közül a szerkesztők közé küldött műszakiakat felkértünk saját vállalatuk történetének megírására, mondván ki más lenne illetékes erre, mint a szakemberek. Dicséretükre legyen mondván, született is néhány színvonalas üzemtörténeti közlemény.⁵ Arra is emlékszem, hogy a pártiskolai tanárok közül munkásmozgalom-történeti tanulmányokat talán csak Papp Istvántól kaptunk. Szerencsére, ebben a témában Környei Attilának a brennbergi kutatásai eredményeiből írott cikkei, illetve a munkásmozgalom-történeti tanulmányai minden szakmai és politikai kritikát kiálltak.⁶ A hetvenes években a politikai légkör enyhülésével mérséklődött ez a nyomás is. Mollay Károly főszerkesztősége idején már lehetőségünk volt Trianon kényes témájához is „hozzányúlni” –, igaz csak Burgenland kérdésében, a soproni népszavazás kapcsán.⁷

Sem Csatkai, sem Mollay nem forogtak a politikában, hogyan tudtak így lavírozni a folyóirat szakmai/tudományos érdekeinek védelmében?

Mint mondtam, a tudós munkatársak segítségével, akik nagy szakmai tekintélynek örvendtek. Csatkainak például feltétlen támogatója volt Gyulay Zoltán, az egyetem olajipari tanszékének vezetője, aki a saját területén olyan elismertségnek örvendett, hogy még az elhíresült MAORT perben sem tudták vád alá helyezni, pedig akkor a cégnél vezető pozícióban volt. Ugyanígy Tárczy-Hornoch Antal, Vendel Miklós, s a többiek is, akik elkerültek az egyetem egy részével Sopronból, de tartották a kapcsolatot és olyan szakmai tekintélyt adtak a szerkesztőség „tudós” felének, amit a politika végül is nem tudott zátonyra futtatni.

Csatkai halála után (1970. március 12.) volt egy pár hetes időszak, amikor „illetékes helyen” nem volt egyértelmű döntés a következő főszerkesztő személyéről. Valószínűleg megkérték Tárczy-Hornoch Antalt, hogy tájékozódjon, tárgyaljon és tegyen javaslatot a kérdésben. Történt egyik napon, hogy Tárczy telefonon magához kéretett és előadta azt az elképzelést, hogy a város három vezető intézményének igazgatója (Domonkos Ottó, Hiller István és Horváth Zoltán) közösen vegyék át a Szemle főszerkesztését és kollektíve vigyék tovább a munkát. Meglepődtem, megköszöntem a bizalmat és a megtiszteltetést, de nyomban közöltem vele, hogy ebbe a felállásba én semmiképp nem tudok bekapcsolódni. Ennek egyrészt személyes és tudományos okai vannak, másrészt a múzeum előre

⁵ Ld. pl. *Fekete Ferenc*: Sopron textiliparának fejlesztési lehetőségei. Soproni Szemle 22. (1968), 97–112.; *Uő*: 50 éves a Soproni Pamutipar. 1922–1972. Sopron, 1972, 168. p., Soproni Pamutipar kiad.

⁶ *Környei Attila*: A brennbergi bánya és munkásmozgalom vázlatos története. Soproni Szemle 22. (1968) 193–229.; *Uő*: Az osztályharc néhány kérdése Sopron megyében a polgári demokratikus forradalom időszakában (1918. nov. – 1919. márc.) Soproni Szemle 23. (1969) 3–14.

⁷ Ld. pl. *Fogarassy László*: Bevezetés a burgenlandi kérdés forrásaiba és irodalmába. Soproni Szemle 25. (1971), 138–145.

látható fejlődése annyi terhet ró rám, hogy nem lenne kellő erőm a szerkesztéssel foglalkozni. Azon túl, az egészségemre is kell gondolnom. Harmadrészt pedig az a véleményem, hogy erre a funkcióra egymagában Mollay Károly volna alkalmas és illetékes. A régi Szemlénél kezdődött addigi munkássága, tekintélye, soproni ismeretei alapján én őt javasolnám főszerkesztőnek. Nem tudni, hogy a javaslatom milyen súllyal esett latba, de a megosztott főszerkesztőségéből szerencsére nem lett semmi.

Mollaynak pedig, miután rövidesen megkapta a kinevezését és Pestről szerkesztette a folyóiratot, az egyetem és az ott betöltött pozíciója, tudósi tekintélye adott olyan védelmet, melyet a helyi és megyei politika nem tudott kikezdeni. Szerencsére, addigra már a politikai légkör is enyhült, a dogmatikus vonal háttérbe szorult. Akkor már nem volt akkora szükség a „politikailag is elkötelezett” humán képzettségű szakemberek támogatására sem, a megjelentetett cikkek színvonala volt a legjobb védőernyő.

A bölcész főszerkesztők hogyan tartottak egyensúlyt a nagy tekintélyű, de esetleg „nehéz természetű” természettudós szerzőkkel?

Ezen a téren nem emlékszem konfliktusra szerzők és szerkesztők között. Egyrészt, a természettudósoknak megvoltak a saját szakterületük közvéleménye által kontrollált tudományos szaklapjai, ahol a témájukba vágó igazi szakcikkeiket publikálták. Ami kevés természettudomány a Szemlében megjelent, az témáját tekintve inkább kultúrtörténeti érdeklődésre tarthatott számot, nyelvezetét illetően pedig a népszerűsítő műfajhoz volt közelebb, így öröndetesen gazdagította és árnyalta a bölcész megközelítés esetleges egyoldalúságát. Ráadásul Csatkai sokoldalúsága azt is jelentette, hogy ezeket a cikkeket mindenkor alapos olvasói és szerkesztői kritika alá vette.

Mikortól és miért kapott egyre fontosabb szerepet a szerkesztőségben Hárs József?

Az újraindításkor Csatkai elérte, hogy a népes szerkesztőbizottság tagja legyen Kelényi Ferenc nyelvész, az Óvónőképző Intézet vezető tanára, aki mint a Szemle kitűnő olvasó-szerkesztője, 1975-ben bekövetkezett hirtelen haláláig szolgálta a folyóirat ügyét.⁸ Hárs József szerzőként 1966-ban tűnt fel a folyóiratban és 1976/1. számtól kezdve, Mollay Károly felkérésére ő vette át az olvasó-szerkesztői posztot. Ezt vitte 1997 végéig, azzal is kibővítve, hogy 1992-től titkár, olvasó- és technikai szerkesztő is lett, tehát néhány évig Mollay Károly „jobbkeze” a soproni munkában. Nem csoda, hogy sokan ilyen „mindezenként” emlékeznek rá, bizonyára Mollaynak is kényelmesebb volt, hogy csak egy emberrel kellett szoros kapcsolatot tartania. Sokat publikáló, szorgos, nagy munkabírási munkatárs volt, később a szerkesztőbizottságban segítette a lapot.

⁸ Kelényi mellett Hammerl Lajos volt a technikai szerkesztő 1972-ig, ám akkor disszidált. Helyét Hiller István szerkesztőségi titkár vette át és vitte is 1991 végéig.

Emlékezete és véleménye szerint, a jeles főszerkesztők egyénisége, szakmai, stílusbeli, vagy emberi tulajdonságai rányomták-e a bélyegüket az egyes időszakok számaira? Például, a korábbi rovatszerkezet miként alakult ki Csatkai irányítása alatt, s miért formálódott át Mollay főszerkesztősége idején?

Igen, Csatkai szerkesztése alatt a Szemle „olvasmányosabb” volt, legalább annyira szólt a laikus olvasókhöz, mint a szakma szigorú képviselőihez. De ez csak a fogalmazásra, a cikkek nyelvezetére volt igaz, a hitelesség és a tudományos színvonal akkor sem csorbult. Talán azért volt ez így, mert Csatkai nem csak tudós kutató, de jó tollú hírlapi publicista is volt, aki a két háború között, megélhetési okokból, soronként tíz fillér javadalmazásért, a városi lapokban publikálta rövid, kultúrtörténeti tárgyú cikkeit – szorgos levéltári kutatásai „melléktermékeit”. A fentebb már említett életmű-bibliográfiában ennek érdemes utánanézni! Nagy gyakorlata volt tehát komoly témákról egyszerű fogalmazásban írni, amire a Szemle első idejében szükség is volt, amikor pl. a belvárosi helyreállításokat hátráltató régészeti és építészeti kutatások elhúzódnását kellett a közvélemény előtt indokolnia. A Csatkai által kialakított rovatszerkezet is ezt tükrözte, a rövidebb, helytörténeti témákkal foglalkozó írások is a helyi olvasóközönség megnyerését szolgálták.

Mollay ezt az „egyszerűséget” néha tréfásan szóvá is tette. Tény, hogy az ő főszerkesztői ideje alatt változott a Szemle stílusa. Sokkal szárazabb, „tudományosabb” lett a tanulmányok szövege és a terjedelmi arányok is a „főcikk” javára változtak. Ám ez összefüggésben állt azzal is, hogy a hasonló szerepű és tartalmú országos és regionális folyóiratok is a „tudomány nyelvén” fogalmazott tanulmányokat várták a szerzőiktől.

Ezzel összefüggésben, az időben előre haladván, az évfolyamok tipográfiai megjelenése miért lett egyre igénytelenebb?

Semmi szándékosság nem volt ebben. Kétségtelen, hogy az újraindulás idejének a számai grafikai megjelenésükben, a rovatfejek képzésében, a képanyag válogatásában igényesebbek és szebbek voltak, mint a 15–20 évvel későbbi évfolyamok. Ez egyrészt a művészettörténész Csatkai ízlését is dicséri, másrészt ne feledjük, hogy őneki rendelkezésre állt a múzeum gazdag grafikai és fotóanyaga, nem csak a szerzők által szállított képanyagra kellett szorítkoznia. Másrészt, a soproni nyomda technikai színvonala is folyamatosan romlott, a szerény költségvetés miatt a jobb minőségű papírra sem telt. Ez a régi szerkesztőségnek is folyamatos gondot okozott, de tenni ellene nem tudtunk.

Mikor találkozott először a Soproni Szemlével, a folyóiratban megjelent cikkeivel?

Amikor Sopronba kerültem 1952-ben és kezdtem beletanulni a város történetébe, akkor vettem kezembe a folyóiratot, egyetemistaként nem ismertem. Párhuzamosan történt ez azzal, hogy Csatkaitól is kaptam muzeológiai, művészettörténeti és építészettörténeti „különórákat”, mert hamar kiderült, hogy a betegségem miatt az egyetemi anyagból kimaradásaim voltak. Csatkai ezeket beszélgetésekkel, városi séták során tett magyará-

2. kép. Az „Isten áldja a tisztas ipart” című ünnepi kötet átadásának alkalmából rendezett ebéden.
(1998. augusztus)

zatokkal, könyvek, cikkek kijelölésével és ajánlásával folyamatosan pótolta. Akkor folyt a műemléki topográfia első kiadásának összeállítása, amiből rengeteget tanultam anyagismeretben és szerkesztési ismeretekben is. Hasonlóképp a megjelent kötet akadémiai vitájából, ahol bizony a szakma nem kevés irigységgel és kicsinyes szőrszálhasogatással próbálta a kötet érdemeit csorbítani ...

Milyen érzés volt kezdő muzeológusként és a szerkesztőség legifjabb tagjaként helyet kapni a tekintélyes testületben?

Érdekes idők voltak az újraindulás előtti hónapok. Független, 27 éves fiatalember voltam, sokat beszélgettem Csatkaival azokban a hetekben is, amikor már lehetett tudni, hogy a folyóirat elindul, de a korábban kijelölt Peéry Rezsőt a visszaerősödő doktriner politika nem engedte a főszerkesztői székbe. Akkor a régi emberei Csatkainak félhivatalosan megemlégtették, hogy szóba jött jelöltként a pozícióra. Ő viszont erősen hezitált, mondván

nem akar szembe kerülni sem Peéryvel, sem az általa alkalmasnak tartott Mollay Károlylyal. Mivel Peéryt a szociáldemokrata múltja miatt félreállították, Mollay pedig vonakodott és úgy nyilatkozott, hogy az adott körülmények között ő Pestről nem tudja vállalni a főszerkesztői munka felelősségét (bár ambíciói már a régi Szemlénél is voltak), patthelyzet alakult ki. És akkor, egy ilyen múzeumkerti beszélgetésen arra vettem a bátorságot, hogy azt mondtam Csatkainak, ha senki nem vállalja el a főszerkesztői pozíciót, hát elvállalom én! Nincs ugyan szakmai múltam és tudományos tekintélyem, sem szerkesztői tapasztalatom, de ha csak ezen múlik a Szemle újraindulása, akkor valakinek ezt meg kell tennie. Az, hogy ő a mindenki által respektált tudományos múltja, kandidátusi címe és a Kossuth-díja adta tekintély ellenére sem vállalja a pozíciót, az tarthatatlan! Hogy ezen a furcsa kijelentésen megütődött, vagy meglepődött-e, nem tudom, de tény, hogy végül elvállalta a megbízatást. Az, hogy magával vitt a szerkesztőségbe, részéről korábban kezdett, tudatos politika volt. Mint igazgató, úgy kezelte minket Nováki Gyulával, a múzeum akkori régészével, mint az adjunktusait, és ha városi párt, vagy állami vezetőhöz ment hivatalos ügyben tárgyalni, egyikünket, vagy másikunkat legtöbbször magával vitt és mindenről tájékoztatást is adott.⁹ Nem volt tehát meglepő, hogy a szerkesztőségbe is bekerültem. Annál inkább, mert korábbi minisztériumi kapcsolataimat is felhasználva, akkor már erősen szorgalmaztam a múzeum belvárosi bővítését, nevezetesen a Lábasház megszerzését, kisipar-történeti raktárrá és kiállítássá való átalakítását. Beadványokat írtam és olyan körökben mozogtam, ahonnan a Szemle szerkesztői is kikerültek.

Volt-e, s ha igen, milyen mértékű befolyása a folyóirat tematikájának meghatározására, esetleges bővítésére?

Nem volt ilyesmire szükség, a folyóirat – főleg az első időkben – igen széles körből kapta és közölte a cikkeket, a történettudomány minden fő ága és segédtudománya képviselve volt. A néprajzi szakirány cikkeit adta nekem Csatkai átnézésre és véleményt kért róluk, ugyanígy a régészeti cikkeket Novákinak továbbította átolvasásra. Hasonló módon dolgoztak a szerkesztőbizottság nagy tekintélyű tagjai is, akiknek a véleményét mindenki respektálta. Külső lektorok felkérésére, írásos vélemények beérkezésére én nem emlékszem. Ha voltak, azokat a főszerkesztő kaphatta.

Kik voltak a kedvenc szerzői, akiknek a cikkeit a legszívesebben gondozta?

Valójában nem szerzőkhöz ragaszkodtam, hanem a témák között voltak számomra kedvesek! Esősorban a város, illetve városszerkezet fejlődését feltáró régészeti kutatások érdekeltek, melyeket a belvárosban, időnként több helyszínen is, külső kutatók folytattak, de leletanyaguk hozzánk került és tapasztalataik itt csapódtak le. Ugyanilyen érdeklődéssel vártam a műemléki feltárások egyes épületekre, épületegyüttesekre vonatkozó eredmé-

⁹ Ezen túl, a tanácsi választások alkalmával a körzeti tanácsstagjelölt mellé is beprotezsált „összekötői” státusba, később ugyanígy a Hazafias Népfrontba, tehát a közéleti szerepvállalásunkat is ösztönözte.

nyeit, ezek társadalomtörténeti tanulságait. Ezek azután kapcsolódtak a múzeumhoz, a múzeumi kollégák munkájához, például a polgárlakások rekonstrukciója Askercz Éva kutatásaihoz, vagy a széplaki tájházak berendezése a néprajzi gyűjteményhez.

Ezen túl, nagyon szívesen dolgoztam Dávidházy Istvánnal, aki kitűnő cikkeket írt a posztóosok céhének történetéről és általában a posztóiparról. Bár nem szerkesztettem, de érdeklődéssel olvastam Kovács József László cikkeit. Hasonlóképp Mollay írásait, akinek az eredményeit módszertani megoldásai miatt is tiszteltem. Horváth Zoltán 19. századdal foglalkozó cikkeit igen fontosnak tartom, és a molnárokkal, a malmok történetével foglalkozó kutatásait is –, bár ezek önálló kötetben jelentek meg.

Milyen emlékezetes alkalmak voltak, amikor sikerült meggyőzni egy-egy szerzőt, hogy írjon a Soproni Szemlébe?

Szívesen emlékszem arra, amikor a hatvanas évek első felében az Evangélikus Egyház gyűjteményében ráleltünk az addig lappangó Lackner-rézmetszetek pusztulásának indult lemezeire, s a készülő új állandó kiállításunk gazdagítására sikerült a Konvent képviselőivel korrekt megállapodást kötnünk, hogy restaurálás fejében bizonyos darabokat kölcsönkapunk, illetve a grafikai anyagukból is felhasználhatunk. Akkor nekem (más kutatások miatt) már kapcsolatom volt Rózsa György művészettörténésszel, a Nemzeti Múzeum metszetgyűjteményének illetékes szakemberével. Megemlítettem neki az anyagot és azt a lehetőséget, hogy feldolgozhatná ezt a Soproni Szemle számára és összeismerttettem Csatkai Endrével. Igen jóemberi és szakmai kapcsolat alakult ki közöttük, aminek eredményeként megszületett az a kétrészes, rendkívül alapos tanulmány, ami a Lackner életmű kutatásának egyik fontos pillére lett.¹⁰

Szerzőként melyik saját írása áll legközelebb a szívéhez?

Elsőként az újrainduló számban megjelent cikkemet említeném a soproni gombkötőről, melyben megmutatkozott az a céh- és kézműipar-történeti irány, melyet azután egész életemben követtem. Fontosnak tartom még a hatvanas években megjelent pásztorművészeti tárgyú tanulmányomat, ami a népművészetben elterjedt ábrázolások előképeivel foglalkozott. Azután az Anyaház utolsó nagy kiállításának az ismertetését, ami Mollay Károly nagyvonalúságának hála, először több részletben a Szemlében jelent meg és mint a folyóirat tizenhetedik különkiadványa, lett az állandó kiállítás katalógusa.¹¹ Sajnos, a folyóiratba szánt cikkekből, a terjedelmi korlátok miatt csak kisebb lélegzetű témákat lehetett feldolgozni, ez pedig olyan kutatások esetében, ahol a forrásközlés és értelmezés is lényeges, erős korlátokat jelentett.

¹⁰ Rózsa György: Lackner Kristóf a rézmetsző. 1–2. Soproni Szemle 25 (1971), 194–207.; 312–322.

¹¹ Domonkos Ottó: A soproni gombkötők céhszabályzata 1633-ból. Soproni Szemle 9. (1955), 112–119.; *Uő*: Sopron megye pásztorművészete. 1. Soproni Szemle 16. (1962), 124–134.; *Uő*: Sopron megye pásztorművészete. 2. Soproni Szemle 17. (1963), 41–51.; *Uő*: Kézművesség – népművészet. 1–3. Soproni Szemle 48. (1994), 1–32.; 105–137.; 233–265.

3. kép. A Szt. Mihály templom üstdobjainak tanulmányozása közben, a templom sekrestyéjében (2010 nyarán)

Emlékszik-e olyan esetekre, a folyóirat egy-egy olyan számára, amikor konfliktusok terheltek a szerkesztői munkát? Szakmai, emberi, vagy esetleg politikai gyökерűek voltak-e ezek az ellentétek?

Politikai konfliktusokról melyek a szerkesztőbizottság szakmai beállítottságú részének életét keserítették, fentebb már esett szó, egyes emberek közötti ideológiai ellentéttről nem tudok. Hasonlóképp nem emlékszem emberi gyarlóságból eredő konfliktusra sem.

Szakmai konfliktus az én szerkesztői területemen előfordult, amikor egy reformkori mezőgazdasági szakmunka faksimile kiadását úgy ismertette az egyik tudományszak

képviselője, hogy nem tájékozódott kellő alapossággal más tudománysszakok (agrártörténet és néprajz) szakirodalmában, melyekben az illető szakmunka szemináriumi kötelező olvasmány volt! Ezért azután az illető mű ismertségéről és használatáról téves megállapításokat tett, amit megfelelő körültekintéssel el lehetett volna kerülni. Sajnos, ez csak a folyóiratszám megjelenése után derült ki, ami a főszerkesztőt is kínosan érintette, hiszen a kéziratot valamiért nem futtatta át a szokásos szerkesztési láncon. Botrány nem kerekedett, de a rossz érzés megmaradt.

Milyen adminisztrációja volt a Szemle szerkesztésének? Voltak évfolyamokra bontott iratcsomók? Őriztek a kéziratokon kívül lektori véleményeket, szerkesztői javaslatokat?

A szerkesztéssel kapcsolatos iratok a főszerkesztőnél és a szerkesztőségi titkárnál gyűltek össze. Csatkai a szerkesztést az oktatási osztály egyik irodájában álló íróasztalánál végezte, az iratok ott voltak elzárva. Azok egy része valószínűleg levéltári őrizetbe került, találkoztam is körülbelül négy-öt doboznyi régi anyaggal, amikor az ötven éves jubileumi cikkemhez kutattam. Más része továbbra is ott maradhatott, mert az az iroda és asztal még Hárs József titkári és olvasó- illetve technikai szerkesztői tevékenységi idejében is megvolt. A Mollay Károlynál képződött anyag szintén levéltári kezelésbe került és kutatható, az időrendbe is volt rakva, de iktatókönyvre nem emlékszem. Ha Csatkai magániratai között maradt Soproni Szemlére vonatkozó anyag (amire kicsi az esély), akkor az a múzeum helytörténeti anyagába kerülhetett, erre vonatkozólag ott lehetne tájékozódni. Annak igen kicsi a valószínűsége, hogy bárki szerkesztőbizottsági tagnál maradt kint dokumentum, az iratmozgás erre csekély esélyt adott.

Mennyire használta a Soproni Szemle szakmai bázisaként a Soproni Múzeumot?

Mindenkor két módon kapcsolódtak a muzeológusok a Szemléhez. Egyrészt, az egyéni ambícióiknak megfelelően publikációs fórumot jelentett mindenkinek a folyóirat. Volt aki folyamatosan szállította a cikkeit, másokat noszogatni kellett a munkahelyről vagy a szerkesztőségből, de a lap mindig nyitva állt a szaccikkek és az intézmény működésével kapcsolatos közérdekű információk, vagy ismertetések számára. Másrészt, a korábbi szerkesztőbizottságban, később a szerkesztőségben és a mellé szerveződött tanácsadói testületként működő szerkesztőbizottságban is jócskán voltak és vannak múzeumi munkatársak, a Csatkai teremtette hagyományok tovább élnek. Arról se feledkezzünk meg, hogy a régi nyomdatechnikával nyomott Szemle kliséanyaga a múzeum gyűjteményébe került. A múzeum fotótára és grafikai gyűjteménye viszont, kimeríthetetlen kincsbányája a folyóirat illusztrációs igényeinek. De a múzeum is profitál a Szemle tekintélyéből! Tucatnyi külföldi cserepartnernek fizettük elő a folyóiratot, viszonzásul olyan értékes kiadványokért, melyek beszerzésére egyébként soha nem lett volna lehetősége a könyvtárunknak. Az összefonódás tehát igen-igen erős.

A város tudományos, közgyűjteményi, vagy művelődési intézményei (egyetem, főiskola, múzeumok, levéltár, könyvtár, művelődési ház, pártiskola, TIT, stb.) ambicionálták-e, hogy részt kapjanak a folyóirat szakmai arculatának meghatározásában?

Egy ilyen esetre emlékszem konkrétan, amikor az újraindulás idején a pártbizottság kijelölte a delegáltjait, akik a szerkesztésre és a tartalomra felügyeltek. Ennek a gárdának az ellensúlyozására hozta Csatkai a szakemberekből kiválasztott munkatársakat, akik a tényleges munkát végezték. Ezen túl, a felsorolt intézmények munkatársai egyénenként tartottak kapcsolatot a folyóirattal, „hivatalos” kapcsolatra én nem emlékszem sem a korábbi, sem a későbbi időben.

Van-e alapja annak a városi legendának, hogy Csatkai Endre annak idején azért szorgalmazta a „Helytörténész Asztaltársaság” alapítását, hogy a Szemlének helyi szerzőgárdát biztosítson/neveljen?

Tudomásom szerint nincs alapja, olyannyira nincs, hogy emlékeim szerint az Asztaltársaság nem is Csatkai életében alakult, hanem utána egy évvel. Csatkainak a Kitaibel Pál Természettudományi Asztaltársaság újraélesztésében volt elismert szerepe.

A Helytörténész Asztaltársaságot szerintem Szita Szabolcs kezdeményezésére alapítottuk 1971-ben. Ő hívta össze a városi KISZ-Bizottság Papréten volt székházába az előkészítő megbeszélést. Többen voltunk, helytörténettel, munkásmozgalom történettel foglalkozók, köztük Horváth Zoltán, Környei Attila és mások. Emlékszem, „taktikai szempontból”, előrelátóan azt javasoltuk, hogy a pártbizottságról is hívjunk meg három, munkásmozgalommal foglalkozó embert, s ezzel kvázi legalizáljuk a „szervezkedést”. Ezek a tagok azután elmaradoztak néhány ülés után, egyedül Szita Szabolcs maradt, aki Csatkai-tanítvány lévén, amúgy is tagja volt a Szemle körül szerveződött szakemberi gárdának. A koncepciót páran dolgoztuk ki, szervezeti mintaként a Kitaibel Asztaltársaság szolgált. Az igaz a legendából, hogy a Szemle szorosabban vett szerkesztői és szerzői gárdája jelentette a Helytörténészek Baráti Körének a gerincét és hozzájuk csatlakoztak a helytörténet iránt érdeklődő, elkötelezett amatőrök. Akikre hirtelen emlékszem, hogy ebből a körből a folyóirat szerzőgárdájába is bekerültek, Dávidházy István és Hárs József voltak, ők hosszan és igen aktívan vettek részt a munkánkban. Az alakuló névsort meg lehet keresni a jegyzőkönyv múzeumi adattárban őrzött első kötetében és össze kellene hasonlítani a szerzői névsorokkal.

Mi az, amit az évek során hiányolt a Szemléből és mi az, ami jelenleg is hiányzik belőle?

Amit sajnálok, hogy elmaradozott, az a városban történt fontosabb kulturális események, kiállítások említése és rövid ismertetése – a város kulturális közéletének a krónikája. Azután az „üzemtörténetek” elmaradása. Ezek a gyárak jórészt meg is szűntek, féltő, hogy teljes feledésbe merülnek egy idő után. Néhányról – köztük a jelentősebbek voltak a GySEV, a Gázgyár, a Vasgyár, a Selyemgyár, stb. – születtek alapos és részletes írások, de sok kisebb nyom nélkül elmúlhat.

Mit tart a Soproni Szemle legfőbb sajátosságának, értékének?

A várostörténet olyan részletproblémáinak a publikálását és vitafórum biztosítását, mely kérdések formájában már a topográfiában szerepeltek, de a megoldásukat csak a későbbi levéltári, régészeti, vagy építéstörténeti kutatások jelentették. Ilyenek voltak a város nevé-ről, annak kialakulásáról folytatott polémiák, a római városfal, a vörös sánc és a középkori városfal építésének és egymásra építésének mikéntjét tisztázó tanulmányok, a „Lövervita”, a bánfalvi Mária Magdolna-templom körüli ásatások eredményeinek a publikálása, és hasonlók. Ezek olyan eredmények, melyek a Szemle nélkül nem biztos, hogy a szélesebb, helyi közvélemény elé kerültek volna. Az újabb törekvések közül igen hasznosnak tartom azoknak az interjúközléseknek a sorát, melyek az emlékezetben megőrzött történelmet is a Szemlébe hozták. Ezek az adatok sem a sajtóban, sem levéltári forrásokban nem maradtak volna meg, így viszont a folyóirat átmenti azokat az utókor számára.

Miben látja másnak a történeti illetve helytörténeti folyóiratok feladatát manapság, mint 60 évvel ezelőtt?

Ami szerintem a legfontosabb volt és maradt is, hogy a helyi közvélemény számára hiteles információval szolgáljanak ezek a folyóiratok a rég- és közelmúltjukat illetően. A forrásanyag tisztelete, a megfelelő forráskritika és a tudományos igényű feldolgozás az, ami a helyi folyóiratokat a gyorsan avuló napi sajtó és az ilyen-olyan, divatos „fesztiválok” fölé emeli –, ezt kell megtartani, ha lehet erősíteni. A hiteles tudáson alapuló lokálpatriotizmust és az arra épülő, legendáktól mentes nemzettudatot kell megteremteniük. Ezen túl, rendkívül hasznos lenne, ha ez a hiteles tudásanyag az idegenforgalomba is bekerülne, az útikönyvek friss kiadásaiiban is szerepelne. Elsődlegesen el kellene érni, hogy az idegenvezetők képzésére és továbbképzésére szolgáló segédletek és tanfolyamok használják a helytörténetírás friss eredményeit.

A Szerkesztőség tagjai büszkéek arra, hogy Domonkos Ottónak a magyar tudományos sajtó történetében párját ritkító szerkesztői tevékenysége éppen a Soproni Szemle kiadásához kapcsolódik. Köszönjük több mint hat évtizedes odaadó munkáját, amelyre múzeumigazgatói feladatai és nemzetközileg elismert kutatásai mellett is mindig szakított időt. Kívánjuk, hogy minél tovább segítse tanácsaival, figyelmével folyóiratunk megjelenését!

Évát, vagy ahogyan a múzeumban sokan nevezték, „az Askerczet”, 1984 tavaszán ismerem meg. Ő kezdő művészettörténészt keresett, én pedig állást. Így találtunk egymásra a Soproni – akkor még Liszt Ferenc – Múzeumban. Az első három év szinte valamennyi munkanapját együtt töltöttük hármásban, mint a „Storno különítmény” tagjai. A harmadik tag Gabrieli Gabi volt, szintén kezdő muzeológusként. A múzeumba kerülve gyorsan kiderült, hogy az egyetemen gyakorlati muzeológiára nem képeztek bennünket, még a 17. és 18. századi bútorok megkülönböztetése is gondot okozott számomra. Ehhez kapcsolódik az első tanulságos történet is. Éva azzal bízott meg, hogy a Storno gyűjtemény tárgyait azonosítsam régi fotókról és írjam be helyiségenként a leltári számokat. Nekiláttam a kezdők buzgalmával, fotóról és műtárgykartonról dolgozva. Ekkor jött az első lecke: Éva ezt látva elmagyarázta, a tárgyakat nézzem inkább és aztán azonosítsam azokat a fotókon. Így kezdődött a tárgyismereti képzésem. Ekkor tanultam meg, hogy ha lehet, az eredetit nézzük és ne a fotokópiát. A részleteket, a sajátosságokat a tárgyakon vehetjük észre leginkább. Ez a fajta tanítás-tanulás módszer aztán folytatódott a festményekkel, a metszetekkel, kerámiákkal. Lassan-lassan, már szakszerűen el tudtam készíteni a kartonokat is. Éva nagyon jól magyarázott, mindig ki tudta emelni azokat a fontos részleteket, amelyek alapján egy tárgy egyediségét megjegyezhettem.

1987 tavaszán kellett újrarendeznünk felújított, eredeti helyén a Storno gyűjteményt. Ekkor a kiállításrendezésbe is belekóstolhattam. A nyolcvanas-kilencvenes években összeszokott gárda dolgozott a múzeumban. Évával jó volt dolgozni. A rendezés kezdetekor egyedül akart maradni, majd mikor a fejében összeállt a teljes kép, akkor mehattünk építeni. Ezek a rendezések jó hangulatúak voltak, a humor, némi csipkelődéssel soha nem hiányozhatott belőlük. Maradandó emlékek lettek a biennálék, a díjazottak kiállításai, de említhetjük a „hetet egy csapásra” (hivatalos nevén: „Ágoston Ernő és tanítványai”) sorozatot, vagy a mosonmagyaróvári Cselley-ház berendezését is. Egy-egy nagyobb munka után Éva kitalálta, hogy főz a csapatra. A kiállítás elkészülte után a Színház utcai lakásán gyűltünk össze, és mindig nagyon finomakat ettünk-ittunk. Éva kifinomult ízlésű konyhaművész is, ezt kevesen tudhatják róla.

A kilencvenes években – ekkor már mindketten a Storno-házban dolgoztunk –, más-más volt a feladatunk. Önálló munkaterv és időbeosztás szerint végeztük a teendőinket, mégsem volt olyan hét, hogy ne beszélünk volna kétszer, háromszor. Ezek nem hivatalos megbeszélések voltak, csak szakmai beszélgetések. Viszont okulhattam belőlük, számos apró fortélyt ekkor tanulhattam meg a látásmódról, a tárgyak különbözőségéről, s ez egészen 2004-ig, Éva végleges nyugdíjba vonulásáig tartott.

Ám a kép azért nem ennyire egysíkú! Ha Évának egy mondata így kezdődött: „Na ide figyeljen édes fiam/lányom ...”, akkor tudtuk, hogy valami nem stimmel. Vagy valamit rosszul csináltunk, vagy elhallgattunk. Nem tűrte a trehánytságot és a sumákolást, a dolgok elhallgatását. Szerencsére ezek a zord időszakok nem tartottak sokáig. Most már tudom: sokszor igaza volt, de akadt olyan eset is, mikor nem.

Nem csak tanító, szemléletmódot alakító művészettörténész volt ő számomra, hanem kitűnő pótnagymama is. Sokszor vigyázott gyerekeimre, amikor nem értünk rá. Értette és most is érti a gyerekek nyelvét. Középső, kissé hiperaktív fiamat is levette a lábáról, édesdeden aludt Éva ölében, mikor érte mentem.

Éva 12 éve költözött el Sopronból, gyerekeihez és unokáihoz. Akkor már ott lett rá szükség. Mint a Szemle szerkesztőségének tagja, visszajárt Sopronba. Ha csak tehetett, meglátogatott bennünket a Fabricius-házban. Egy alkalommal a polgárlakás kiállításban időztünk és hosszas gondolkodás után megszólalt: „Most már több tárggyal, még életszerűbben rendezném be”. Közel negyven évvel az általa rendezett kiállítás után is figyelt rá. Megjegyzése arra utal, hogy még ekkor is foglalkoztatta, érdekelte, a lehetséges módosításokon gondolkodott.

Sokszor halottam Sopronban, hogy Éva túlságosan szigorú volt értékítéleteiben. A középszerűt nem kedvelte. Ha az általa gyűjtött műtárgyakat, bútorokat, érmeket nézzük, akkor ez így is van. A minőség, mint gyűjtőelv jól tapintható ezeken a műtárgyakon – szerencsére, szerencsénkre – mondom, az általa is gyarapított gyűjtemény egyik „örököséeként”!

Mostanában ritkán találkozunk, időnként telefonon beszélünk. Az első kérdése mindig a múzeumról szól. Azt hiszem, lelke mélyén még most is kötődik a Soproni Múzeumhoz, annak ellenére, hogy 2006-ban boldogan költözött Budapestre.

Kedves Éva! Boldog születésnapot! Sok jó könyvet, hogy kedvedre olvashass. És derűs éveket!

SOPRON ÉS A REFORMÁCIÓ

Tóth Gergely István

Evangélikusként a király hűségén.
A felekezeti identitás szerepe
Lackner Kristóf soproni polgármester
életművében

A vallás: tabutéma? Párhuzamos jelenségek Lackner Kristóf, Révay Péter és Bocatius János munkásságában

Nagy bajban lennénk, ha Lackner Kristóf (1571–1631), a jeles evangélikus soproni polgármester felekezeti, vallási identitását, illetve ehhez való viszonyulását kizárólag a nyomtatott művei alapján kellene megítélnünk. Hiába lapozgatnánk ugyanis a *Coronae Hungaricae emblematica descriptiōt*, a *Maiestatis Hungariae aquilát*, vagy éppen a *Cura regia* című iskoladrámáját – ezekből legfeljebb csak annyit tudnánk meg, hogy szerzőnk lépést tartott kora divatos tudományos irányzataival, vagyis az emblematikával és a neosztoikus, lipsiusi irodalommal.¹ A jelenség általános: a kor evangélikus magyarországi értelmisége általában kerülte a vallási témákat irodalmi és tudományos megnyilvánulásaiban. Jó párhuzamként említhető itt a koronaőr Révay Péter (1568–1622), aki híres kornatörténetében, a *Commentarius*ban mellőzi a vallási problémák feszegetését,² illetve Bocatius János (1569–1621), a kassai iskolamester, majd városbíró, Bocskai híve, aki nyomtatásban megjelent alkalmi költeményeiben és verseiben ugyancsak tartózkodik a felekezeti megnyilvánulásoktól.³

¹ Lacknerre és életművére általában ld. Kovács József László: Lackner Kristóf és kora (1571–1631). Sopron 2004. Lackner fentebb említett művei: *Christophorus Lackhner: Coronae Hungariae emblematica descriptio*. Lavingae Suevorum, 1615.; *Uő: Cura regia seu consultatio paterna...* Cassoviae, 1616.; *Uő: Maiestatis Hungariae Aquila a Christophoro Lackner I. U. D. inventa, et hieroglyphica eius interpretatione levissime descripta*. Kereszturini, 1617. A korabeli magyarországi emblematikára ld. Knapp Éva: Irodalmi emblematika Magyarországon a XVI–XVIII. században. Tanulmány a szimbolikus ábrázolásmód történetéhez. Bp. 2003. (Historia Litteraria 14.) Újabb a *Coronae Hungariae...* című munkáját mint fejedelmüköt, illetve neosztoikus jegyeket mutató emblematikus művet helyezi el a korszak irodalmában Juhász János: A fejedelmi tükör és az emblematika kapcsolata. A politika elmélete és gyakorlata, újsztoicizmus. In: Képek, szavak változatok. Szerk. Egerer Lilla [et al.] Miskolc, 2012. (Pro Scientia Füzetek 1.) 40–47. Lipsiusra, a neosztoicizmusra és magyarországi hatására újabban, további bőséges irodalommal ld. Ács Pál: Lipsius hatása. In: Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor. I–XIV. Szerk. Kőszeghy Péter – Tamás Zsuzsanna. Budapest, 2003–2014. VII. 34–39.

² Révay Péterre általában ld. Bónis György: Révay Péter. Budapest, 1981. (Irodalomtörténeti Füzetek 104.); fő művére, a *De Sacrae Coronae Regni Hungariae ortu... commentarius* című munkára (1613) legbővebben ld. Kees Teszelszky: Az ismeretlen korona. Jelentések, szimbólumok és nemzeti identitás. Szerk. Czibere Mária; ford. Trostovszky Gabriella. Pannonhalma, 2009. 215–291.

³ Bocatius műveinek (majdnem) összkiadása: *Ioannes Bocatius: Opera quae exstant omnia*. Poetica (I–II.),

A tartózkodás okai elég jól láthatóak. Lackner esetében a Bécshez való közelség, a város politikai kiszolgáltatottsága bizonyosan nagy súllyal esett a latba (ugyanaz Bocatius esetében is említhető, hiszen Kassa a felső-magyarországi főkapitány székhelye volt). Szintén sokat számított, hogy a 16. században és még a 17. század első felében is létezett egy törekeny kompromisszum az evangélikus városok, illetve a világi és az egyházi hatalom között: a polgárság fizette a tizedet, és kereste az egyházi felsőséggel a kiegyezést a vitás kérdésekben.⁴ Nyilvánvaló, hogy a városi elit nem akarta ezt az érzékeny és könnyen felboruló egyensúlyt polemikus megnyilvánulásokkal veszélyeztetni.

Ehhez járul még egy általánosabb, európai jelenség. Megfigyelhető ugyanis, hogy a vallási témák a század végére már veszélyesek lettek: aki ilyesmiről írt, joggal tarthatott a világi hatóságok, vagy az inkvizíció büntetésétől, nem beszélve arról, hogy a protestáns oldalon belül is újabb és újabb irányzatok, viták burjánzottak el. A tudósvilág, a *respublica litteraria* ezért más, vallásilag semleges témák felé fordult: a természettudományok, különösen a botanika, vagy éppen az emblematika, neosztoicizmus felé.⁵ Végül meg kell még említeni, hogy az erőviszonyok is lassan megváltoztak: míg Ferdinánd és Miksa uralma a protestáns egyházak számára kegyelmi állapotnak számított, addig Rudolf országlása, s főleg a tridentini reform főpapjainak (Draskovich György, Forgách Ferenc, Pázmány Péter) megjelenése a katolikus egyház megerősödését hozta magával, és ezt a folyamatot a Bocskai-felkelés, valamint a protestáns szabad vallásgyakorlat törvényben való biztosítása (1608) sem tudta tartósan megállítani.⁶

Persze az, hogy az evangélikus értelmiségi elit a nyomtatott munkákban nem foglalkozott vallási problémákkal, egyáltalán nem jelentette azt, hogy ezek nem is érdekelték

Prosaica (III.). Ed. Franciscus Csonka. Budapest, 1990–1992. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisquae Aevorum, Series Nova XII/1–3.). Életére ld. *Csonka Ferenc: Utószó*. In: *Bocatius János: Öt év börtönben*. [1606–1610.]. Kiad. *Csonka Ferenc*. Budapest, 1985. 187–244.

⁴ Erre a jelenségre a szepesi prépost és a szepességi lelkészek példáján ld. *Sebők Marcell: Humanista a határon. A késmárki Sebastian Ambrosius története (1554–1600)*. Budapest, 2007. (Mikrotörténelem 1.) 94–97, 137–148.; még ld. *H. Németh István: Felekezettváltás vagy együttélés. A szabad királyi városok egyházainak sorsa. Egy kutatási projekt első eredményei*. In: *Egyházi társadalom a Magyar Királyságban a 16. században*. Szerk. Varga Szabolcs, Vértesi Lázár. Pécs, 2017. 157–174.; *Kuzma Dóra: A lutheri reformáció térhódításának néhány kérdése Besztercebánya példáján keresztül*. In: uo. 175–184.

⁵ A lipsiusi neosztoicizmus szuprakonfesszionális, vallási dogmákat nélkülöző jellegéből adódó vonzerejére ld. *Gerhard Oestreich: Neostoicism and the early modern state*. Eds. Brigitta Oestreich – H. G. Koenigsberger. Transl. by David McLintock. Cambridge, 1982. 8., 17–18., 33–34. stb.; *Bene Sándor: Rimay vindicatus: Rimay János Justus Lipsiushoz írott leveléről*. In: *Filológia és textológia a régi magyar irodalomban. Tudományos konferencia, Miskolc, 2011. május 25–28.* Szerk. Kecskeméti Gábor – Tasi Réka. Miskolc, 2012. 139–188., itt: 161–163., 165–168. A korabeli értelmiség egyéb „menekülőútjaira” (botanika stb.) ld. *Sebők* 2007. 302–304.; *Almási Gábor: Politikai színlelés, vallási színlelés és a császári udvar nikodémusai a konfesszionalizáció korában*. In: *Színlelés és rejtőzködés. A kora újkori magyar politika szerepjátékai*. Szerk. G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Budapest, 2010. 33–66., itt: 51–53.

⁶ A jelenségre a győri egyházmegye példáján ld. *Fazekas István: A katolikus megújulás és reform kezdetei a győri egyházmegyében a 17. század első harmadáig*. In: *Új: A reform útján. A katolikus megújulás Nyugat-Magyarországon*. Győr, 2014. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 20.) 23–37.

volna őket. Hogy a három fenti példánál maradjak, Révaynál, Lacknernél, Bocatiusnál a felekezeti kérdés egyaránt húsbavágó probléma volt, a mindennapok küzdelmes része. Révay Péter saját birtokain, illetve vármegyéjében aktívan részt vett az evangélikus egyház belső ügyeinek intézésében, s aláíróként ott volt az 1610. évi evangélikus zsolnai zsinaton.⁷ Bocatius éppen városbíró, amikor Belgiojoso 1604-ben fegyveres erővel elfoglalja a kassai Szent Erzsébet-templomot az evangélikusoktól – mint ismeretes, ez az agresszió sodorta őt, a várost és az ország egy részét is Bocskai mellé.⁸ Lackner pedig, amint látni fogjuk, egyházi ügyekben sokszorosan megtapasztalta a győri püspök és a bécsi udvar közelségét. E felekezeti küzdelmeknek, konfliktusoknak nagyon is maradt nyoma a fenti három szerző életművében, de a történetek megörökítése anonim, kéziratossá formákba, ego-dokumentumokba (például memoárokba, önéletrásokba) szorult vissza, illetve a szűkebb városi nyilvánosság szintjén maradt.⁹ Példának ismét felhozhatók az említett triász által írt, életük végéig asztalfiókban maradt munkák, amelyekben a felekezeti problémákat tematizálták: Bocatius *Hungaroteutomachiája*, illetve *Olympiasa*, Révay *De Monarchia* című munkája, illetve Lackner *Vitája*, azaz önéletrajza.¹⁰ Az alábbiakban az utóbbi lesz vizsgálatunk tárgya.

Kísértések és a római inkvizíció – Lackner ifjúkora saját ábrázolásában (1571–1597)

Elöljáróban néhány szót ejtenünk kell Lackner *Vitájáról*, azaz életrajznak álcázott önéletrajzáról. A sokáig tévesen 18. századi biográfiának hitt munkát 2008-ban jelentettük

⁷ Ld. Bónis 1981. 42.; Révaynak a zsolnai zsinaton való részvételére ld. *Zsilinszky Mihály: Az 1610-ik évi zsolnai evangélikus zsinat háromszázados emlékünnepe*. Egyháztörténeti tanulmány. Selmezbánya, 1910. 24. Még ld. uo. 16.

⁸ Az eseményre s benne Bocatius szerepére ld. *Csonka* 1985. 209–212.

⁹ A kéziratossá nyilvánosság problematikájára ld. *Tóth Zsombor: Kéziratossá nyilvánosság a kora újkori magyar nyelvű íráshasználatban: medialitás és kulturális másság. Irodalomtörténeti Közlemények*, 119. (2015) 625–650.

¹⁰ Bocatiusnak a Bocskai-propaganda szolgálatában írt, felekezeti kérdéseket is feszegető munkáját, a *Hungaroteutomachia* („Magyarnémetharc”) című művet ld. *Johannes Bocatius: Hungaroteutomachia vel colloquium de bello nunc inter Caesareos et Hungaros excitato*. – Magyarnémetharc, avagy beszélgetés a császáriak és a magyarok között most fellángolt háborúról. S. a. r., ford., jegyz. Tóth Gergely; bev. Kees Teszelszky, Tóth Gergely. Budapest, 2014.; a műre újabban ld. *Tóth Gergely: Az erasmista szatirikus és a bebörtönzött mártír. Bocatius két műve, a Hungaroteutomachia és az Olympias carceraria*. In: *Börtön, exilium és szenvedés. Bethlen Miklós élettörténetének kora újkori kontextusai*. Szerk. Fajt Anita, Szilágyi Emőke Rita, Tóth Zsombor. Budapest, 2017. 61–75. Révay evangélikus nézőpontú, klérus- és pápaellenes (posztumusz megjelent) művét ld. *Révay Péter: De monarchia et sacra corona Regni Hungariae centuriae septem...* Francofurti, 1659. Értékelését ld. Bónis 1981. 61–93.; *Tóth Gergely: Lutheránus országtörténet újszoitikus keretben: Révay Péter Monarchiája*. In: *Clio inter arma. Tanulmányok a 16–18. századi magyarországi történetírásról*. Szerk. Tóth Gergely. Budapest, 2014. (Monumenta Hungariae Historica. Dissertationes.) 117–147. Lackner önéletrajzát ld. *Lackner Kristóf: Lackner Kristófnak, mindkét jog doktorának rövid önéletrajza*. – *Vitae Christophori Lackner I. U. D. Hominis, brevis consignatio*. A szöveget gond., ford., jegyz. és bev.: Tóth Gergely. Soproni Levéltár, Sopron, 2008. (Sopron város történeti forrásai. C sorozat, 5. kötet.)

meg a Soproni Levéltár forráskiadvány-sorozatában. Bevezetőnkben arra a megállapításra jutottunk, hogy Lackner 1613-ban írhatta meg a szöveg nagy részét, majd egészen 1618-ig folytatta, évenként összefoglalva saját polgármesteri ténykedését. Stílusában, fordulataiban a szöveg érdekes párhuzamokat mutat Lackner ugyancsak kéziratban maradt gyászbeszédével, amelyet Johann Bucher tanácsstag felett mondott. Ez alapján felvethető, hogy Lackner a *Vitával* a saját maga felett mondott temetési beszédhez akart mintegy alapanyagot szolgáltatni, s ezzel saját szűkebb, városi emlékezetét is előre formálni. Az izgalmas, olykor intim részletek mellett különösen érdekes, hogy az önéletrajz egyes szám harmadik személyből több helyen is egyes szám első személybe vált át, általában valamilyen fontos emlék elbeszélésekor.¹¹

A *Vitában* Lackner – nyomtatott műveivel ellentétben – már nem rejti véka alá saját evangélikus hitéhez való viszonyát. A felekezeti kérdés a gyerekkor és az ifjúság elbeszélésében is hangsúlyosan jelen van. A keresztelésénél név szerint említi a szertartást végző evangélikus lelkészt, s részletesen ismerteti a csepregi tanulmányait, ahogy a külföldi evangélikus gimnáziumokban, Ostrauban, Meseritzben és a grazi evangélikus tartományi iskolában eltöltött tanulóéveit is – bár itt a felekezetiesség még nem kerül előtérbe.¹² Annál fontosabb lesz ez a probléma a padovai egyetemi éve elbeszélésekor, sőt, Lackner itt mutatja ki legerősebben a felekezeti identitását – nyilván azért is, mert az itáliai katolikus környezetben érték a legkomolyabb kihívások lutheránus hitét. Megtudhatjuk például a műből, hogy hősünk hogyan utasította el öntudatosan az egy szín alatti áldozást, amikor egy olasz doktor erre rá akarta beszélni, valamint azt is, hogy milyen izgalmakat élt át, amikor az inkvizíció emberei Róma határában átkutatták a holmiját – aggodalmát az okozta, hogy volt nála egy evangélikus imakönyv.¹³ Lackner emellett hangsúlyozza, hogy Padovában nem kellett „pápista” esküt tennie, mivel a Velencei Köztársaság toleráns volt a protestánsokkal szemben, így a fennhatósága alatt álló Padovában is tanulhattak evangélikus és egyéb nem katolikus ifjak, akik nem a püspök, hanem a palotagróf előtt tett esküt, „kihagyva a kihagyandókat”.¹⁴ Végül jámborságát is igyekszik kidomborítani a peregrináció leírása után: elmondása szerint amikor Itáliából Grazba ért, azonnal sietett a templomba úrvacsorára, mivel erre négy éven át (azaz peregrinációja alatt) nem volt

¹¹ Tóth Gergely: Előre megírt emlékezet: Lackner Kristóf különös önéletrajza. In: Lackner 2008. 7–35.

¹² Lackner 2008. I–III., V–VI. fejt. (80–91.)

¹³ Az elutasított katolikus szentáldozás elbeszélése: „A mondott Ruess doktor eközben minden igyekezetével azon fáradozott, hogy a szentáldozást egy szín alatt, a pápisták szokása és szabálya szerint vegyem el, de semmire sem jutott, mert Isten mindenhol megőrizte őt páratlan jóságával.” Uo. XIV. fejt. (101.) (Az eredeti szövegben is először egyes szám első, majd harmadik személyben ír magáról Lackner.) Az inkvizíciós „kaland”: „Rómában a következő dolog történt Lacknerral. Mivel egy magyar nyelvű lutheránus imakönyv volt nála, elhatározta, hogy azt Rómán kívül valahol elrejtí, de valamilyen oknál fogva megfélelkezvén erről egyenesen Rómába vitte. Amikor viszont a megszokott módon megérkeztek holmijukkal az inkvizíció helyére, s mindent átkutattak, a nálam lévő könyvet nem találták meg. Így Isten kegyelmével ebből a veszedelemből is megmenekültem.” Uo. XIV. fejt. (101., 103.) (Itt is feltűnő az először egyes szám harmadik, majd első személyű elbeszélés.)

¹⁴ Uo. XIV. fejt. (103.) Még ld. uo. a 76. jegyzetet.

módja.¹⁵ Érezhető az egész *Vitán*, hogy a soproni polgárokhoz szól, és nyilvánvalóan ezek a kijelentések is nekik vannak címezve: a szerző ezzel akarta bizonyítani a város felé, hogy hű evangélikus volt.

„Ha mindezt egy pápista hajtotta volna végre...” – Lackner útja a polgármesteri hivatalig (1597–1613)

Lackner 1597-ben tért haza szülővárosába. Mint ismert, ez az időszak Sopron életében igen zaklatott volt, főleg vallási szempontból. A polgároknak 1584 óta nem lehetett evangélikus lelkészük és tanítójuk, 1594-ben pedig beköltözött a győri káptalan a városba. 1598-tól az agresszív és türelmetlen Pethe Márton volt a győri püspök, akinek számos konfliktusa volt a várossal.¹⁶ Lackner mindezt közelről is szemlélhette, mivel 1599-től tanácsstag volt, s 1602-ben – ahogy arról öntudatosan beszámol – más tanácsstagokkal együtt őt is csaknem egy hónapig fogságban tartotta Mátyás főherceg Bécsben, mivel ő és a polgárság „nem tért le az igaz útról”, azaz a többszöri tiltás ellenére kijárt Nyékre és Keresztúrra az evangélikus igehirdetésekre.¹⁷ Ugyanakkor a Bocskai-felkelés és a hozzá kapcsolódó soproni események elbeszélésekor Lackner harcos királyhűségét ecseteli igen hosszan: olvashatunk vitéz tetteiről (amelyek igazak is lehetnek, mert egy darabig hivatásos katona volt), továbbá fáradozásairól, valamint a város védelmében és a felkelők elleni harcban betöltött fontos tisztségeiről.¹⁸ Mint látható, hithűség és királyhűség Lackner számára egyaránt kézenfekvő volt, s nem zárta ki egymást.

Az 1605. évi események végén található talán az egész *Vita* kulcsmondata – témánk szempontjából biztosan. Lackner ugyanis így összegzi érdemeit s azok uralkodói elismerését: „Az azonban igen gyakran mondogatta Lackner doktor, hogy ha mindezt egy pápista hajtotta volna önként végre – nagyszerű jelét adva ezzel hűségének –, nem kétséges, hogy dicsősége soha nem halványult volna el, s hatalmas jutalmat kapott volna.”¹⁹ Úgy vélem, elég pontosan kifejezésre jut ezen a helyen az evangélikus városi és akár nemzeti elit érvényesülési vágya, és annak korlátai. Lackner itt arra tapint rá, igen helyesen, hogy az a kompromisszumos együttműködés az udvar és a protestáns elit között, amely

¹⁵ Uo. XV. fej. (103.)

¹⁶ A soproni egyházi viszonyokra a korszakban igen jól adatolt leírást ad *Payr Sándor*: A soproni evangélikus egyházközség története. I. kötet. Sopron 1917. 154–191.

¹⁷ „Majd 1602. január 6-án Bucher Jánossal, Dobner Sebestyénnel, Klein Menyhérttel, Brunner Jánossal és Walter Ádámval együtt csaknem egy hónapig fogva tartották Bécsben, csupán azért, mert nem tértek le az igaz útról, és látogatták az igehirdetéseket Keresztúron és Nyéken.” Ld. *Lackner* 2008. XVII. fej. (105.) Az ügyre ld. uo. 88. jegyz.

¹⁸ Uo. XVIII–XXII. fej. (104–113.) A Sopronnal kapcsolatos eseményekre a Bocskai-felkelés alatt ld. *Dominkovits Péter*: „Egy nemzetek lévén...” A Nyugat-Dunántúl Bocskai István 1605. évi hadjárata idején. Budapest, 2006. 65–71.

¹⁹ „Hoc tamen saepissime numero D. Lackhner dixit: si Pontificius haec sponte praestitisset, tantumque fidelitatis argumentum exhibuisset, procul dubio ipsius laudes numquam cum maximo praemio intermortuae fuissent.” Ld. *Lackner* 2008. XXII. fej. (112–113.)

az udvar részéről bizonyos nagyvonalúságot, „félrenézést” igényelt, az elit részéről pedig „nikodémus-magatartást”, azaz hitük elleplezését (vagy legalábbis a felekezeti kérdések tematizálásának kerülését), egyre kevésbé működött a század végére, a fentebb már említett okok miatt (ellenreformáció, Rudolf uralkodása).²⁰ De 1608 után még kevésbé volt mindez lehetséges. Mert igaz ugyan, hogy ebben az évben a protestáns felekezetek elismerést és törvényi biztosítékot kaptak a működésükre és egyházzervezetük kiépítésére, ám a katolikus egyház az első pillanattól kezdve megkérdőjelezte a létrejövő egyházak törvényességét. Emiatt a felekezeti kérdés állandó és súlyos vitatéma lett az országos politikában, az udvar pedig e vitákban természetesen a katolikus klérus mellé állt, és minden lehetséges módon a katolikus egyház pozícióit erősítette.²¹ Így, amiképpen a katolizáló főnemeseknek, úgy Lacknernek is a konverzió nyitotta volna meg az utat a felemelkedés előtt – s ezzel láthatóan ő is tisztában volt.

A templom megszerzése – Lackner első polgármesteri időszaka (1613–1619)

Lackner 1613 és 1619 között Sopron polgármestere volt. Ezt az időszakot egy jelentős politikai tettel vezeti fel: mint írja, 1613-ban az országgyűlésen újból „megszerezte” a Szent Mihály-templomot, és biztosította benne a szabad vallásgyakorlatot.²² Szerzőnk ennek jelentőségét messzemenően hangsúlyozza, ami jelzi, hogy erőfeszítéseit életműve fontos részének tartja.²³ Polgármesteri működése elbeszélésekor viszont a királyhűség domborodik ki: büszkén sorolja fel, milyen gesztusokat tett az uralkodóház felé, mind a városi reprezentációban, mind egyéb formában.²⁴ Lackner lassanként mind feljebb emelkedik: többször is országgyűlési követ, részt vesz a linzi gyűlésen, emellett tehetségének és műveltségének köszönhetően az elitben mozog: Révay Péter, Napragi Demeter győri püspök, Esterházy Miklós egyaránt pártfogója, jóakarója.²⁵ A felekezeti problémák nem

²⁰ Almási 2010. 63–64.

²¹ A korszak egyházpolitikai vitáira még mindig a legteljesebb összefoglalás, habár szemléletében már jócskán elavult: *Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve*. II. kötet. A bécsi békekötéstől a linzi békekötésig. 1608–1647. Budapest, 1891.

²² *Lackner* 2008. XXVII. fej. (118–119.) Ld. uo. a 136. és 137. jegyzetet.

²³ Lackner a szabad vallásgyakorlat jelentőségét, a „tisztá és igaz vallás” tiszteletét külön is kiemelte szónoklatában, amelyet 1612-ben tartott Sopron város dicséretéről. A szöveget és fordítását ld. *Grüll Tibor: Lackner Kristóf beszéde Sopron város dicséretéről (1612)*. In: *Lymbus. Művelődéstörténeti Tár. III. Szerk. Monok István, Petneki Áron*. Szeged, 1991. 45–97., különösen 83–84., 87. A műre még ld. *Kovács József László: A Soproni Nemes Tudósok Társasága. 1604–1674*. Helikon, 17. (1971) 454–467., itt: 461.

²⁴ *Lackner* 2008. XXXI. fej. (124–125.), XXXVIII. fej. (136–137.) Lackner eme gesztusai (kétfejű sas felfestése a „második kapura” II. Mátyás tiszteletére, ünnepi felirat II. Ferdinánd megkoronázása alkalmából stb.) alapján egy korábbi tanulmányunkban arra a megállapításra jutottunk, hogy nagy valószínűséggel a polgármester indítványozta az 1622. évi nevezetes címerbővítést (a városi címer kétfejű sással való kiegészítését). Ld. *Tóth Gergely: A 1622. évi soproni címerbővítés. Előzmények, utóélet, szöveggözlés és fordítás*. In: *Egy új együttműködés kezdete. Az 1622. évi soproni koronázó országgyűlés*. Szerk. Dominkovits Péter – Katona Csaba. Sopron–Budapest, 2014. (Annales Archivi Soproniensis 1.) 293–311.

²⁵ *Lackner* 2008. XXXII. fej. (126–127.), XXXVII. fej. (134–137.)

jelennek meg a mű e részében, mert Sopron számára a viszonyok ekkor kedvezőek voltak: a káptalan elment, lett viszont evangélikus lelkész, tanító, iskola és templom.²⁶ 1618-ban aztán újra megjelenik a téma, igaz, egy kurta mondatban: mint írja, ebben az évben az országgyűlésen tizenhat héten át „küzdött a hitért és a haza üdvéért” (*pro fide et patriae salute militavit*), ami azt jelzi, hogy ekkor már neki is újra élesen vetődött fel ez a probléma.²⁷

1618-ban megszakad az önéletrajz, ami aligha véletlen: 1619-ben már nem választják meg polgármesterré, ráadásul a város megegyezett Bethlennel.²⁸ Vagyis éppen az az út vált járhatatlanná – ha csak ideiglenesen is –, amin Lackner eddig haladt, tehát az evangélikus hit és a királyhűség egyszerre való megtartása. Amikor 1622-ben Lackner újra polgármester lett, s tovább emelkedett tisztségekben és tekintélyben, önéletrajzát már nem folytatta tovább – talán azért, mert a kieső éveket, és a város hűtlenségét nem tudta beilleszteni az elbeszélésebe.

Utóhang: az életút vége

Az életút végén az abbahagyott önéletrajz helyett egy másik ego-dokumentum, Lackner 1631-ben kelt végrendelete szolgál néhány adalékkal témánk szempontjából.²⁹ Az idős polgármester a bevezetőben evangélikus formulával él: *Cum per Christum redemptus sim*, azaz „mivel Krisztus megváltott engem”.³⁰ A végrendeletben szereplő személyek sora azonban szépen megmutatja, hogy Lackner a halálra készülve is kettős szerepet igyekezett vinni. Hagyott örökül egy-egy becses tárgyat a császárnak, a császárnénak, továbbá III. Ferdinándnak és Esterházy Miklósnak is – ezek jelzés értékű gesztusok, ahogy az is, hogy kisebb összeget ajándékozott Zalavár megerősítésére.³¹ Ugyanakkor városi, felekezeti kötődéseit is megmutatta: az örökösök között szerepel a soproni evangélikus lelkész, a soproni gimnázium tanárai, valamint a német iskola tanítói is.³²

²⁶ Payr 1917. 215–255.

²⁷ Lackner 2008. XXXVII. fej. (134–135.) Lackner itt részben az 1618. évi országgyűlés heves egyházpolitikai küzdelmeire gondolhatott (ld. Zsilinszky 1891. 118–135.), részben soproni ügyekre, mert utóbbi úgy nyilatkozott, hogy az iskolák, az egyházi javadalmak és a templomok ügyében kellett kemény vitákat folytatnia. Ld. Kovács 2004. 33.

²⁸ Payr 1917. 256–276.; Kovács 2004. 33–35.; Tóth 2008. 16–17.

²⁹ A végrendeletet ld. Dominkovits Péter: Egy gazdag városvezető, Lackner Kristóf polgármester javai. (Végrendeletek, hagyatéki- és vagyonleltárak, osztályok 1591–1632.) – Besitztümer eines reichen Stadtleiters, des Bürgermeisters Christoph Lackner (Testamente, Verlassenschafts- und Nachlassinventare, Vermögensteilungen 1591–1632). Sopron, 2007. 64–67. (A végrendelet német változatát ld. uo. 61–64.)

³⁰ Uo. 64.

³¹ Uo. 65.

³² Uo. 66.

Lackner egész életében kereste azt a szűk mezsgyét, amelyen az atyák hitét megtartva, de egyben a bécsi udvarral és a katolikus egyházzal a *modus vivendi*-t megtalálva vezetheti városát. Az önéletrajzából látható: mindkettő fontos volt neki, és mindkét magatartást, a hithű evangélikust és a királyhű polgárt is identitása elengedhetetlen részének tartotta. De azt is látnia kellett, hogy ez a kettős identitás egyre kevésbé életképes modell: a protestáns háttér ekkorra már alig volt elfogadható a bécsi udvarban, különösen II. Ferdinánd hatalomra jutása után. Lackner talán az utolsók egyike, aki magyarországi evangélikus létére még élvezte az uralkodó bizalmát, és Ferdinánd bőségesen meg is jutalmazta szolgálataiért³³ – ebben is különleges és egyedi az életpályája.

³³ II. Ferdinánd 1622. január 15-én udvari familiárisává tette, majd ugyancsak 1622-ben palotagrófi és asztalnoki címmel tüntette ki a városvezetőt. Ld. Kovács 2004. 35.; Tóth 2014. 296. Lackner tehát akár elégtételnek is érezhette az őt elhalmozó uralkodói kegyet, ám az is nyilvánvaló, hogy a felsorolt címeket nem annyira korábbi érdemeiért kapta, hanem az ugyanezen évben lezajlott soproni országgyűlés lebonyolításában nyújtott segítségével. Ld. uo. Megjegyzendő itt, hogy Daniel Klesch evangélikus lelkész (1619–1697) *Pentast doctorum iuris in Hungaria* című munkájában (Jéna, 1680.) azt állítja, hogy itáliai peregrinációja idején Lackner felismerte az inkognitóban lévő, szintén Itáliában tartózkodó Ferdinánd főherceget (a későbbi II. Ferdinándot), de nem árulta őt el, majd együtt utazták be a félszigetet („toto illo per universam Italiam itinere ... quod velut inito pacto iunctoque comitatu mutuo aggressi fuerant...” uo., sztlan), s ezért a későbbi császár nagyon megkedvelte őt. Klesch szerint ennek lenne köszönhető, hogy később Lackner a városnak bármilyen kiváltságot meg tudott szerezni a császárnál. A Klesch művét ismertető P. Szabó Béla erősen vitatja a történet valóságát, rámutatva arra, hogy Ferdinánd 1598-ban peregrinált Itáliában, amikor Lackner már otthon tartózkodott. P. Szabó Béla: Magyarországi jogi doktorok számbavétele 1680-ból. In: Emlékkönyv dr. Ruszoly József egyetemi tanár 70. születésnapjára. Szerk. Balogh Elemér, Homoki-Nagy Mária. Szeged, 2010. (Acta Universitatis Szegediensis. Acta juridica et politica tom. LXXIII. fasc. 1–64.) 701–724., itt: 709–710. P. Szabó megállapítása helytállóan tűnik. Mindazonáltal, Lackner hazatérésének időpontja még nem teljesen tisztázott: annyi bizonyos, hogy 1597 elején kezdte meg itáliai körútját, és hogy 1598 tavaszán már Sopronban van (igaz, nagy valószínűséggel már 1597 vége felé hazatért), ugyanis 1598. április 12-én jegyezte el a városban Gurtner (Törtl) Orsolyát. Ld. Lackner 2008. XIII–XVI. fej. [100–105.], ill. uo. 70. és 71. jegyzet. Még ld. Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok 1535–1848. I–II. Budapest, 1982. II. 607. A két peregrináció időbeli közelsége miatt érdemes lenne ezt a kérdést jobban megvizsgálni, hogy nincs-e mégis valami valóságmagja – illetve arra is választ keresni, hogy van-e egyéb forrás a polgármester és a császár közötti „családias” jó viszonyra, amit Klesch állít.

A Soproni Levéltárat bemutató cikkében Házi Jenő már 1923-ban felhívta arra a figyelmet, hogy az intézmény kiemelkedő mennyiségű 16–18. századi végrendeletet őriz.² Ismertetőjéből tudjuk, hogy ez az állományegység a levéltár 18. század második felében bekövetkezett rendezése során nyerte el a máig változatlan belső rendjét és segédletét. Ebben a végrendelezők alfabetikus sorrendjébe rendezett végrendelet-gyűjteményben irattani szempontból egyaránt találunk pecséttel ellátott eredeti példányokat, másodpéldányokat, illetve közel egykorú, valamint későbbi hiteles és egyszerű másolatokat. Nem csak irattanilag eltérő végakaratok találhatók e gyűjteményben, hanem eltérő végrendelet-típusok is, így a házaselek bármelyikének önálló testamentuma, valamint a házastársak közös végrendelete is (*donatio mortis causa reciproca*). Azt is érdemes jelezni, hogy a testamentumok mellékleteiként olykor más dokumentumok is fennmaradhattak. Így esetenként eltérő részletességű genealógiákkal, hagyatéki és vagyonleltár-kivonatokkal, születési, halálozási igazolásokkal is találkozhat az iratanyag szisztematikus kutatója.

Győr-Moson-Sopron megye két centrumát, Győrt és Sopront joggal tarthatjuk a hazai végrendelet-kutatás fellegráinak. Sopronban e forrástípus kutatása döntően Szende Katalin munkásságához köthető. Vizsgálatai jelentős részben Házi Jenő két világháború közötti forráspublikációinak feldolgozásán alapulnak, aki a város hazai viszonyok között kivételes gazdagságban fennmaradt középkori levéltári anyagát, azon belül pedig a középkori végrendelet-gyűjteményt közzétette.³ Ez a forrásbázis nem csak az egykori polgárság kapcsolatrendszerére, de a városi kancellária német nyelvhasználata miatt is, nemzetközi relevanciával rendelkezik.

A soproni középkori végrendeleteket Szende Katalin a legkülönbözőbb szempontú társadalom- és kultúrtörténeti elemzéseknek vetette alá. Interdiszciplináris módszereket (pl. régészeti, tárgytörténeti összevetések) is felhasználva, nemzetközi kontextusba ágyazottan családszerkezeti, társadalom-, életmód- és tárgytörténeti vizsgálatokat végzett e forrásokon az 1990-es évektől kezdve. Első tanulmányát a tárgykörben szintén a Soproni

¹ A 2017. november 29-én a Sopron és a reformáció konferencián elhangzott előadás bővített, jegyzetekkel ellátott változata.

² Házi Jenő: Sopron sz. kir. város levéltára. Levéltári Közlemények 1. (1923) 3–4. sz., 227–247.

³ Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története. II. rész 1. kötet. Végrendeletek és egyéb feljegyzések. Sopron, 1930; II. rész 2. kötet. Végrendeletek, közgyűlési jegyzőkönyvek, polgárkönyvi feljegyzések és különféle számadások. Sopron, 1931.

Szemlében publikálta. Az idézett feldolgozások által került ez a 20. század elején közzétett forrásanyag mind a hazai, mind a nemzetközi tudományos élet vérkeringésébe.⁴

Győrben ez a kutatási irány döntően Horváth József nevéhez fűződik, aki 1995–1996-ban, három kötetben tett közzé több, mint háromszáz, 17. századi győri végakaratot.⁵ A végrendeletek publikálása mellett e forrástípust mind szerkezeti, mind tartalmi szempontból sokoldalúan elemezte. Egyrészt bemutatta a végrendeletek szerkezeti egységeit a végrendeletek formakincsét, másrészt a források tartalmát mind a jogtörténet (pl. öröklési jog), mind a történeti etnográfia szempontjaiból vallatóra fogta, többek között a temetkezési szokásokra, öltözködésre vonatkozó adatokat elemezve.⁶

Bár a végakaratok között szerényebb számban latin, illetve a kora újkortól kezdve magyar nyelvű dokumentumok is találhatóak, a források többségét a német nyelvű testamentumok alkotják. E sorokban is érdemes hangsúlyozni, hogy a kora újkori végakaratok szövegének formakincse máig nincs filológiai szempontból feltárva.

A soproni és győri végrendelet-kutatásokat követően, Tózsza Rigó Attila kutatásainak köszönhetően kezdődött el a 16. századi bécsi és pozsonyi végrendeletek feltárása és elemzése. Ez a kutatási irány immáron a végrendelkezés és a felekezetiiség, illetve a felekezeti identitás problémakörére is kiterjesztette figyelmét. Az elemzések egyértelműen arra mutatnak rá, hogy az egykorú végrendelet-állományból az evangélikus felekezeti testálók utolsó rendelkezését akkor lehet leginkább és egyértelműen elkülöníteni a katolikus hiten maradtak végakarataitól, ha az utolsó rendelkezésben a túlélő örökös számára a végrendelező felekezethez kötött testálást rögzít. Emellett a kegyes hagyományok elemzése is segíti a felekezeti identitás szétválasztását, egyebekben viszont az újonnan feltűnő evangélikus testálók végrendeleteinek formakincse jelentős részben megegyezett az egykorú katolikus végakaratokéival – példának okáért az evangélikus testálók is fohászkodtak a Szentháromsághoz.⁷ A közös elemek miatt a felekezeti identitás egyrészt a végakarat teljes szövegének filológiai elemzése alapján választható el, másrészt pedig akkor igazolható, ha az adott személy társadalomtörténeti beágyazottsága, felekezeti hovatartozása végakaratán kívül más források, vagy a szakirodalom bevonásával, az adott személyre vonatkozó kiegészítő adatgyűjtéssel megoldható.⁸

⁴ *Szende Katalin*: A soproni későközépkori végrendeletek egyház- és tárgytörténeti tanulságai, Soproni Szemle 44. (1990), 268–273; *Uő*: Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen. Budapest, 2004 (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 32).

⁵ *Horváth József*: Győri végrendeletek a 17. századból I. 1600–1630. Győr, 1995. *Uő*: Győri végrendeletek a 17. századból. II. 1631–1654. Győr, 1996., *Uő*: Győri végrendeletek a 17. századból III. 1655–1699. Győr, 1996.

⁶ *Horváth József*: Győr lakóinak mindennapi élete a 17. században. Győr, 2017.

⁷ *Tózsza Rigó Attila*: A reformáció hatása a polgári végrendelkezés gyakorlatában a pozsonyi és bécsi források példáján. Egyháztörténeti Szemle 13. (2012), 4. sz., 39–57.

⁸ A kérdéskörrel l.: *Tózsza Rigó*: i. m., illetve a 2014. december 6-án, Miskolcon megtartott Felekezetiiség és társadalmi identitás konferencia részletes ismertetőjét *Baros-Gyimóthy Eszter*től. Egyháztörténeti Szemle 16. (2015), 154–155.

A Soproni Szemle szerzői korábban már többször is foglalkoztak kora újkori soproni testamentumokkal. Részletesen adatoló historiográfia helyett, engedjék meg pár illusztratív hivatkozás. Kovács József László német szövegészletekkel bőven megtűzdelt tanulmányban ismertette Hummel Kristóf polgármester 1562. évi végrendeletét és 1569. évi számadását. Ő is hangsúlyozta, hogy az életút tanulmányozása és e források alapján nehéz eldönteni, hogy az 1533 és 1562 között iskolamesterként (*am Pfister*), belső tanácsosként, majd polgármesterként mindvégig a városvezetés legszűkebb elitjébe tartozó Hummel valójában melyik felekezethez tartozott.⁹ Friedrich Károly nem csak publikálta Lichtenauer Lukács felesége, Katharina Innerkaider 1663. február 20-án keletkezett végakarátát,¹⁰ hanem külön felhívta a figyelmet annak 4. pontjára, amelyben a testáló 500 aranyat hagyott a Szent Mihály templom felső sekrestyéjében elhelyezendő, az evangélikus gyülekezet lelki épülésére szolgáló, különböző jó könyvek beszerzésére.¹¹

1997 decemberében a Soproni Levéltár Végrendeletek és a hagyatéki leltárak címmel konferenciát rendezett, a konferencia előadásai (célirányosan felkért további szerzőkkel kiegészítve) napvilágot láttak a Soproni Szemle 1999. évfolyamának 4. számában.¹² A kora újkori soproni végrendelet-feldolgozások egyik legutóbbi esettanulmánya Gerald Schlag munkája, aki Anna Maria Fürstin Eggenberg életútjának felvázolásával, testamentumának bemutatásával ismét felhívta a figyelmet a Sopron belvárosában élt kora újkori arisztokrácia tágabb közép európai térségben fenntartott kapcsolatrendszerére, valamint a felekezeti viszonyok közötti szerepére. Ez esetben a fejedelemszöveg szabad evangélikus hitgyakorlást lehetővé tevő, valójában intézményként funkcionáló Sopron belvárosi háza állt a vizsgálat középpontjában.¹³

E sorok írója Lackner Kristóf és családtagjai végakarátának publikációjával járult hozzá a soproni városvezető elit felekezeti identitásának a kutatásához.¹⁴ A forrástípus kora újkori publikációjának máig legnagyobb szövegtömege D. Szakács Anita forrásfeltáráshoz és publikációjához kötődik, aki egy differenciált feladatkörű, hierarchizált

⁹ Kovács József László: Hummel Kristóf végrendelete (1562) és számadása (1569). Soproni Szemle 50. (1996), 115–126.

¹⁰ Friedrich Károly: Concordia 500 aranyért. (Végrendelet és könyvtörténet) Soproni Szemle 45 (1991.), 122–135.

¹¹ A végakarát publikációja: Friedrich: i.m. 128–132.

¹² Az elhangzott és publikált előadások sorában Kubinyi András professzor úr a késő középkori végrendeletkezés társadalomtörténeti sajátosságait elemezte, Szende Katalin a magyarországi városi végrendeleteket Sopron, Pozsony, Eperjes példáján a középkori európai joggyakorlatban helyezte el. Horváth József (Győr) a nyugat-dunántúli 17–18. századi falusi végrendeletek formái és tartalmi sajátosságait mutatta be. A meghívott szerzők sorában Askercz Éva művészettörténész elsősorban a különböző típusú hagyatéki és vagyonleltárak alapján a 17. század eleji soproni konyhák rekonstruálta, Kücsán József etnográfus ugyancsak e forrástípus alapján Sopron északkeleti külvárosa lakosságának a 17–18. századi szőlőbirtoklásának kutatásához szolgáltatott adatokat, illetve vetett fel további vizsgálati szempontokat.

¹³ Schlag, Gerald: Das Testament der Anna Maria Fürstin Eggenberg (1609–1680) und Ödenburg. Soproni Szemle, 62. (2008), 178–184.

¹⁴ Dominkovits Péter: Egy gazdag városvezető, Lackner Kristóf polgármester javai. (Végrendeletek, hagyatéki és vagyonleltárak, osztályok 1591–1632.) Sopron, 2007.

struktúrájú, létszámában is kiterjedt foglalkozáscsoport, a Sopron kora újkori egészségügyében tevékenykedő orvosok, fürdősök, sebészek, bábák és más, hasonló hivatások képviselőinek végakaratait publikálta.¹⁵ Ezen historiográfiai tradíciókra építve a Soproni Levéltár a 2017-es előmunkálatokat követően a Magyar Nemzeti Levéltár belső pályázati lehetőségeit, valamint a *Reformáció 500* ünnepi eseménysorozat adta lehetőségeket kihasználva, 2018-ban újabb forráskiadványt jelentetett meg. A szerzők a levéltárban őrzött végrendeletek állományából válogatva újabb, közel félszáz végakaratot tesznek közzé a városban 1582 és 1781 között élt evangélikus városvezető és szellemi elit (lelkészek, iskolai rektorok, tanárok) képviselőitől. Örömmünkre szolgál, hogy vállalkozásunkhoz szerzőként olyan, a város és a térség evangélikusságának életével történetével foglalkozó személyeket is sikerült megnyernünk, mint Szála Erzsébet professzor asszony és Szemerei János püspök úr.¹⁶

A megújuló törekvések és eredmények ellenére is vitathatatlan tény, hogy a Soproni Levéltárban őrzött kora újkori végrendeleteknek csupán szerény része jelent meg mind- eddig nyomtatásban. A forrásanyag további feltárásához elengedhetetlen az elektronikus adatbázisokban való gondolkodás.

A Szent Mihály templom felső sekrestyéjében elhelyezett könyvek számára készített polcok tartói
(fotó: Bolodár Zoltán)

¹⁵ D. Szakács Anita: *Medizingeschichtliche Testamente des 16–18. Jahrhunderts. Gesellschaftsgeschichtliche Quellen des Sanitätswesens der Stadt Ödenburg aus der Frühen Neuzeit / 16–18. századi orvostörténeti vonatkozású végrendeletek. A kora újkori Sopron város egészségügyének társadalomtörténeti forrásai.* Ödenburg/ Sopron, 2008.

¹⁶ Dominkovits Péter – D. Szakács Anita: *Adalékok és források a soproni evangélikus városvezető és szellemi elit társadalomtörténeti kutatásához. Végrendeletek.* Sopron, 2018.

A soproni Fő téren álló Szentháromság-émlék (1695–1701) nem csupán művészeti, de történelmi vonatkozásai miatt is megérdemli a kutatás figyelmét. (1. kép) Bár az emlékmű Sopron egyház- és művelődéstörténetének fontos időszakához kötődik, kutatása az utóbbi évtizedekben háttérbe szorult. Írásokkal pótolni szeretném a hiányt, ráirányítva a figyelmet az emlékek megrendelőire, készülésének történeti hátterére, illetve az emlékek művészeti kapcsolataira, így talán a jövőben közelebb kerülhetünk a mesterkérdés megoldásához is.

Póda Endre a soproni katolikus plébánia történetében jegyzi fel, hogy gróf Löwenburg János Jakab és felesége, Thököly Katalin grófné „hálából, hogy az isteni gondviselés őket az iszonyúan dühöngő pestisből megmentette”, emlékművet állított a soproni Fő téren a Szentháromság tiszteletére, 8000 forint költséggel, melyet 1701. november 25-én ünnepélyesen felszenteltek. A grófi pár az Ober-Kohlenberg dűlőben szőlőt adományozott a plébániának azzal a kötelezettséggel, hogy a plébános minden évben, Szentháromság vasárnapján a szobor előtt ajtatosságot tartson.¹ Sopron újkori egyháztörténetének kutatója, Bán János is említi a szoborállítás körülményeit, bár forrásait ő sem nevezi meg. Szerinte gróf Esterházy Ferenc és felesége a pestis idején tett fogadalmat emlékmű állítására, de ezt csupán 1695-ben válthatta be Thököly Katalin.²

A hagyomány tehát a pestis elhárításához köti a Szentháromság-émlék alapítását, ami megfelelhet a valóságnak, hiszen a hasonló emlékművek fogadalmi jellege általánosnak mondható. Szilárdfy Zoltán szerint: „A háború, éhínség és döghalál – a *Tria Davidis mala* – ellenszereként a Hármasság Legfőbb Jóság: az Atya, Fiú, Szentlélek az eszmény és orvosság erejével hatott [...] mint *Servator, Salvator* és *Sanator*. [...] A Duna mentén emelt Szentháromság-szobrok, pestisemlékek ebben a szakrális élménykörben születtek, nagyrészt a jezsuita pasztoráció hatására.”³

1710-ben a kőszegi városi tanács például a következő határozatot hozta: „Mint hogy pedig Isten ő szent felsége városunkat a pestissel meglátogatta, hogy az írott Isten ő szent felsége minél előbb azon veszedelmes nyavalyát vegye rólunk, *concludáltatott* [határozott], hogy a Szentháromság tisztességére egy *statua* [szobor] a piacon *erigáltassék* [emeltessék], és ki-ki maga tehetsége szerint annak megfizetésébe *concurráljon* [megfizetéséhez járuljon hozzá], amelyre bizonyos személyek fognak majd *deputáltatni* [kiküldetni].”

¹ Póda Endre: A soproni katolikus parochia története. Sopron, 1892. 70. A szerző forrásaira nem hivatkozik.

² Bán János: Sopron újkori egyháztörténete. Sopron, 1939. 264.

³ Szilárdfy Zoltán: Sajátos témák a Jézus Társaság barokk művészetében. In: Ikonográfia – kultusztörténet. Képes tanulmányok. Budapest, 2003. 305–314, itt: 307. Ld. még: Askercz Éva: Barokk pestisemlékek a Sopron környéki falvakban. In: Arrabona 15. (1973) 149–168.

1. kép. Diebold Károly: A soproni Szentháromság-emlék. 1937.
Soproni Múzeum, Fotógyűjtemény, ltsz. 19367

A kőszegi oszlop ma már nehezen olvasható eredeti felirata ezt a könyörgést tartalmazta: „Szentháromság, szabadítsd meg az elesetteket az éhségtől, a pestistől és a háborútól.”⁴

Tudjuk, hogy 1711-ben, a győri püspök a pestis hatására három nyilvános körmene-
tet rendelt el a soproni Szentháromság-emlékhez, a szentbeszédeket a domonkos atyák
tartották.⁵

⁴ 1710. november 18-án kelt határozat. Kőszegi Levéltár. Idézi: *Bariska István: A kőszegi pestisszobor szobrászának felfedezése.* In: *Savaria. A Vas Megyei Múzeumok Értesítője* 11–12. (1984) 363–379. Itt: 371, 375..

⁵ *Szalay János OP: A soproni Szent Domonkos rendház története. 1675–1800.* In: *Olvassatok. Röpirat.* Sopron, 1930. június 22. 14.

A soproni Szentháromság-émlék állíttatói: gróf Thököly Katalin és gróf Löwenburg János Jakab

Thököly Katalin (1655–1701) mindössze tizenöt éves volt, amikor leleplezték a Wesselényi-féle főúri szervezkedést. Édesapja, az evangélikus nagybirtokos Thököly István felszólítást kapott, hogy váraiba engedje be a császári katonaságot; miközben Árva várát körülzárták, 1670. december 4-én elhunyt. Katalin eljegyzését Esterházy Ferencsel november 15-én tartották. Fiútestvére, Thököly Imre Likava ostroma előtt Erdélybe szökött; családi kincseiket lefoglalták és Bécsbe küldték. Az 1670 decemberében Szelepcsényi esztergomi érsekhez oltalomért forduló három Thököly-lány: Katalin, Éva és Mária végül Esterházy Pál pártfogása alá került.⁶ Thököly Éva (1659–1716) 1682 októberében a nádor felesége lett; esküvőjüket néhány hónappal Thököly Imrének Zrínyi Ilonával való házasságkötése után tartották. Thököly Mária előbb Gersei Pethő Lászlóhoz, majd Nádasdy Istvánhoz ment férjhez.⁷

Esterházy Ferenc (1641–1683) pápai kapitány, a hittérítő buzgalmáról ismert Pál nádor testvére, a család grófi ágának megalapítója volt. Első felesége, Illésházy Ilona (1646–1669) halálát követően, 1670-ben vette feleségül Thököly Katalint, aki ugyanekkor katolikus hitre tért. A házaspár a katolikus reform támogatójaként szerzett hírnevet a Dunántúlon és Ausztriában. 1679-ben közösen ajándékoztak ezüst antependiumot (oltár-előlapot) a máriacelli kegyoltár számára, továbbá megalapították a pápai ferences templomot és kolostort. A templom portálja fölötti dedikációs felirat 1673-ban, a kolostorban őrzött fogadalmi kép 1683-ban készült. A fogadalmi kép ábrázolása a máriacelli Madonna tiszteletére, felirata a háború és a pestis elleni védelemre utal.⁸ (2. kép)

Esterházy Ferenc halála után Thököly Katalin még két alkalommal kötött házasságot. Amint a Szentháromság-émlék feliratában szerepel, második férje gróf Jörger Károly József, a harmadik pedig gróf Löwenburg János Jakab volt, akihez 1698-ban ment nőül. A felirat egyértelműen Thököly Katalint és Löwenburg János Jakabot nevezi az emlék alapítójának, tehát Katalin személye jelenti a folytonosságot az egykori fogadalom és az emlékmű alapköletétele között.⁹ Löwenburg gróf tiszteletben tartotta Katalin kívánságát és mindent megtett annak megvalósulása érdekében.

Esterházy Ferenc halálát követően Katalin gyakran vette igénybe sógora, Pál nádor

⁶ *Pauler Gyula*: Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése. 1664–1671. I–II. Budapest, 1876. Itt: II. 182–189.

⁷ *Bubics Zsigmond – Merényi Lajos*: Herczeg Esterházy Pál nádor (1635–1713). Magyar Történelmi Társulat. Budapest, 1895. 207.

⁸ A budapesti Egyetemi Könyvtárban található a Máriacelli kegyhely adományozóinak listája. Thököly Katalin neve szerepel a St. Lambrecht-i apát által a Hitterjesztés Szent Kongregációjához felterjesztett, 1671. évi listán. Ld. *Fazekas István*: A reform útján. A katolikus megújulás Nyugat-Magyarországon. A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Győr, 2014. 265–266.

⁹ Az emlékmű feliratainak szövegét a Függelékben közlöm.

2. kép. Esterházy Ferenc és Thököly Katalin fogadalmi képe. Pápa, Szent István Plébánia

segítségét, hiszen kilenc gyermekének neveltetését, házasságát, öröklését irányítania kellett.¹⁰ 1688 márciusában, Pápáról írott levelében például köszönetet mondott a nádornak, amiért hozzájárult lányának, Rozáliának Batthyány Ferencsel kötendő házasságához: „Értettem Kegyelmes Uram az Nagyságod hozzám, s lányomhoz mutatott kegyelmes nagy gratiáját, jó akaratját az mennyegzőnek Pünkösöd után két héttel való megszolgáltatása végett. Kit is mindjárt megírván Bottyány uraiméknak, igen tetszett ő kegyelmeknek az minthogy is mindenkor az Nagyságod parancsolatihoz akarván szabni magokat akkorra készen fognak ő kegyelmek lenni. Kívánom, [hogy] az Úr Jézus sok szegény árvák s úgy országunk szerencséjére éltesse sokáig kedves jó egészségben Nagyságodat.”¹¹ Amikor az örökség megosztásának nehéz kérdésével kellett szembenéznie, Jörgerné Thököly Katalin a gyermekei iránti elkötelezettségét hangoztatta a nádornak: „[...] de talántán Nagyságod az én férjhez mené-

¹⁰ Thököly Katalinnak a következő gyermekei születtek Esterházy Ferencről: József (1682–1748), Antal (1676–1722), Rozália (1672–1689), Borbála (1673–1733), Krisztina (1674–1717 u.), Franciska (1677–1691 k.), Erzsébet (1683 k.–1689 u.), Anna Terézia (megh. 1696 u.), Ferenc (1683–1754). Vö. Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. VI. Pest, 1858. 90. A genealógiai táblázatban véletlen elírásként Thököly Mária szerepel Katalin helyett. Ld. továbbá: <http://genealogy.euweb.cz/hung/esterhazy1.html> (letöltés ideje: 2018. augusztus 31.)

¹¹ MNL OL Esterházy Levéltár (P 108). Pál nádor iratai. 44. köteg. 4138. szám. Valószínűleg Batthyány Ferenc (1665–1720) grófról és Esterházy Mária Rozáliáról (1672–1689) van szó. A fiatalasszony a levél kelte után egy évvel meghalt. Vö. Koltai András: Batthyány Ádám. Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén. A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. 4. Győr, 2012. 433 (családfa).

semre nézve nem is ítélem engem már szerető édes anyjuk lenni, noha tudja az Isten, hogy most is az én szeretetemben meg nem fogatkoznak, s nem is leszek oly anyjok, hogy az én uramért én őket mind kitagadnám (?), mert az maga is oly igaz lélekkel bír, hogy az övéket nem kívánja.¹²

A levélben említett élettárs, Jörger Károly József gróf maga is régi evangélikus családból származott. A család székhelye, Tollet a felső-ausztriai Grieskirchen járáshoz tartozik. A reformáció kezdetén a Jörgerék elsőként fogadták be Luther tanítását és hívtak lelkészt a birtokukra. A fehérhegyi vereség után (1620) birtokaikat elkobozták, mégis, idővel sikerült javaik egyik részét visszaszerezniük. A 18. század folyamán a családtagok közül többen visszatértek a katolikus hitre.¹³ A soproni evangélikus temetőben nyugszik Scherffenberg Krisztina (1579–1640), Hilldebrand Jörger de Toelet felesége, akinek a faragott sírköve fennmaradt.¹⁴ Ezen olvasható, hogy két fia és egy lánya született. Jörger János udvarmesterről az evangélikus gyülekezet házasságkötési anyakönyvéből tudjuk, hogy 1654-ben feleségül vette Herberstein Marianna Dorottyát.¹⁵ Thököly Katalin férje, Jörger Károly József a katolikus hitet vallotta, hiszen a Jörger-címer a Thökölyvel együtt szerepel a soproni jezsuita Szent György-templom címerpajzsainak egyikében. A házaspár együtt támogatta az 1694-ben felszentelt barokk bútorzat elkészülését, a jezsuita rend soproni tevékenységét, a többi főrangú családdal együtt, amelyeknek a címerei ma is a főhajót díszítik.¹⁶ A Jörger-címert a hasított pajzsról lehet felismerni, jobb és bal mezejében egy-egy kifelé álló kaszapengével. A Thököly-címer négyelt pajzs, a mezőkben négy, páronként szembe fordított, ágaskodó, koronás oroszlán, jobbában karddal; a szív-pajzsban kétfejű sas látható. (3. kép)

Második férje halálát követően, 1698-ban Thököly Katalin újra házasságot kötött, gróf Löwenburg János Jakabbal.¹⁷ A sziléziai eredetű Löwenburg (Lovorovszky) család I. Lipót alatt nyert bárói (1683), később grófi rangot (1691).¹⁸ Címerük: négyelt pajzs, 1. és

¹² 1695. május 26-án írott levél, hiányzik a keltezés helye. A levélben Thököly Katalin a devcseri és a pápai örökség megosztásáról ír Ferenc és Antal fiai között. MOL, Pál nádor iratai. 44. köteg, 4141. szám.

¹³ *Elisabeth Gruber*: Die Familie Jörger und ihre Rolle in der konfessionellen Geschichte Österreichs. In: Renaissance und Reformation. Ed. Karl Vocelka et al. Linz, 2010. 67–73.

¹⁴ Soproni Múzeum, ltsz. Kp.56.45.1. Vö. *Csipkés Kálmán*: Címeres emlékek Sopronban. Kézirat a szerző rajzaival. Soproni Múzeum, ltsz. Kp.2009.3.1–94. Ld. még: *Kiss Melinda*: Későreneszánsz és korai barokk síremlékek Sopronban. 2. Társadalomtörténeti tanulmányok. In: Soproni Szemle. 59. (2005/3) 265–285. itt: 266–267.

¹⁵ *Payr Sándor*: A régi evangélikus temető Sopronban. Sopron, 1917. 25. A szerző megemlíti, hogy Herberstein Marianna Dorottyát 1654-ben vette feleségül Jörger János. Marianna annak az Oktávia Eszter grófnőnek volt a húga, akit mint Öttingen gróf feleségét temettek el, sírköve fennmaradt. Vö. *Tschürtz Nándor*: A soproni evangélikus temetők története. [Csipkés Kálmán forrásanyaga levéltári dokumentumokkal kiegészítve.] Sopron, 2006. 88–89.

¹⁶ Mohl Adolf tévesen írja, hogy Thököly Katalin harmadik férjével, Löwenburg János Jakabbal együtt támogatta a templom berendezését, hiszen az egyesített címerpajzsban egyértelműen a Jörger-Thököly címer szerepel. *Mohl Adolf*: A soproni Szent György templom és plébánia rövid története. Győr, 1926. 11.

¹⁷ *Bán*: i. m. 264. Forrását a házasságkötés idejére vonatkozóan nem tünteti fel.

¹⁸ Nagy Iván munkájában Löwenburg János Jakab feleségeként Windischgrätz Erzsébetet és Czobor Anna Reginát tünteti fel. Utóbbitól a grófnak egy fia és egy lánya született. Thököly Katalinról a szerző nem tesz

3. kép. Az egyesített Jörger-Thököly címer. Sopron, Szent György templom

4. mezejében három-három vágással, 2. és 3. mezejében egy-egy rózsával, a szív pajzsban befelé forduló, ágaskodó, oroszlánnal, amely jobbájában kardot tart. Ezt a címert láthatjuk a soproni Szentháromság-émlék talapzatán, a heraldikai jobb oldalon, míg a baloldalon a Thököly-címer van elhelyezve. A címertakarót az oroszlánbőr képezi (a mitológiai Herkules attribútuma), amely fölött nyitott, ötágú koronát láthatunk.

Miután Thököly Katalin 1701-ben elhunyt, Löwenburg János Jakab egy vörösmárvány *oltár-előlapot* állított a tiszteletére Boldogasszonyban (Frauenkirchen), az Esterházy Pál által épített ferences zárandokegyházy templomban. A tábla a Szent Jakab-kápolna oltárát díszíti, amelyet a gróf alapított. A márványtáblán Löwenburg-Thököly-címer érintkezik egymással, a fölöttük lévő koronát két, gyászoló puttó emeli a magasba. A Thököly-címer a pápai ferences templom homlokzatán látható változatot követi: az oroszlánok közül csak az 1. és a 4. számút ábrázolták karddal a jobbájában, a 2. és a 3. számú rózsaszálakat tart, hasonlóan az Esterházy-címerhez, amelyben látható két, rózsát tartó oroszlán (lásd a soproni Esterházy-palota bejárata fölötti címet).¹⁹

Löwenburg gróf nem csupán a boldogasszonyi oltártáblával fejezte ki óhaját, hogy feleségével egyesített címere az Esterházyaké közelében szerepeljen. A bécsi Mariahilf-

említett. Nagy Iván: i. m. VII–VIII. Pest, 1860. 183. A soproni Szentháromság-émlék feliratából kiderül, hogy a gróf első felesége Czobor Mária Regina, a második Thököly Katalin volt. Utóbbinak a halála után vette feleségül a gróf Windischgrätz Erzsébetet.

¹⁹ A boldogasszonyi táblát említi Csatkai Endre tanulmánya: A soproni szobrászat. In: Magyar Művészet 4. (1928/7) 519–539, itt: 530. A tábla feliratát a Függelékben közlöm.

templom főoltárát Pál nádor 1686-ban rendelte Johann Indautól; az időközben lebontott oltár reprodukciója látható Indau egykorú, *Wienerisches Architektur-Kunst und Säulen Buch* című művének ábráján, oromzatában a Thököly-Esterházy címerrel. Erre a címerpárra felel a Löwenburg-Thököly kettős címer a Szent Kereszt-kápolnában. Amint felirata elárulja, a tábla 1701-ben, a boldogasszonyival egy időben keletkezett és a Szent Kereszt-oltár alapítójának, Löwenburg grófnak és feleségének állított emléket.²⁰

Löwenburg János Jakab gróf címerállata, az ágaskodó oroszlán ma Békés vármegye címerpajzsában is látható, mivel a gróf 1699-től 1732-ig békési főispán volt.²¹ (4-5-6. kép) Löwenburg 1688-tól 1726-ig a kassai kamarai igazgató tisztségét is betöltötte; alapítványából jött létre a rózsahegy-i piarista gimnázium (1729). Miután fiát elveszítette, Löwenburg gróf a lányát, Aloyziát – gróf Gaisruck Antal feleségét – tette meg örökösének, azzal a kikötéssel, hogy ha gyermeke nem születne, a hagyaték a bécsi józsefvárosi piaristák konviktusára szálljon. Az alapítvány 1748-tól működött, számos ifjúnak téve lehetővé a tanulást.²² Löwenburg gróf harmadik felesége, Windischgrätz Erzsébet (megh. 1747-ben) is bőkezűen támogatta a piarista rendet: 1734-ben 18 ezer forintot ajánlott fel nekik pesti építkezéseikre.²³

A Szentháromság-emlék térdelő donátor-figurái és párhuzamaik

A boldogasszonyi Mária-zarándoktemplomban állított emléktáblával Löwenburg János Jakab tiszteletét akarta kifejezni felesége iránt, aki első férje mellé, az Esterházyak kismartoni kriptájába temetkezett.²⁴ A Lajtakátán elhunyt Thököly Katalin kívánsága eltért

²⁰ Mivel a templom berendezése többször is megújult a 18. században, a Löwenburg-alapítás emlékét ma csupán ez a feliratos tábla őrzi. A címerek érdekessége, hogy a címerállatok a sisakokon is megismétlődnek: a Löwenburg-címer sisakjain tollakat, kétfejű sast és kardot tartó oroszlánt, míg a Thököly-címer sisakjain kardot és rózsákat tartó oroszlánokat láthatunk. A templom történetéhez lásd: *Waldemar Posch*: Quellen und Daten zur Geschichte der Mariahilfer Kirche. In: *Wiener Geschichtsblätter*. Vol. LXX. (1955) no. 1. 8–13. Az Indau-féle oltárról részletesen ír *Galavics Géza*: A Mariazelli kegypoltár és Esterházy Pál. In: *Máriacell és Magyarország. Egy zarándokhely emlékezete*. Kiállítás a Budapesti Történeti Múzeumban. 2004. május 28. – szeptember 12. Szerk. *Farbaky Péter – Serfőző Szabolcs*. Budapesti Történeti Múzeum, Budapest, 2004. 116–118.

²¹ *Karácsonyi János*: Békésvármegye története. Kiadja Békésvármegye közönsége. 1896. I. köt. 312–338. Ld. még: „A Szent Koronába visszahelyezett Békés megye török utáni helyreállításának háromszázadik évfordulója.” Kiállítás a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeumban. 2015. június 18. – szeptember 6. Kurátor: Kocsor János.

²² *Vö. Héjja Julianna Erika*: Békés vármegye archontológiája (1715–1950). Főispánok és alispánok. In: *Közlemények Békés megye és környéke történetéből* 11. Gyula, 2009. 371–372.

²³ Ld. Löwenburg-Windischgrätz emlékehely (18. sz. első harmada). Piarista Múzeum, Budapest. Talpában a Löwenburg-Windischgrätz címer. A felirat szerint a kelyhet Löwenburgné ajánlotta fel a pesti piaristáknak 1735 november 19-én, önmaga és férje emlékére. Ld: *Hitre, tudásra. A piaristák és a magyar művelődés*. Kiállítás a Budapesti Történeti Múzeumban. Szerk. *Koltai András*. Budapest, 2017. 415–417 (kat. 6.5).

²⁴ A boldogasszonyi emléktábla szerint a grófné Gatán (Lajtakáta, Gattendorf) halt meg. A kismartoni kripta

4. kép. A Löwenburg-Thököly címer a soproni Szentháromság-emlék talapzatáról. 1937.
Fotó: Diebold Károly. Soproni Múzeum, Fotógyűjtemény, ltsz. 19368

testvérének, Évának a végakaratótól, aki a Bécs melletti Lanzendorf ferences kolostorba tért nyugovóra.²⁵

Kismartont az Esterházyak Miklós nádor idejétől, vagyis az 1620-as évektől bírták zálogjogon. A nádor a ferencesek mariánus ágának adományozta a kolostort és saját költségén restauráltatta azt (1625–1630). Az 1631-ben kelt alapítólevélnek megfelelően a nádor gondoskodott a kolostor fenntartásáról évi alamizsna útján.²⁶ Kismarton azt követően vált az Esterházyak temetkezőhelyévé, hogy a nagyszombati jezsuita templom alatti családi kriptá vizenyősnek bizonyult.²⁷ A kismartoni halotti kápolnát és az alatta elhelyezkedő kriptarendszert Miklós nádor halála után fia, Esterházy Pál alakította ki, a források alapján a következőképpen. A kolostor kerengőjéből lépcsőkön lehetett a magasabb szín-

egyszerű vörös márvány sírkőlapjára a következő szöveget vésték: „ILLVSTRISSIMA COMITISSIMA CA / THARINA THÖKÖLY DE KEZ / MARC ILLVSTRISSIMI DO / MINI COMITIS FRANCISCI / ESTERAS CHARISSIMA CON / IUX.” Allgemeine Landestopographie des Burgenlandes. Der Verwaltungsbezirk Eisenstadt und die Freistadt Eisenstadt und Rust. Hrsg. von der Burgenländischen Landesregierung. Eisenstadt, 1963. II/1. 421. A kiadvány a sírkőlapot letétként sorolja fel a kismartoni Landesmuseum gyűjteményében, ám ott jelenleg nem azonosítható.

²⁵ Ugyr Bálint: Esterházy Pál nádor és Esterházy József tumbája a kismartoni családi kriptában. In: *Ars Hungarica*, 2015/4. 91., 2. jegyz. Hivatkozik Thököly Éva végrendeletére.

²⁶ Nagy Béni: Herczeg Esterházy Pál nádor, a ferencesek jótevője. Az Érseki Lyceum Könyvnyomdája, Eger, 1903. 11–12.

²⁷ Vö. Viskolcz Noémi: Az Esterházyak temetkezéseiről a 17. században. In: *Művészettörténeti Értesítő* 58. (2009/2) 245–246.

5. kép. Löwenburg-Thököly címer a boldogasszonyi (Frauenkirchen) ferences templom Szent Jakab-kápolnájában. Fotó: Veress Ferenc

6. kép. A bécsi Maria Hilfer Kirche Szent Kereszt kápolnájának egyesített címer-párja. Fotó: Veress Ferenc

ten elhelyezkedő, boltozott kápolnába lépni, amelyet a Fájdalmas Szűznek szenteltek. Kis tornyában lévő harangja mindig megszólalt a temetések alkalmával. A dedikációs felirat szerint (amely ma a kripta lejárataánál van elhelyezve) a kápolna és az alatta lévő, az Angyalok Királynéjának szentelt hercegi kripta 1701-ben készült el. (7. kép)

A nyolcszög öt oldalával záruló kápolnában, 19. századi források szerint nyolc, fából készült, aranyozott szobor került elhelyezésre. Az oltártól jobbra eső falfülkében Esterházy Pál alakja volt, a vele szemben lévő oldalon pedig első feleségéé, Esterházy Orsolyáé. Pál mellett került elhelyezésre testvérének, Esterházy Ferencnek, vele szemben pedig fe-

7. kép. A kismartoni (Eisenstadt) Esterházy-kripta. Fotó: Roland Schuller.
Copyright: Esterházy Privatstiftung

leségének, Thököly Katalinnak a szobra. A bejárati fal mentén négy gyermekalak volt, mindannyian Pál fiai: a jobboldalon Miklósé és Lászlóé, akik mindketten egyházi pályára léptek; a baloldalon Mihály és László grófok voltak elhelyezve, mindannyian térdelő, imádkozó tartásban.²⁸

A kismartoni sírkápolna fülkébe helyezett, imádkozó tartású, térdelő faszobrairól szóló 19. századi leírások találóan illenek arra a négy szoborra, amely ma a Nemzeti Galéria

²⁸ A halotti kápolnát és az alatta lévő kriptarendszer mai kialakítása 1856–1857-ben módosult, ekkor az elszigetelt tereket összevonták, a boltozatot egységes magasságban alakították ki. Az új halotti kápolna tervezője idősebb Storno Ferenc volt. Az egykor eltemetett személyek hamvait részint a padlóba, a falba, vagy osszáriumba helyezték. Az eredeti tereket 19. századi leírások és alaprajz nyomán rekonstruálta: P. *Michael Weiss OFM.*: Die Geschichte des Franziskanerklosters zum Hl. Michael in Eisenstadt (1630–1980). 1979-ből származó gépelt kézirat. Sammlung Privatstiftung Esterházy, Eisenstadt. Handbibliothek, nr. 1261. Köszönöm dr. Gottfried Holzschuch levéltárosnak, amiért a kéziratot számomra lemásolta. A kripta mai állapotáról küldött fotóért dr. Margit Koppnak, a Sammlung Privatstiftung Esterházy munkatársának tartozom köszönettel.

gyűjteményében található (ltsz. 57.759-762), és amelyeket korábban – a kismartoni adatok ismerete hiányában – öntőformáknak véltek.²⁹ Az Esterházy Pál nádort és első feleségét, Esterházy Orsolyát, valamint Esterházy Ferenc grófot és Thököly Katalint ábrázoló kismartoni szobor-pár közeli rokona a soproni Szentháromság-émlék térdelő donátorainak. (8–9. kép) Mint ahogyan a faszobrok esetében nem beszélhetünk portrészéről (talán Esterházy Pál alakjának kivételével), ugyanúgy a Szentháromság-émlék donátor-alakjai esetében sem kell portréra gondolnunk. Löwenburg János Jakab hosszú parókát, kihajtott, széles, csipkés gallért, hasított mellényt, térdnadrágot, vállán palástot visel. Ruházatának a korabeli európai arisztokrácia divatját követő, világias jellege különbözik Esterházy Pál szigorúbb, mell- és lábvértes öltözékétől. Ez utóbbi még őriz valamit a páncélos hős archaikus típusából, amely széles körben elterjedt volt a 17. századi

7. kép. Esterházy Orsolya térdelő szobra.
Magyar Nemzeti Galéria

9. kép. Thököly Katalin alakja. Sopron, Szentháromság-
émlék. Fotó: Diebold Károly

²⁹ *Aggházy Mária*: Az Esterházy család síremlékszobrainak modelljei. In: Bulletin du Musée National Hongrois des Beaux-Arts 12. (1958) 132–134.; *Galavics Géza*: Esterházy Pál és Orsolya (?) síremlékszobrai ismeretlen szobrásztól. In: Barokk művészet Közép-Európában. Kiállítás a Budapesti Történelmi Múzeumban. 1993. június 11. – október 10. Szerk. Galavics Géza. Budapesti Történelmi Múzeum, 1993. 412–414. Galavics Géza elsőként hívta fel a figyelmet arra, hogy a Nemzeti Galéria szoborparjai valószínűleg Kismartonból származnak.

síremlékeken, és eredete a középkorba nyúlik vissza. Több a rokonság a nőalakok ősgaléria-portrékra emlékeztető öltözékében.

Thököly Katalinnak a soproni Szentháromság-emléken térdelő alakját a Magyar Nemzeti Múzeumban lévő, fiatalkori *ősgaléria-portréjával* (10. kép) hasonlíthatjuk össze. A grófné mindkét esetben fűzöt visel, mellén boglárrel; az ingujjak bő szabásúak, mindkét csuklón több soros gyöngyfűzér látható. Az ősgaléria-portréval szemben a térdelő szoborról hiányzik a derekat övező vastag gyöngysor, amely a magyar főúri hölgyek viseletének jellemző eleme volt a 17. században (vö. a pápai fogadalmi-képpel). A festett portré szoknyájának növényornamentikájához hasonlót a szobrász meg sem kísérelt faragni, de ha volt is ilyen dísz, az időjárás mára eltüntette. Rokonság mutatkozik még a fülbevalókban, némiképp a hajviseletben is, bár különösebb egyénítésről a köztéri emlékek alakja esetében nem lehet beszélni.³⁰

Funkciójukat tekintve a térdelő alakok az örökimádás gesztusával reprezentálják az ábrázoltakat. Ebből a szempontból felidézhető *Esterházy Ferenc és Thököly Kata* fogadalmi képe a pápai ferences templomból (1683, ma a kolostor épületében), továbbá az ezzel közel egykorú táblakép, melyet *Esterházy Pál és Thököly Éva* helyezett el a máriacelli bazilika falán (1689).³¹ Ugyancsak a máriacelli bazilika lunettáiban láthatók Giovanni Rocco Bertoletti stukkó-szobrai, amelyek *Nagy Lajos királyt*, valamint *Henrik morva őrgrófot és feleségeiket* ábrázolják (1670 k.). Nyilvánvaló a stukkófigurák rokonsága a reneszánsz Itáliában ismert *ex voto*-kal, melyek viaszból, fából, egyéb anyagokból (cartapesta) készültek, de gyakran öltöztették is őket, mint például a mantovai (Curtatone) Santa Maria delle Grazie-templom hajójának szobrai. Még korábbi példa az örökimádás tartásában térdeplő donátorra Enrico Scrovegni imádkozó kőszobra a padovai Aréna-kápolnából.³² A kora-újkorból a bécsi *Pestisemlékmű* császárfigurája jelentheti a legközelebbi párhuzamot; a magyar emléktanyagban ugyanis ebben az időben ritka a köztéri emléken elhelyezett, világi személyt megjelenítő plasztika. (11. kép)

³⁰ Thököly Éva és Katalin ősgaléria-portréiról ld. *Buzási Enikő* katalógustételeit. In: Esterházy-kincsek. Öt évszázad műalkotásai a hercegi gyűjteményeiből. Kiállítás a budapesti Iparművészeti Múzeumban. 2006–2007. Szerk. Szilágyi András. Iparművészeti Múzeum. Budapest, 2006–2007. 115–116. Mátyás király öröksége. Késő reneszánsz művészet Magyarországon. (16–17. század). Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában. 2008. március 28. – július 27. Szerk. Mikó Árpád – Verő Mária. A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 2008/3. 280–281.

³¹ *Galavics Géza*: Esterházy Pál és Thököly Éva fogadalmi képe (1689). In: Máriacell és Magyarország. Szerk. Farbak Péter – Serfőző Szabolcs. Budapest, 2004. 395–396, illusztráció a 119. oldalon.

³² Az, hogy a kismartoni hársfaszobrok a Pál nádor első feleségét, Esterházy Orsolyát, vagy pedig Thököly Évát ábrázolják, nem dönthető el egyértelműen, mert a nőalakok nem portrészerűek. Tudjuk, hogy a nádor első feleségének a mumifikálódott holttestét a kismartoni kriptában egy, a kápolna tereből nyilvánosan át látható üvegkoporsóban őriztette, magára vonva a ferencesek csendes rosszallását. (*Nagy Béni*: i. m. 39–40). A második feleség – talán azért is, mert házasságuk nem volt boldog – nem kívánt Kismartonban nyugodni. Ez amellet szólna, hogy az ő alakját a szobor távollétében reprezentálta; az első feleség iránti feltétlen szeretet ugyanakkor az ellenkezőjét sugallja. Esterházy Pál és Thököly Éva házasságáról: *Péter Katalin*: A gyermekek első tíz esztendeje. In: *Eadem* (szerk.): *Gyermekek a kora újkori Magyarországon*. Budapest, 1996, 15–50, itt: 18–19.

10. kép. Thököly Katalin képmása. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok

A ma látható bécsi emlékmű tervezésére 1687-ben kérték fel Johann Bernhard Fischer von Erlach építész és a színpadi tervezőmérnököt, Ludovico Octavio Burnacinit; mellettük dolgozott a dél-tiroli szobrász, Paul Strudel (1648?–1708) is. Az emlékművet 1692-ben ugyan felszentelték, de a szobrok befejezése még két évig húzódott. Az emlékmű tetejére a „győzedelmes Szentháromság” típusa került, az angyalok kilenc karát nagyméretű angyalfigurák jelképezik. Az emlékmű programját Franciscus Menegatti jezsuita (később császári gyóntató) dolgozta ki: a hat alsó narratív relief (*historiae*) a Szentháromság három személyével összefüggésbe hozható jeleneteket vonultat fel; a jelenetek értelmére utalnak a sarkokon feliratokat hordozó angyalok. A második szint reliefjei kisebbek, szimbolikus tartalmúak: csillagterkép a zodiákusjegyekkel, földi térkép a négy égtájjal,

11. kép. I. Lipót császár alakja. Bécs, Pestisoszlop. Fotó: Veress Ferenc

Agnus Dei, Eucharisztia, lángoló szív, Isten keze a törvénytáblákkal. Ezt a programot egészíti ki a heraldikus reprezentáció: nagyméretű pajzsok, a birodalom egyes országainak címerével. A második szinten térdelő császár alakjának lejjebb egy allegorikus szoborcsoport felel meg: *A Pestisen diadalmaskodó Hit* (Paul Strudel munkái). Az emléket hatásonosan koronázza a Burnacininek tulajdonítható angyalfejes felhőoszlop, amely a színpadi dekorációk hatását kelti.³³

Meglepő a bécsi emlék időbeli közelsége a sopronihoz; úgy tűnik, a megrendelésben a grófi pár mellett részt vevő fontos személyiség közvetlen kapcsolatot is teremt a bécsi udvarral.

Kollonich Lipót püspök és a soproni Szentháromság-emlék

Sopron városának tanácsi jegyzőkönyvei 1695. április 11-én említik, hogy Kollonich Lipót győri püspök megjelent a város vezetősége előtt, és Esterházy Ferencné Thököly Katalin grófnő nevében engedélyt kért egy Szentháromság-emlék állítására a Fő téren. A püspök egyúttal át is nyújtotta a városi tanácsnak az emlék tervét, amelyet magával hozott. A város vezetői hozzájárultak a terv kiviteléhez, csupán arra a kérték az állíttatót,

³³ Boeckl, Christine M.: Vienna's Pestsäule: the Analysis of a Seicento Plague Monument. In: Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte 49. (1996) 41–57.

hogy az emlékmű elhelyezkedése ne zavarja a házak kapuján történő ki-be közlekedést, továbbá legyen biztosítva az alapítás és a fenntartás pénzügyi fedezete.³⁴

A forrásnak azért van különleges jelentősége, mert rávilágít arra, hogy az emlékmű tervének jóváhagyatását a püspök vállalta magára és a tervet ő hozta. Kollonich Lipót (1631–1707) korának meghatározó egyházi-politikai személyisége volt, akinek a jelentősége közép-európai mércével mérhető; az ellenreformációban játszott szerepe azonban úgy tűnik a legutóbbi időkig háttérbe szorította tevékenységének méltatását.³⁵ A soproni evangélikusok számára nem volt ismeretlen a püspök neve, hiszen 1673-ban elérte, hogy a városi tanács tagjainak sorába fele arányban katolikusokat válasszanak, 1674 februárjában pedig kényszerítette az evangélikusokat az általuk használt, egykori katolikus templomok visszaadására. Ekkor vették használatba a jezsuiták a gótikus Szent György-templomot, amelynek barokk berendezése 1694-ben részben elkészült. A püspök maga jött felszentelni a templomot, az egyik kápolna fölé pedig a címerét helyezték, emlékeztetve mecénási tevékenységére.³⁶

Kollonich tehát együttműködött a nyugat-magyarországi arisztokráciával a szerzetesrendek és általában a katolikus egyház támogatásában. Ebbe beletartoztak az erőszakos, térítő, kényszerítő eljárások is, mint az 1674. évi „pozsonyi per”, vagyis a protestáns prédikátorok elítélése. Ennek a pernek ugyan nem Kollonich volt a kezdeményezője, mégis, mint a pozsonyi kamara elnöke (1672-től), fontos szerepet vitt benne. A gályarabság ítélete az idők során Kollonich nevével forrt össze, hiszen az egykori máltai lovagnak, a tengeri ütközetek résztvevőjének, ismernie kellett a gályák működését.³⁷

A lovagrendre utal a Kollonich-címert kísérő Máltai-kereszt motívuma is. Ez utóbbit látjuk a pozsonyi *Mária-oszlopon* (1675), a volutás oszlop fejezetén. A talapzat felirata

³⁴ A tanácsi jegyzőkönyv szövegét német eredetiben idézi: Sopron és környéke műemlékei. Szerk. Dercsényi Dezső. Írták: *Csatkai Endre* et al. 2. jav., bőv. kiad. Budapest, 1956. 200.

³⁵ Előrelépést jelent, hogy a részben általa szerkesztett államrendezési tervezet, az *Einrichtungswerk des Königreichs Ungarns* (1688–1690) immár új kiadásban olvasható. *Einrichtungswerk des Königreichs Ungarns*. (1688–1690). Hrsg. von *János Kalmár* und *János J. Varga*. Stuttgart. 2010. Kollonich Lipót unokaöccse, János Zsigmond (1677–1751) 1716-tól Bécs érseke, 1727-től pedig bíboros volt. Vö. *Nagy Iván*: i. m. VI. Pest, 1860. 305–306. Rövid életrajza: *Gabriel Adriányi*: *Katolische Erneuerung – Gegenreformation: Lebenswerk des Kardinals Leopold Graf Kollonich (1631–1707)* In: *Uő: Beiträge zur Kirchengeschichte Ungarns*. Dr. Rudolf Trofenik, München, 1986. 83–99. *Lakatos Adél*: *Kollonich Lipót (1631–1707)*. In: *Esztergomi érsekek. 1001–2003*. Szerk. Beke Margit. Budapest, 2003. 319–325.

³⁶ *Robert Schwartz*: *Die Geschichte des Kollegs der Gesellschaft Jesu in der königlichen Freistadt Sopron (Ödenburg)*. Veszprém, 1935. 45–48. Mohl Adolf említi, hogy esztergomi érsekké választása alkalmából a püspököknek egy feliratos emléktáblát is állítottak a templomban, amely később a préposti lakás folyosóján volt elhelyezve, mára azonban nyoma veszett. *Mohl*: i. m. 11. Az események egykorú összefoglalása a soproni jezsuiták háztörténete, amely ma a Bécsi Nationalbibliothek gyűjteményében van (*Historia Collegii Soproniensis*, cod. 14002–14004). Ebből készített kivonatot Szittyay Dénes rendtörténész 1918–1919-ben (budapesti jezsuita levéltár). Köszönöm Kádár Zsófiának, hogy elküldte a számomra a kézirat megfelelő oldalait.

³⁷ *Adriányi*: i. m. 97.; *S. Varga Katalin*: *Vitetnek ítélőszékre. Az 1674-es gályaper jegyzőkönyve. Pozsony, 2002. Itt: 20–22.*

megemlékezik a török elleni háborúról, valamint az „eretnekségről,” amely vitatta Mária szeplőtlen fogantatását és Krisztus valóságos jelenlétét az Oltáriszentségben. Mindezek ellenében, hálából emelte az emlékművet Lipót császár és magyar király a Magyarok Nagyasszonyának és az Oltáriszentségnek a tiszteletére. Bár a felirat nem említi, de gyaníthatóan Kollonich felügyelte az oszlopállítást, mint a pozsonyi kamara elnöke: erre utalhat a máltai kereszt az oszlop fejezetén.³⁸ Kamarai elnök minőségében egyébként Kollonich kiterjedt levelezést folytatott a legkülönbözőbb ügyekről; írásai éleslátását, gyakorlati érzékét, iróniáját egyaránt tükrözik.³⁹

Kollonich 1669-ben nyerte el a bécsújhelyi püspökséget, ahol nem sokkal a pozsonyi oszlop felállítása után, *Mária-oszlopot* emeltetett. Az alkalmat I. Lipót két lánytestvérének, Eleonóra Máriának és Mária Annának a városban tartott esküvője jelentette. Az oszlop ünnepélyes leleplezésére 1679. augusztus 15-én került sor. A fejezet volutáit összekötő szalagon függő máltai kereszt már ismerős a pozsonyi oszlopról, hasonlóan a gyermeket tartó, koronás Mária alakjához. Az oszlopszéken lévő ábrázolások: Szent Alajos, Szent Jeromos, Szent Ignác és az Oltáriszentséget tartó két miseruhás angyal. A vörösmárvány talapzat oldalain Kollonich címere, dedikációs feliratok és Szent József alakja látható a gyermek Jézussal. Ugyanezen a talapzaton négy nagyobb, homokkő szobor áll: Keresztelő Szent János, Szent Lipót, Padovai Szent Antal és Szent Flórián. 1695-ben Kollonich utóda, Franz Anton von Puchheim püspök balusztrádos korláttal bővítette az emléket, amelyre újabb hat szobor került.⁴⁰

A pozsonyi oszlopszéken térdelő, monstranciát tartó, miseruhás angyalok a győri jezsuita (ma bencés) templom előtt álló *Mária-oszlopon* térnek vissza. (12–13. kép) Ezt a dedikációs felirat szerint Kollonich győri püspök 1686-ban, hálaképpen állíttatta, amiért Buda felszabadult a török uralom alól. A finom kidolgozású győri oszlopot szoros rokonság fűzi a bécsújhelyihez. Az oszlop tetején itt is a sárkányon taposó, Napbaöltözött Asszony jelenik meg, akit a talapzaton négy szent szobra kísér: Padovai Szent Antalé, Szent Lipóté, Keresztelő Szent Jánosé és Szent Istváné. A talapzat Győrben is háromszintes:

³⁸ A pozsonyi oszlopról ld. *Ivan Rusina* katalógustételét. In: Barok. Dejiny slovenského výtvarného umenia. Szerk. Ivan Rusina. Slovenská Národná Galéria. Bratislava, 1998. 429.

³⁹ Benczédi László idézi például az egyik, 1677-ből származó levelét, amelyben Kollonich bírálta Szelepcsényi György esztergomi érseket (1666–1685), aki a maga részéről hűtlen gazdálkodással vádolta. Kolonich erre válaszul írta a pozsonyi kamara tanácsosainak, hogy az érsek jobban tenné, ha elszámolna Draskovich győri püspök hagyatékával, amelyből síremléket kellett volna készítenie. Bár a püspök szobra elkészült, most a mesterembereknél hever. *Benczédi László: Rendiség, abszolutizmus, és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon (1664–1685). Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat. 91. MTA, Történettudományi Intézet. Budapest, 1980. 158–159. Hozzátehetnénk, hogy Kollonichnak igaza volt, a soproni jezsuitákat letelepítő Draskovich György ugyanis hatalmas összeget hagyott hátra sírjának elkészíttetésére, de végül egy szerény, ideiglenes sírboltban helyezték nyugalomra a soproni Keresztelő Szent János (egykori johannita) templomban, a szentély alatt. A levélben említett püspök-szobor ma ugyanebben a templomban áll, itáliai faragómesterét nemrégiben sikerült meghatározni. Draskovich Györgyről ld. *Szabady Béla: Draskovich György győri püspök élete és kora (1599–1650). Sopron, 1936.**

⁴⁰ *Gertrud Gerhartl: Wiener Neustadt. Geschichte, Kunst, Kultur, Wirtschaft. W. Braumüller, Wien, 1978. 293–299, 310.*

12-13. kép. Adoráló angyalpár monstranciával. A pozsonyi és a győri Mária-émlék oszlopszéke.

Fotó: Veress Ferenc

legalul, a sarokpillérek mezejében máltai keresztetek csüngenek, közrefogva a Kollonich-címert és Szent Rozália barlangban fekvő alakját, valamint a dedikációs feliratokat. A középső szinten gyümölcsfüzerek közötti medallionokban szentek ábrázolásai helyezkednek el, köztük Szent Flóriáné és Szent Józsefé. Az oszlopszéken ugyancsak szentek, valamint profilba forduló két angyal látható, a monstranciát tartva.⁴¹

Buda török alóli felszabadulását követően kerülhetett sor az itteni *Szenháromság-émlék* felállítására. A hívek gondozását – más szerzetesrendek mellett – a győri rendházból Budára települt jezsuiták látták el, akiknek állandó támogatója volt Kollonich Lipót

⁴¹ Győr városának tanácsi jegyzőkönyveiben – Soprontól eltérően – nem maradt nyoma a szoborállításnak. Tudjuk, hogy a győri *Mária-oszlopot* 1833-ban és 1897-ben restaurálták; utóbbi alkalommal eltávolították a ballusztrádján lévő négy alakot: Xavéri Szent Ferenc, az Immaculata (!), valamint Szent Rókus és Szent Sebestyén – később készült – szobrát. Utóbbi kettő a szárazvámi (Müllendorf) neogótikus templom homlokzatára került, az első kettő Győrben van. *Valló István*: Győr ismertetése és tájékoztatója. Győr, 1930. 97–98. A szobrok jelenlétét a balusztrádon archív fotók dokumentálják, pl. talbotípa és archív fotó a Széchenyi térről. 1850-es évek. (Rómer Flóris Múzeum, F. 351; F. 3628). Köszönöm Szalai Zsoltnak az archív fotókat, továbbá Schütz Zoltánnak, hogy a legutóbbi (2010) restaurálás dokumentációját elküldte nekem. A győri Mária-oszloppal a kutatás mindmáig nem foglalkozott behatóan. *Pigler Andor* például csupán egy mondatban említette: A győri Szent Ignác templom mennyezetképei. Budavári Tudományos Társaság, 1923. 4.

püspök. 1692-ben a budai városi magisztrátus szerződést kötött Bernardo Feretti kőfaragómesterrel és Johann Philip Preis szobrásszal egy *Szentháromság-oszlop* elkészítésére, azonban az emlékműből sokáig nem valósult meg semmi. A budai jezsuiták rendházfőnöke révén Kollonich püspök 1697–1698-ban ezer talléros adományt helyezett kilátásba a Szentháromság-emlékre. Mivel ezt az ígértét végül mégsem tudta beváltani, 1698 májusában írott levelében megnyugtatta a városi tanácsot, hogy az emlékmű mesteréről ő gondoskodik majd. 1699-ben a császári család több tagja is adakozott az emlékre, de az alapköletétel így is csupán 1700 augusztusában történt meg.⁴²

Az évekkel később, 1706-ban felavatott emlékmű tervezője Venerio Ceresola császári építész volt. Az emlékmű ma a Zsigmond téren áll, mert a budai városi tanács 1712-ben Buda-újlaknak ajándékozta azt. Eredeti tervét Georg Falconer lavírozott tusrajza mutatja, ez azonban csak részben valósult meg, mivel a talapzatot a ma látható három szobor díszítette: Szent Istváné, Szent Imréné és Szent Józsefé. A pilléren egy *Szentháromság-csoport* foglal helyet, amelyet nagy valószínűséggel Kollonich Lipót adományozott a városnak az ígért pénztámogatás helyett, és amely évekig állt a városházán, majd a budai jezsuita rendházban, várva az emlékmű felállítását. Kollonich támogató szerepe tehát nyilvánvaló, bár nevét az adakozókat feltüntetető díszes album nem említi.⁴³

Mivel ez az emlék kezdetlegesnek és túlságosan egyszerűnek bizonyult ahhoz, hogy a budai Nagyboldogasszony előtti teret díszítse, 1711-ben a budai magisztrátus – az ismétlődő pestisjárványok hatására – újabb *Szentháromság-szobor* állítását határozta el, erre pedig Philipp Ungleich kismartoni szobrásszal kötött szerződést. Ungleich magával hozta segédnek sógorát, a szintén kismartoni születésű Anton Hörgert is, aki Budán telepedett le. Az 1713. június 11-én felavatott emlékmű eredeti képét F. A. Dietell 1714-ben készült rézmetszete őrizte meg. (14. kép) Ezen még láthatók az emlékművet körülvevő balusztrádnak azok az erény- és angyal-figurái, amelyeket IV. Károly koronázása idején eltávolítottak. A talapzaton a következő szentek foglaltak helyet: Szent Kristóf, Szent József, Szent Rókus, Szent Sebestyén, Nepomuki Szent János és Szent Ágoston. Fölöttük, konzolok tartotta párkányszaton: Szűz Mária, Keresztelő Szent János, Xavéri Szent Ferenc. Az obeliszk tetején a Szentháromság szoborcsoportja kapott helyet.⁴⁴

⁴² Schoen Arnold: A Zsigmond-téri Szentháromság-emlék. In: Tanulmányok Budapest múltjából. 4. sz. 1936. 198–210, itt: 201. Schoen alapos tanulmányából kiderül, hogy az ünnepélyes alapköletételt Széchényi Pál (1645–1710) kalocsai érsek, a sopronbánfalvi pálosok neveltje végezte. Széchényi 1695-ben lett kalocsai érsek, azt követően, hogy Kollonich elfoglalta az esztergomi primási széket. Széchényit I. Lipót a budai Kamarai Albizottság vezetőjének is kinevezte, ezt a tisztségét 1697–1703 között viselte. A püspök sokat tett Buda újjáépítése érdekében, például visszatelepítette az ágostonos atyákat; azonban nem helytálló az az állítás, hogy ő alapította volna a budai Szentháromság-emléket. Vö. Kas Géza: Széchényi Pál élete és működése. In: Széchényi Pál érsek emlékezete. Szerk. Kristóf Lilla Alida – Tóth Vilmos. Győr, 2012. 26–34, itt: 31. A szerzőt alighanem *Liber Endre* (Budapest szobrai és emléktáblái. Budapest, 1934. 133–135) téves adata vezette félre.

⁴³ Schoen: i. m. 1936. 201.

⁴⁴ Schoen Arnold: A budavári Szentháromság-szoboremlék. Budapest, 1918. 25–26. Ld. még: Budapest műemlékei. I. Szerk. Pogány Frigyes. Budapest, 1955. 458–460.

14. kép. A budai Szentháromság-emlék. F. A. Dietell rézmetszete. Budapesti Történeti Múzeum, Metszetgyűjtemény. Ltsz. 17832

A soproni Szentháromság-emlék mesterei

A fent ismertetett adatok, a megbízók és a keletkezés körülményei segítenek kijelölni a soproni Szentháromság-szobor helyét a korszak emlékanyagában. Láthattuk, hogy gróf Thököly Katalint szoborállítási szándékában Kollonich Lipót hathatósan támogatta. A püspök levéltárának alapos átnézése talán eligazítást nyújthatna a soproni Szentháromság-szobor mestereire nézve, azonban ez a levelezés mára szétszóródott és a benne folytatott eddigi kutatásaim nem vezettek eredményre. Így a tervező mester nevét továbbra is homály fedi, de az említett Mária-oszlopokkal és Szentháromság-emlékekkel való összehasonlítás több hasznos megfigyeléssel járt, amelyeket az alábbiakban foglalok össze.

A soproni *Szentháromság-émlék* alsó talapzata kiugró párkányával mozgalmasabb a bécsújhelyi és győri *Mária-oszlopok* szigorú négyszöghasábjainál. Utóbbiakhoz hasonló Mária-oszlopokat állíttatott Esterházy Pál nádor is birtokain Fraknón és Boldogasszonyban, kincstárában pedig megtalálható a bécsi Am Hof téri *Immaculata-émlék* mása, amely a müncheni nyomán készült. Ismert továbbá, hogy a bécsi Mária-oszlop talapzatát a kismartoni Esterházy-kastély kivitelező építésze, Carlo Martino Carlone tervezte.⁴⁵ Az említett Mária-oszlopok talapzatát egyszerű kusból alakították ki, úgy, hogy a sarkok közötti mezőt visszaléptették, ezt a zárópárkány megtört vonalával is hangsúlyozták. A sarkokon lévő fülkéket eredetileg a mécsesek számára alakították ki. A bécsújhelyi, győri Mária-oszlopokon ugyanakkor nincsenek lanterna-nyílások, itt gyümölcsfüzérekét látunk, a köztük lévő mezőket pedig medalionok, vagy dedikációs feliratok elhelyezésére használták.

A soproni *Szentháromság-émlék* talapzati építményén a sarkok rézsútosan vannak alakítva. Lanterna-nyílások nincsenek, a párkány megtört vonala itt is szembeszökő. A talapzat alsó részének leghangsúlyosabb motívuma a kettős címerpajzs, amelyre korábban már utaltam. A dedikációs feliratok az alépítmény második szintjére kerültek, oda, ahol a donátor-alakok térdelnek. Löwenburg János Jakab és Thököly Katalin gesztusaikkal szinte felhívják a figyelmet a felírra, amely szerint az emléket a *Szentháromság* tiszteletére, fogadalomból (*ex voto*) állították. Két további felírat a gróf és a grófné címeit és házasságait tartalmazza, a negyedik ismét a *Szentháromságra* utal.

Mária neve nincs külön megemlítve a felíratokon, de közvetlenül az oszlop tövében, földgömbön foglal helyet, amely köré kígyó tekeredik. Az *Immaculata*, a Napbaöltözött Asszony, vagy az Új Éva alakja tehát itt is hangsúlyos, mint a Mária-oszlopokon, vagy mint a budavári *Szentháromság-émlék*en, a kismartoni Philip Ungleich szobrász alkotásán. A soproni Mária-alakot hullámzó drapériái övezik, a kezét felemelve imára teszi össze és a járókelők irányába tekint. Gesztusa különböző a budai obeliskétől, ahol kezét mellén összetéve, tekintetét a *Szentháromság* irányába fordítja. Mária fiatalsága eredendő büntől való mentességére utal, amelyet a szeplőtlen fogantatás tanítása hirdetett; alakja ezenkívül az ellenreformációs propagandában az eretnenség elleni küzdelmet is jelképezte.⁴⁶

A soproni emlék legrégebbi részlete a *Szentháromság-csoport*, amely a középkorban ismert *Kegyelem Trónusa* ábrázolással rokon. Itt a palástot-koronát viselő Atya tartja térdén a meztelen Fiút, fölöttük a Szentlélek galambja lebeg. A soproni emléken a hármas

⁴⁵ Walter P. Kalina: Die Mariensäulen in Wernstein am Inn (1645/47), Wien (1664/66), München (1637/38) und Prag (1650). In: Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege. 58. (2004/1) 43–61. cit. 46–47.; Stefan Körner: Mária-oszlop – talapzatában óraszerkezettel. Augsburg vagy Bécs, 1675 után. Esterházy-Schatzkammer, Burg Forchtenstein. Ld. Esterházy kincsek, 2006–2007. 134–135. Az 1663–1672 között épített kismartoni kastély kivitelezésére 1663. június 17-én kötöttek szerződést Carlo Martino Carlonéval. Ld. Dagobert Frey – André Csatkai: Die Denkmäler des Politischen Bezirkes Eisenstadt und der Freien Städte Eisenstadt und Rust. Wien, 1932. 56. A tervező mester a Burg Lipót szárnyát is tervező Filiberto Lucchese volt, vö. Galavics Géza: A mecénás Esterházy Pál. In: Művészettörténeti Értesítő 37. (1988) 136–181. Itt: 159 o., 14. jegyz.

⁴⁶ Kalina: i. m. 47.

koronát, jogart és glóbuszt tartó Atya mellett a meztelen Fiú ül, köztük látható a Szentlélek galambja, hasonlóan a Zsigmond téri (Buda) *Szentháromság*hoz. Az Ungleich-féle második budai emléken azonban Krisztus már palástot visel, az alakok karaktere pedig eltérő.

A soproni emléken elhelyezkedő szentek típusa már ismerős a *Mária-oszlopok*ról, illetve a budai *Szentháromság*-emlékről. Löwenburg Jánost védőszentje, Szent Jakab kíséri, a grófné mögött pedig Szent István király áll. Ezeknek megfelelői a szemközi oldalon Nepomuki Szent János és padovai Szent Antal. Utóbbi a bécsújhelyi és a győri *Mária-emléken* előfordul, de Nepomukié még nem. Őt csupán később, 1729-ben avatták szentté, kultuszát pedig a bécsi udvar támogatta; soproni ábrázolása tehát korai a hazai emléanyagban.⁴⁷ A második szinten, balra Szent Annát látjuk a gyermek Máriával, mögötte egy ismeretlen, pálmaágot tartó női mártírral (Regina?), jobbra Alexandriai Szent Katalint, mögötte pedig Szent Borbálát.

A soproni *Szentháromság*-emlék felépítésében, részleteiben, kidolgozásában különbözik a budai társától, továbbá a győri és bécsújhelyi *Mária-oszlopok*tól is. Miközben például Padovai Szent Antal alakjában van némi rokonság a soproni és a győri szoboremlék között, továbbá a győri Szent Lipót-alak hosszú szakálla a soproni Atyaistenre emlékeztet, a győri oszlop minden egyéb vonásában klasszicizálőbb, szabályosabb a soproninál. A budai *Szentháromság*-emlék alakjainak modellálása könnyedebb, mozgásuk-tartásuk természetesebb a soproniakénál. A budai figurák erős rövidülésben vannak ábrázolva, tanúsítva, hogy a szobrász a néző látószögét figyelembe vette. Ez nem jellemző a soproni emlékekre, igaz, a 17. század végi bécsújhelyi és győri *Mária-oszlopok* alakjai sem rövidülésben vannak ábrázolva.⁴⁸

A soproni emlék legkarakterisztikusabb eleme a monumentális csavart oszlop, növény-ornamentikájával és repkedő angyalaival. A csavart törzsű oszlop szerényebb léptékben, keretező-elemként megtalálható az evangélikus temető sírkövein is.⁴⁹ Az oszlop növény-ornamentikájának jellegzetes motívumai a 17. századi stukkókról ismerősek, mint amelyeneket például a luganói Pietro Antonio Conti készített. A stukkátorral a soproni forrásokban 1694-ben találkozunk, amikor Lorenz Eisenkölbl, Jakob Schneider kőművesek, valamint Johann Unger kőfaragó bepanaszolták gyalázkodás miatt. Conti ekkor a büki kastélyban dolgozott, később a boldogasszonyi (Frauenkirchen) ferences templomban, majd a nagyszombati jezsuita templomban készített stukkókat (1695–1699).

⁴⁷ Szilárdffy Zoltán: Magyar vonatkozások Nepomuki Szent János kultuszában és ikonográfiájában. In: Szilárdffy 2003. 213–220. Tüskés Gábor – Knapp Éva: Nepomuki Szent János tisztelete a szabadtéri emlékek tükrében. Kvantitatív elemzési kísérlet. In: Ethnographia 99. (1988) 330–354.

⁴⁸ Ungleich budai *Szentháromság*-emlékének eredeti szobrai ma az óbuda-kiscelli egykori trinitárius kolostorban (ma Kiscelli Múzeum) vannak kiállítva.

⁴⁹ Kiss Melinda: Későreneszánsz és korai barokk síremlékek Sopronban. In: Soproni Szemle 59. (2005) 185–207. Az evangélikus síremlékek indamotívumai kapcsán felhívja a figyelmet a stukkóművészettel való rokonságra, továbbá kitér Pietro Antonio Conti tevékenységére. Ugyanitt olvashatunk a csavart oszlop motívumáról is. Ld. 198–201. ill. 202–203.

Ismert műveivel való összevetés alapján neki tulajdonítják a soproni jezsuita templom és a Caesar-ház, valamint a kőszegi jezsuita templom Xavéri Szent Ferenc-kápolnájának stukkóit is. A mester 1705-ben szerzett polgárjogot Sopronban és itt is halt meg, 1721 körül.⁵⁰ Pietro Antonio Conti céhen kívüli volt, ezért is panaszkodhattak rá a kőfaragók, akik féltették tőle az egzisztenciájukat. Lehetséges, hogy díszítő kőfaragói munkát is vállalt, ezzel vonhatta magára társai irigységét?

1697-ben egy ács feljelentette a városi tanácsnál Servatius Leitner bajor származású soproni szobrászt, amiért „az oszlop” köfejtőből való behozatala idején eltulajdonította egy erős kötelét. A *Szentháromság*-oszlopot ebben az évben kivitelezhette, legalábbis részben, Servatius Leitner, aki 1711–1713 között Kőszegen készítette el az emlék mását.⁵¹ A *kőszegi oszlop* a soproninak az egyszerűsített változata: tetejére az ülő alakokból álló Szentháromság helyett – a falvakban gyakran megfigyelhető – *Kegyelem Trónusa* került. A talapzaton Nepomuki Szent János és Padovai Szent Antal mellett Szent Rókust és Sebestyént látjuk. A kőszegi oszlop darabos részletei alapján a szakirodalom kizárta Leitnert a soproni oszlop készítői közül, holott a forrás kapcsolatba hozta őt a soproni oszlop készülésével. Más kérdés, hogy egyedül nem lehetett a bonyolult, sok figurális dísszel bíró emlék mestere, de bizonyos részleteket, mint például a csavart oszlop ornamentikája, ő készíthetett el.⁵²

A fenti forrásokban előforduló Pietro Antonio Conti, a vele vitába szálló Lorenz Eisenkölbl, valamint Servatius Leitner mind közreműködhetnek a soproni *Szentháromság*-emlék kivitelezésében, amely 17. század végi formáival jól elkülönül a 18. század közepén készült hasonló munkáktól, mint például a Várkerületen álló *Mária-oszloptól* (1745), vagy a sopronbánfalvi pálos lépcső alakjaitól (1751–1753).⁵³ Tervezőjének kérdése továbbra sem tekinthető megoldottnak, csupán annyit tudunk, hogy a tervet Kollonich Lipót püspök hozta, talán Bécsből. Hasonló esetre példa a soproni *Mária-oszlop*, amelynek tervező-mestere Andrea Altomonte bécsi színpadi mérnök, szobrásza pedig a kiváló képességű Jakob Christoph Schletterer (1699–1774) volt. A számadásokban megtalálható a kivitelezést végző helyi kőfaragók, Lorenz Eisenkölbl, valamint Tobias Hauck neve is.⁵⁴

⁵⁰ *Csatkai Endre*: Conti Péter Antal, soproni stukkószobrász. In: Lyka Károly emlékkönyv. Budapest, 1944. 188–191.

⁵¹ Amint az a Bariska István által közölt, kőszegi szerződésből és az egykorú levelezésből kiderül, Leitner megbecsült mesternek számított. A kőszegi szerződés kifejezetten hangsúlyozza, hogy „A szoborművet jó minőségű és tiszta kőből kell készíteni, olyanból, aminőt Sopron belvárosában állítottak fel.” Bariska: i. m. 363–364.

⁵² *Csatkai*: i. m. 1928. 535.; Uő: A nyugatmagyarországi barokkszobrászat problémái. Az MTA II. Osztályának Közleményei. 1951. II. köt. 1. sz. Művészettörténet. 91–101. Itt: 95–96.; Sopron és környéke műemlékei. Szerk. Dercsényi Dezső. Írták: *Csatkai Endre* et al. 2. jav., bőv. kiad. Budapest, 1956. 200.; *Dávid Ferenc*: Soproni építőiparosok házai. In: Építés-építéstudomány 5. (1973/3–4) 631–637. Itt: 632–633, 3. jegyz.; *Bariska*: i. m. 1984.

⁵³ *Dávid Ferenc*: Sopronbánfalva-kolostorhegyi lépcső. Adatok Schweitzer György soproni szobrász működéséhez. In: Építés-építéstudomány 15. (1983/1–4) 55–91, itt: 83.

⁵⁴ *Veress Ferenc*: A soproni Mária-oszlop és mesterei. In: Soproni Szemle 69. (2015) 337–352.

15. kép. Andrea Bertinalli: Donátor-alak. Mariazell, bazilika. Fotó: Bara Júlia

Általános igazság, hogy a bécsi tervezők műveit kivitelező helyi mesterek gyakran darabosabbak a részletekben, az eredeti arányokat eltorzítják, így már csak áttételekkel emlékeztet a kivitelezett változat a tervekre. A soproni *Szentháromság*-emlék esetében is számolni kell ilyen módosulásokkal. A helyi mesterek közreműködésére utal bizonyos részletek elnagyoltsága, a figurák faragásában mutatkozó különbségek; a csavart oszlop és fejezete is helyi mester munkája lehet. Lehetséges, hogy itt is egy Ludovico Burnacinihez és Andrea Altomontéhoz hasonló színpadi mérnök készítette az eredeti tervet – miként a soproni jezsuiták színpadi tervei között is akad Burnacini hatását mutató lap⁵⁵ – de a helyi lehetőségek a kivitelezésnek határt szabtak: ezzel magyarázható az oszlop és egyes szentek alakjának leegyszerűsített kidolgozása.

⁵⁵ The Sopron Collection of Jesuit Stage Designs. Preface by Marcello Fagiolo. Studies by: Éva Knapp and István Kilián. Enciklopédia Publishing House. Budapest, 1999. 33.

Továbbra is érdekes probléma marad a grófi pár és védőszentjeiknek a mesterkérdése. A térdelő figurák a kismartoni faszobrok mellett a stukkóművészettel is rokonságot mutatnak, így nem elképzelhetetlen, hogy a megoldást ebben az irányban kell keresni. Esterházy Pál a közeli Kismartonban számos mestert foglalkoztatott, köztük a máriacelli donátorfigurákat készítő, valamint korábban a nádor sógora, Nádasdy Ferenc részére a sárvári vár dísztermében is dolgozó Andrea Bertinallit.⁵⁶ (15. kép) Kiemelt emlékek esetében, amilyenek a főrangúak megrendeléseit számítottak, általában áthágták a céhszabályokat, külföldi mesterekkel szerződtek, legalább a tervezésre, részben a kivitelezésre is, noha utóbbi folyamatban gyakran már a helyiek váltak meghatározóvá. A források szerint egyébként Esterházy Pál a második budai *Szentháromság*-emléket kifaragó, kismartoni Ungleich Fülöpöt is fontos megbízásokkal látta el.⁵⁷

Kérdés, mennyire avatkozott a kivitelezésbe az egyébként elfoglalt és 1695-ben esztergomi érsekké is kinevezett Kollonich Lipót? A hányattatott sorsú budai emlék kálváriáját, láttuk, sokáig nyomon kísérte, de szerepét a forrásokból csak nagy odafigyeléssel lehetett kimutatni. Mivel Thököly Katalin szorosán kötődött az Esterházy-családhoz, Kismartonba is temetkezett, ezért a nádortól is kaphatott segítséget a mestereket illetően. Az 1690-es években az ő tulajdonában volt az Új u. 11. szám alatti ház – tehát Sopronban ebben az időben jelen volt – a házat pedig később testvére, Éva használta.⁵⁸ Löwenburg gróf is mindenben segítette az emlék kivitelezését, amelynek leleplezésére, mint láttuk, 1701-ben került sor. Ez Katalin halálának éve, továbbá a boldogasszonyi és bécsi (Mária-hilf) *emléktáblák* felavatásának ideje is; lehetséges tehát, hogy Löwenburg gróf is megsürgette a munkát, hogy felesége akarátát teljesítse.

Jellemzői különleges helyet biztosítanak a soproni *Szentháromság*-emléknek a hazai emléktáblákban. A térdelő grófi pár köztéri szobra egyedülállónak számít, de a monumentális csavart oszlop is különleges elemnek tekinthető. Az emlék alapítóinak-mecénásainak tevékenysége rámutat egy fontos változásra: az evangélikus Sopronban szimbolikusan győzött a katolicizmus és ez a folyamat betetőződött a 18. században, amikor megújult a visszaadott templomok bútorzata, számos szobrásznak kínálva munkalehetőséget.

⁵⁶ Halálakor Nádasdy Ferenc országbíró 438 forinttal tartozott Andrea Bertinallinak. Később az országbíró ajánlására kapott munkát az Esterházyaknál. Ld. *Rózsa György*: Nádasdy Ferenc és a művészet. In: *Művészettörténeti Értesítő* 19. (1970) 185–202, itt: 189. *Kászonyi Andrásné*: Andrea Bertinalli stukkátor és köre. In: *Az Iparművészeti Múzeum Évkönyve* 7. (1964) 55–70.

⁵⁷ *Harald Prickler*: Eisenstädter bildende Künstler und Handwerker der Barockzeit. Biographische Daten und Werke. Burgenländische Forschungen 105. Eisenstadt, 2013. 75–81.

⁵⁸ 1690–1693 között „Gräfin Esterházy Ferenczin” (vagyis Thököly Katalin), 1696–1701 között „Fürstl. Palatinussin,” vagyis Thököly Éva a ház tulajdonosa. *Dávid Ferenc – Goda Károly – Thirring Gusztáv*: Sopron belvárosának házai és háztulajdonosai 1488–1939. Sopron, 2008. 228.

Függelék⁵⁹

A pápai ferences templom bejárata feletti felirat (1673)

FRANCISCO ESZTERHAS CATHARINÆ THEOKEOLIANÆ
HOC PIA CONIVGIBVS VIRGO REPENDAT OPVS.
INVICTVS VIVAT FRANCISCI GRIPHVS, VT ORTAS
COLLIGAT INQVE AQVILÆ POSTERITATE ROSAS.

*Esterházy Ferencnek és Thököly Katalinnak, a házasfeleknek,
Ezért a kegyes műért a Szűz [méltóképpen] fizessen.
Győzhetetlen éljen Ferenc griffje, hogy a jövőben
A sas számára nyíló rózsákat gyűjthessen.*

A pápai fogadalmi kép felirata (1683):

EX VOTO OBTVLERVNT TEMPORE BELLI DIRÆQVE PESTIS. AB
HOSTE LUCUM HUNC FOVE ET PESTEM AB HINC AMMOVE

*Fogadalomból, a háború és a pestisnek a dühöngése idején felajánlva. Az ellenségtől ezt a
helyet mentsd meg, a pestist pedig tőlünk űzd távol.*

A soproni Szentháromság-emplékmű feliratai

1. COMITISSA CATHARINA TÖKELY de KIS/ MARCKPRIMUM FRANCISCI
ESTERHAZY de GALANTHA & FRACKNO EXPOST CAROLI/ IOSEPHI
IORGER DE TOELET & TANDEM/ IOANNIS IACOBI a LÖWENBURG
ILLUSTRIS/ – SIMORUM COMITUM CONTHORALIS

*Késmárki Thököly Katalin grófnő, előbb galántai és fraknoi Esterházy Ferenc, majd Károly
József de Toelet, végül Löwenburg János Jakab méltóságos grófok házastársa.*

2. DEO TRINO & VNI/ POTENTI SAPIENTI/ BONOQUE

A fenséges, bölcs és jóságos, egy személyben háromságos Istennek [ajánlva].

3. IOANNES IACOBUS S:[ACRI]R:[ROMANI]:I[MPERII]: COMES a
LÖWENBURG/ PERPET[UUS] IN STRECHEN & WARY COM[ES] IN
ZATHUAR/ VEGLES INCL[ITI] COMITATUS BECKES SUP[REMUS]

⁵⁹ Köszönöm kollégáimnak, Tóthné Szlavkovszky Mariannak és Kelemen Istvánnak a feliratok fordításában és értelmezésében nyújtott segítségét.

COMES S[U]A[E]/ R[EGIAE] MA[IEST]ATIS EX: CAM[ERAE] AULIC[AE]
NEC NON REGNI/ HUNG:[ARIAE] CONSIL[IARIUM] PRIMUM QUIDEM
COMIT[ISSAE] MARIAE/ REGINAE CZOBOR de Szent MIHAL EXPOST
VERO CATHARINAE TOKOLY de KYSMARCK MARITUS

Löwenburg János Jakab, a Szent Római Birodalom grófja; Sztrecsény vára, Szádvár és Végles örökös grófja,⁶⁰ a tekintetes Békés vármegye főispánja, Ő Királyi Fensége udvari kamarájának, nemkülönben a Magyar Királyságnak első tanácsosa; elsőként szentmihályi Czobor Mária Regina, majd késmárki Thököly Katalin grófnőnek a házastársa.

4. VNI TRINOQVE DEO PATRI/ FILIO SPIRITVI SANCTO/ EX VOTO
POSVIMVS/ SOPRONII

A háromszemélyű egy Istennek: Atyának, Fiúnak és Szentléleknek fogadalomból állítottuk Sopronban.

A boldogasszonyi (Frauenkirchen) ferences zárandoktemplom Szent Jakab kápolnájának vörös márvány oltárelőlapján olvasható felirat:

IOANNES IACOBVS S:[ACRI]R:[ROMANI]:I[MPERII] COMES
LÖWENBURG IN COMEMORAT -/- IONEM DENATAE SUAE CO /-
NTHORALIS ILL[VSTRISSI]MAE -/- D[OMI]NAE COMITISSAE CATH
/- ARINAE TÖKÖLY DE -/- KISMARC ET QUIDEM 46 ANNO AETATIS -/-
SVAE 26 IAN: GATTAE -/- IN DOMINO OBDO /- RMIENTIS ET HVC AD
PRATA MAR -/- IANA EX SPECIALI /- DEVOTIONE ERGA -/- BEAT[I]/-
SALVATOR-IS NOSTRI GEN -/- ITRICEM SVSPIR /- ANTIS DELAT -/- AE
HINC VERO /- IN CRIPTAM -/- CELS[ISSI]MI PRINCIPIS /- PAVLI ESTER
-/- HASY KISMARTO /- NIVM PENES PR -/- IMVM MARITVM SV -/- VM
ILL[VSTRISSI]MVM D[OMI]NVM CO -/- [MES] -/- FRANC[ISCVS].
ESTERHAZY /- DEDVCTAE ET SEPOSITAE -/- HOC ALTARE FIERI
CVRAVIT /- ANNO 1701.

Ezen oltárt állíttatta Löwenburg János Jakab, a Szent Római Birodalom grófja 1701-ben, feleségének, a néhai méltóságos késmárki Thököly Katalin grófnőnek az emlékére, aki miután életének 46. évében, január 26-án [Lajta]kátán az Úrban jobb létre szenderült, ide, a Boldogasszonyhoz – különleges tisztelete folytán, Megváltónk szülője után sóhajtva – lehozatott, innen pedig herceg Esterházy Pál kismartoni kriptájába, első férje, a méltóságos gróf Esterházy Ferenc mellé vitetett és helyzetetett nyugovóra.

⁶⁰ MNL OL, A 57 Magyar Kancelláriai Levéltár, Libri Regii. 27. köt. 58. o. I. Lipót Szádvár, Végles és Léva birtokait elzalogosította Löwenburg János Jakabnak (1703. október 12.). Köszönöm Kelemen Istvánnak, hogy felhívta a figyelmem a forrásra.

A bécsi Mariahilfer Kirche Szent Kereszt-kápolnájának Löwenburg-Thököly címertáblája (1701):

IOAN[ES]. IAC[OBVS]. S[ACRI]:R[OMANI]:I[MPERII]: COMES -/-
A. LOEWENBVRG -/- ET VXOR: CATHA[RINA] -/- COM[ITISSA]:
TOEKOELY -/- DE KISMARC: AD -/- LIBITVM PRO SE -/- SVIS NEC NON
-/- PRO FRATRE -/- COM[ES]. FRID[ERICVS]. A -/- LOEWENBVRG -/-
EIVSDEM DES -/- CENDENTIBVS -/- HIC SIBI SEPVL -/- TVRAM ELI -/-
GENTES ALTARE -/- S.S. SALVATORIS -/- ERIGERE FECERE -/- VIENNAE
IN SVBVRBIO AD -/- B[EATAE].V[IRGINI]. AVXIL[IATRICI]. DIE 20
IAN[UARI]: 1701

A legszentebb Megváltó tiszteletére emelt oltárt Löwenburg János Jakab, a Szent Római Birodalom grófja és felesége, a késmárki Thököly Katalin grófnő állíttatták saját kívánságuk szerint, maguknak és övéiknek, nemkülönben a testvérnek, Löwenburg Frigyes grófnak és leszármazottainak, [mindazoknak], akik ezt a helyet örök nyugvóhelyüknek választják majd. Bécsben, a külvárosban, a Boldogságos Segítő Szűznél, 1701. január 20-án.

A kommunista diktatúra időszakában, akár a Rákosi-, akár a Kádár-korszakot tekintjük, az egyházak voltak a legmeghatározóbb közösségek, amelyeket ellenségnek tekintettek és mindvégig üldözték, nyomon követték a párt emberei.¹ Először el akarták törölni, meg akarták szüntetni az egyházakat, majd hagyták őket élni és rábírták elsősorban az egyházi vezetőket, hogy legalizálják, segítsék a pártállam működését. Az egyházak ellenőrzése, felügyelete mindvégig jelen volt, különböző intenzitással, más-más módszerekkel, de a kommunista diktatúra teljes időszakában kontrollálták a felekezetek működését.² Mind az állambiztonság, mind az Állami Egyházügyi Hivatal nyomon követte az egyházak tagjait, ellenőrizte mindennapi működésüket, úgy járt el, hogy bár az egyházpolitika változott, a különböző egyházakkal szemben más-más módszereket alkalmaztak, de a totális diktatúra teljes időszakában mindent és mindenkit felügyeltek.

A pártállam másképp lépett fel a katolikus egyház és másképp a protestáns egyházak ellen, ugyancsak más módszereket alkalmazott a kisegyházakkal szemben. Az evangélikus és a református egyházzal már 1948-ban megállapodtak, és ezt használták fel a katolikus egyházzal szemben. A katolikus egyházat a reakció fészekének tartották és ezért elsőként, a legkeményebben jártak el vele. Az, hogy más eljárást alkalmaztak, ez azt jelentette, hogy más úton akartak eljutni a célhoz, ahhoz, hogy megsemmisítsék, illetve később behódolásra kényszerítsék az egyházakat. Igaz, hogy a módszerek különbözőek

¹ Az egyházak kommunista diktatúra alatti helyzetével, üldöztetésükkel, együttműködésükkel nagyon sokan foglalkoztak, ezekre külön nem utalok.

² Az Evangélikus Egyház Tényfeltáró Bizottság munkája kiemelkedő. A Háló sorozatban jelentetik meg kutatásaikat. Háló – Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról 1945-1990. Szerk.: Mirák Katalin. Luther Kiadó, Budapest, 2010.; Háló 2. – Egyházvezetők I. Káldy Zoltán, Ottlyk Ernő. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról – 1945-1990. Szerk.: Mirák Katalin. Luther Kiadó, Budapest, 2014.; Kiss Réka: A „református reakció” az állambiztonsági iratokban (1956-1967). In: Ablonczy Balázs – ifj. Bertényi Iván – Kiss Réka – Hatós Pál (szerk.): Hagyomány, közösség, művelődés. Tanulmányok a hatvanéves Kósa László tiszteletére. Budapest, 2002. 222-248.; *Tabajdi Gábor*: A III/III. Csoportfőnökség egyházi elhárító tisztjei a Kádár-korszakban. In: Egyháztörténeti Szemle, X. évf. 3. szám. 2009/3.; *Vörös Géza*: Állambiztonság és egyházak. In: Egyháztörténeti Szemle, X. évf. 4. szám. 2009/4.; Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban. Szerk.: Soós Viktor Attila – Szabó Csaba – Szigeti László. Luther Kiadó – Szent István Társulat, Budapest, 2010.; *Vörös Géza*: Egyházak az állambiztonsági dokumentumokban. In: Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945-1989. Szerk.: Bánkuti Gábor – Gyarmati György. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan, Budapest, 2010. 281-333.; *Kiss Réka – Soós Viktor Attila – Tabajdi Gábor*: Hogyan üldözzünk egyházakat? Állambiztonsági tankönyv tartótiszteknek. L'Harmattan, Budapest, 2012.

voltak, azonban az intézményi rendszeren belül hasonló szervezeti egységek végezték a mindennapi munkát.

Az egyházi „reakció” megzabolázásának, az ellenük való fellépésnek az intézményi megvalósítás területén a kommunista diktatúra időszakában több útja mutatkozott, melyek közül a két legfontosabb, legmarkánsabb az ÁEH-hoz és a Belügyminisztériumhoz köthető. Az egyik, az ÁEH adminisztratív fellépése, legális, államilag formalizált és többé kevésbé ismert működése, a Hivatal helyzeténél, erejénél fogva pedig nyomásgyakorlás az egyház tagjai, különösen annak vezetői felé. A másik a BM-hez, az állambiztonsági szervekhez köthető, melyek kevésbé ismert, a társadalom szempontjából illegális eszközökkel megvalósított fellépések voltak. A BM megfelelő osztályának, alosztályának operatív nyomozását követően vizsgálati-, majd bírósági eljárás keretében vonták ki a társadalomból az adott egyházi személyt. Az országos hatáskörű intézményeknek a területi közigazgatásban is jelen voltak szerveik, embereik, így minden egyes megye területén az állambiztonság a megyei rendőrkapitányság keretén belül megfelelő részleggel rendelkezett, ahogy az ÁEH-nak is voltak megyei megbízottai a megyei tanács szervezetében.³

Győr-Sopron megye egyházi szempontból alapvetően katolikus volt, kiemelkedő egyházigazgatási központokkal és intézményekkel, de emellett jelentős szerepet töltött be a megye területén az evangélikus egyház is. Igaz 1952-ben megszüntették a Nyugati (Dunántúli) Egyházkerületet, a másik három egyházkerülettel együtt, és új egyház-kormányzati struktúra, két kerület jött létre, az Északi és a Déli. Az Északi Evangélikus Egyházkerület kiemelkedő közössége volt a Győr-Soproni Egyházmegye, ahol Sopron és Győr városok evangélikus közössége emelkedett ki. A jelen rövid áttekintésben a pártállam Győr-Sopron megye területén végrehajtott egyházak feletti ellenőrzésének helyi specifikumait, az ÁEH és az állambiztonság evangélikus felekezet és annak vezetői felé irányuló munkáját tekintem át.

Győr-Sopron megye az 1950-es megyerendezéskor alakult ki, amikor Győr-Moson megyét és Sopron megyét egyesítették. Ekkortól Győr-Sopron megye volt a megye neve 1990-ig, amikor átnevezték Győr-Moson-Sopronra. Az 1950-es megyerendezéskor Győr-Moson megyéhez egy megyei város tartozott, Mosonmagyaróvár. Ezen kívül a két megyeszékhely, Győr és Sopron törvényhatósági jogú város volt, így nem tartoztak a megyéhez, hanem külön közigazgatási egységeket alkottak. Mivel a törvényhatósági jogú városi jogállás 1950. június 15-én megszűnt, Győr és Sopron attól kezdve Győr-Sopron megyéhez tartozott. 1983-ig még két település szerzett városi rangot a megyében: Kapuvár 1969-ben és Csorna 1971-ben, így 1983-ra a városok száma ötre nőtt.

A tanácsok megalakulásától 1954-ig Győr és Sopron közvetlenül a megyei tanács alá rendelt város volt, Mosonmagyaróvár pedig közvetlenül a járási tanács alá rendelt városként a Mosonmagyaróvári járáshoz tartozott. 1954 és 1971 között a megye valamennyi

³ A két szerv működésének lenyomata a Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár Győri Levéltár (MNL GyMSML GyL) őrzetében lévő a Győr-Sopron megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága egyházügyi titkár iratai MNL GyMSML GyL XXIII. 24., illetve a Győr-Sopron Megyei Rendőr-Főkapitányság iratai MNL GyMSML GyL XXIV. 12.

városának jogállása járási jogú város volt. Győr 1971-ben, a harmadik tanácstörvény hatálybalépésével megyei város lett, ami azt jelentette, hogy a megyéhez tartozott, de bizonyos kérdésekben a többi városnál nagyobb önállóságot élvezett. A többi város rangja egyszerűen város lett. Győr-Sopron megye lakossága az 1970-es évek elején több mint 400.000 fő volt, melynek 45 %-a városokban élt. A korábbi évtizedekre jellemző fejlett ipar továbbra is meghatározó volt, elsősorban Győr térségben.

Az állambiztonság szempontjából fontos és összetett terület volt a megye. Győr-Sopron megye kulturális, felsőfokú oktatási központ volt, ahol az agrártudományi, erdészeti, faipari egyetem is működött. A megye területén a korábbi teljes elszigeteltség után az 1960-as évektől nőtt az idegenforgalom jelentősége, köszönhetően a politikai klíma megváltozásának, valamint a közeli Ausztriának és Csehszlovákiának. Emellett jelentős egyházi intézmények is működtek a megyében, kiemelkedik Győr mint püspöki székhely, Pannonhalma mint a bencés rend központja, amely egyházi, idegenforgalmi, oktatási, szociális területen is képviseltette magát, továbbá a győri bencés gimnázium és az egyházmegye szemináriuma. Ezeket a területeket az állambiztonság III/III osztályán kulturális, ifjúsági, rendkívüli események vonalán követték nyomon, ahogy kiemelt szerepet kapott az egyházi reakció elhárító osztály is. Ugyanígy jelentős súlyuk volt az evangélikusoknak, akik mint közösség kaptak figyelmet.

A Győr-Soproni Egyházmegye vezetését Németh Károly lébényi lelkész mint egykori győri esperes látta el 1952–1953 között. Azután Weltler Rezső, egykori mosoni esperes vette át a helyét, aki soproni lelkész volt, és aki 1977-ig végezte az esperesi szolgálatot. Weltler Rezsőt Bárány Gyula győri lelkész követte 1977 és 1995 között.

Jelen ismereteink szerint sokkal inkább az ÁEH megyei megbízottja, az 1966. március 2.–1977. március 1. között a Győr-Sopron megyei Tanács egyházügyi tanácsosaként működő Kovács István volt az, aki felügyelte a megye területén működő protestáns egyházakat, így az evangélikusokat is, és tartotta a kapcsolatot az egyházi vezetőkkel. Az ő szakmai életútjában, munkájában azonban volt egy csavar, egy különlegesség. Nemcsak egyházügyi tanácsos volt, hanem ezen munkájával párhuzamosan a BM Győr megyei Rendőr-főkapitányság III/III-1. alosztály, „SzT” állományú, főoperatív beosztottja is volt 1966. március 5. és 1976. október 31. között, így azokat az információkat, melyeket állambiztonsági úton ő, vagy a belső reakció elhárítás osztály munkatársai megszereztek és neki átadtak, felhasználta mint az ÁEH megyei egyházügyi tanácsosa.⁴ Ez egy speciális, eddigi ismereteink szerint egyedülálló együttműködés volt az ÁEH és a BM között megyei szinten. Így kapcsolattartása, az evangélikus egyház Győr-Soproni Egyházmegye kiemelkedő, vezető lelkészeivel való szakmai munkakapcsolata olyan információszerző csatorna volt, ami bizonyos ismereteket az állambiztonság megyei szerveihez is eljuttatott.

⁴ Erről a kérdéskörrel lásd: *Soós Viktor Attila*: Egy szigorúan titkos tiszt, Kovács István egyházügyi tanácsos egy évtizedes (1966–1977) felügyeleti munkája és jelentései a bencés rendről. In: *Bencések Magyarországon a pártállami diktatúra idején I.* Szerk.: Dénesi Tamás és Boros Zoltán, Pannonhalmi Főapátsági Levéltár, Pannonhalma, 2017. 195-234. o.

Az ÁEH megyei megbízottjának jelentéseit áttekintve, melyet negyedévente, a hatvanas évek közepétől félévente írt és küldött meg az ÁEH központjának, a hatvanas években elvértve jelennek meg a jelentésekben a protestáns egyházak. Dömötör László és Szaló Sándor többségében a katolikus egyházzal foglalkozott. Kovács István 1966. március 2-i kinevezése után a következő évi jelentésében változott a jelentések tartalma, pontokba szedve tekintette át a megye területén működő egyházakat, szektákat. Érthető módon nagysága, jelentősége, fontossága miatt nemcsak első helyen szerepelt a katolikus egyház, hanem nagy terjedelemben foglalkozott az egyházügyi előadó az egyházmegye életével és külön a bencés renddel. A jelentések 80-90 %-át a katolikus egyházzal kapcsolatos információk tették ki, a protestáns egyházak ügyei, problémái minimális terjedelemben, szinte csak utalásokban jelentek meg. Ennek értelmében a katolikus egyházzal kapcsolatos információk után szerepelt a Győr-Sopron megye területén 37 lelkésszel, egy esperesi kerületbe szervezett, lényeges intézmény nélkül működő evangélikus egyház, a maga kicsivel több, mint harmincezer hívével. Az evangélikus esperesi hivatal központja Sopronban, a Templom utca 10. szám alatt volt. Az evangélikus lelkészek munkaközösséget alkottak, havonta gyűltek össze, lelkigyakorlatokat, továbbképző tanfolyamokat, előadásokat tartottak.

A reformáció 400 éves évfordulója 1967-ben jelentős ünnepekre adott alkalmat, a megyéből két evangélikus lelkész, mint küldött vett részt az NDK-ban Wittenbergben a reformáció ünnepein.⁵ A hatvanas évek végén nem hitéleti, hanem épületfelújítási kérdések jelentettek problémát a soproni evangélikus közösségnek. Sopron Városi Tanács felszólítást küldött, hogy a műemlék, vagy műemlék jellegű épületet tatarozzák. Az anyagi nehézségekkel küzdő evangélikus egyház ezért több épületét felajánlotta eladásra Sopron városának, illetve az államnak. Cserébe azt kérték, hogy az állam újítsa fel a soproni lelkészi, illetve esperesi hivatalt. A másik problémát az idősödő, nyugállományba menő lelkészek pótlása jelentette, csökkent az utánpótlás is. Az ÁEH megyei megbízottjának információ szerint a Győr-Sopron megyei evangélikus lelkészek többségének gyümölcsöző, jó nyugati kapcsolatai voltak, amelyet természetesen a korabeli pártállami logika szerint ellenőrizni és korlátozni kellett.⁶

Több évig elhúzó probléma volt a győri gyülekezet és az ott lévő szeretetház vezetésének helyzete, akiket anyagi visszaélésekkel vádoltak meg. Az evangélikus egyház vezetése, egyeztetve és egyetértve az ÁEH-val elmozdította és leváltotta az egyházi és világi vezetőket.

Az 1945 utáni időszak meghatározó esperese, az 1953-tól soproni evangélikus gyülekezet lelkészévé választott Weltler Rezső volt,⁷ aki az esperesi tisztséget is betöltötte,

5 MNL OL XIX-A-21-d-007-35/1967. 40. d.

6 MNL OL XIX-A-21-d-007-11/1971. 75. d.

7 Emlékező írás róla: „Maul halten und weiter dienen” – Weltler Rezső esperes-lelkész emlékére. Ihtisz, közzétéve: 2011. július 27. <https://weltler.wordpress.com/2011/07/27/2010-100-eve-szuletett-weltler-rezso-esperes-lelkesz/>

1970-ben és 1976-ban újabb hat évre megválasztottak esperesnek. Az ÁEH megyei megbízottja 1976-os összefoglaló jelentésében az esperesválasztás utáni helyzetről azt írta, hogy volt egy „reakciós” kör, akik Weltler beiktatása után személye, családja és azon személyek ellen, akik elköteleződtek a pártállam mellett, kritikát fogalmaztak meg, a jelentés szavaival élve „*támadást intéztek ellenük*”. Az ÁEH megyei megbízottja szerint az evangélikus egyház vezetői intézkedéseikkel nem léptek fel elég határozottan, tiltóan és elítélőleg a reakció ellen.⁸

Az ÁEH megyei megbízottja a hetvenes évek közepére kialakította azt a gyakorlatot, hogy Győr-Sopron megye területén működő valamennyi egyház megyei szintű vezetőjével rendszeresen találkozott, így Weltler Rezsővel is havonta áttekintették az elmúlt időszak egyházpolitikai eseményeit, problémákat és feladatokat.⁹ Weltler Rezső 1977-ben bekövetkezett halála után Bárány Gyula lett a győr-soproni egyházközség esperese, aki 1971-től a beledi egyházközség lelkipásztora volt, majd 1980-tól a győri gyülekezetben szolgált lelkészként és esperesként 1996-ig, amikor nyugállományba vonult. Bárány Gyuláról a pártállam egyházügyi megbízottja, 1977-ben egyházügyi tanácsossá kinevezett Horváth Antal azt írta, hogy nincs megfelelő tekintélye, emiatt nem mert határozottan intézkedni. Az ÁEH megyei titkára úgy fogalmazott, hogy támogatni és befolyásolni kell Bárányt.¹⁰

A soproni egyházközség életét felkavarta Joób Olivér ügye. Joób 1963-ban kitűnő eredménnyel fejezte be a Budapesti Evangélikus Teológiai Akadémiát, majd lelkész-szé szentelték. Ezt követően Sopronba került, segédlelkészként jelentős ifjúsági életet vezetett. 1969-ben a meszlen-acsádi gyülekezet hívta meg lelkésznek, ekkor helyezték büntetésül édesapját Nyíregyházáról Ostffyasszonyfára, ahol hamarosan balesetben el is hunyt. A megüresedett állásba meghívták a fiatal lelkészt édesapja helyére. Joób Olivér 1977 decemberétől a soproni gyülekezetben szolgált lelkészként. Folytatta aktív lelkészi munkáját, a fiatalokra továbbra is figyelt. Kész lett volna a burgenlandi Lutzmannsburg (Locsmánd) gyülekezetének meghívását elfogadni, tárgyalt is velük, ezért egyházvezetői megrovást kapott. Káldy Zoltán püspök megakadályozta abban, hogy szolgálatot vállaljon Ausztriában. Az ÁEH megyei megbízottja szerint tisztázódott ügye, magatartása, megnyilatkozásai pozitívak voltak, de javasolta, hogy továbbra is fokozottan figyeljék. Ezt követően nem sokkal titkosrendőrségi nyomás hatására 1979 nyarán családjával külföldre menekült, lemondott soproni állásáról, és Svédországban kapott politikai menedéket, majd állampolgárságot. 1979-ben Káldy Zoltán egyházi bírósági eljárást indított ellene, a bíróság pedig a legsúlyosabb ítélettel, hivatalvesztéssel sújtotta. Az Országos Egyházi Bíróság 1989-ben az eltelt időre hivatkozva, és nem az ítélet törvényellenessége miatt mentesítette az ítélet alól. Így ez amnesztia, nem pedig rehabilitáció volt.¹¹

8 MNL OL XIX-A-21-d 007-14/1976. 87. d.

9 MNL OL XIX-A-21-d 007-14/1976. 87. d.

10 MNL OL XIX-A-21-d 007-14/1977. 93. d.

11 *Mirák Katalin* (szerk.): Nem voltam egyedül II. kötet, MEVISZ 1999. 199-224. o.

Az 1977-ben megválasztott Bárány Gyula pozícióját segítette, erősítette az ÁEH, konstruktív kapcsolatot alakított ki vele a megyei egyházügyi titkár. Ezt írta róla: „Társadalmi és politikai tevékenysége egyértelműen haladó, tagja a beledi és a megyei népfront bizottságnak. [...] Az esperes tekintélye sokat erősödött az elmúlt években azáltal, hogy többször szerepelt nyilvánosan, teológiaiilag képezte magát, írásai jelentek meg a felekezeti lapokban.”¹² A nyolcvanas évek elejére jó kapcsolat alakult ki Bárány Gyula és az ÁEH megyei megbízottja között. 1981-es jelentésében ezt így írta le: „Bárány Gyula esperes az összes egyháziak közül a leghaladóbb magatartású és gondolkodású egyházi vezető. Miután az év közepén Győrbe költözött, megszűnt a többi gyülekezettől, lelkésztől viszonylagos elzártasága; a megyeszékhelyről könnyebben el tudja látni irányító tevékenységét. Kapcsolata az állami és társadalmi szervekkel még szorosabbá vált, az egyházat érintő minden kérdéstről konzultálunk. Neki is szerepe van abban, hogy a két évvel ezelőtti soproni zavargások lecsillapodtak, s ebben a nagy gyülekezetben rend és nyugalom van”¹³. Az itteni presbitérium megújulásával, az új lelkész odahelyezésével sikerült a reakciós törekvéseknek gátat szabni. Az egyik zavarokeltető lelkész (Gosztola László) halálával valószínűleg sikerül tovább stabilizálni a helyzetet. (Ez azonban felveti az újabb lelkész delegálásának kérdését is.) A soproni gyülekezet számára jelentős esemény volt, hogy megkapták a városi tanáccsal kötött szerződésben biztosított, felújított műemlék lakásokat.”¹⁴ Ez az utolsó mondat utal arra, hogy lezárult az a több, mint egy évtizedes folyamat, amellyel a soproni evangélikus közösség küszködött, anyagi erőforrások hiányában nem tudták a rossz állapotú épületeiket megfelelően használni. De maradvány még Bárány Gyula esperes személyénél, hiszen az 1981-es összefoglaló jelentés újabb adalékot ad elkötelezettségének mértékéhez, úgy írtak róla, hogy a legőszintébb politikai szövetségese az ÁEH-nak a megye összes egyházi vezetője közül. Az egyház helyzetét érintő minden kérdéstről konzultált, kikérte az ÁEH egyházügyi tanácsosának a véleményét. Ez a saját, személyes, szakmai kötődése, de ennél erősebb kitétel, hogy „beosztottjait, az evangélikus lelkészeket és a presbitériumok vezetőit haladó egyházi vezetés politikájának támogatására nevelte”¹⁵

Győr-Sopron megyében az evangélikus egyház lelkészhiánnyal küzdött, a gyülekezetek összevonásának kérdése a hetvenes években megjelent és onnantól kezdve a vizsgált korszak végéig napirenden volt. Szorgalmazták a női lelkészek beállítását.¹⁶ Évről évre előkerül, hogy öregedtek a lelkészek, és nem volt elegendő lelkész utánpótlás. Természetesen ezt a helyzetet is megpróbálta a saját céljaira felhasználni a pártállam egyházakat felügyelő, ellenőrző szerve, az ÁEH megyei egyházügyi tanácsosa.

¹² MNL OL XIX-A-21-d 007-14/1978. 100. d.

¹³ Utalás Joób Olivér 1979 nyarán történt külföldre távozására és ezt követően az egyházközösségekben lévő hangulatra.

¹⁴ MNL OL XIX-A-21-d 007-14/1980. 111. d.

¹⁵ MNL OL XIX-A-21-d 007-8/1981. 116. d.

¹⁶ MNL OL XIX-A-21-d 0032-8/1979. 108. d.

A nyolcvanas évek végére olyan képet festett az ÁEH Győr-Sopron megyei egyházügyi megbízottja, hogy az evangélikus lelkészek tevékenysége még a katolikus papokra is jó hatással volt. Azonban az aktív lelkészek száma huszonkettőre csökkent, a korszak elején negyven fő körül volt Győr-Sopron megyében az evangélikus lelkészek száma. A nyolcvanas években erőre kapó ifjúsági pasztoráció vitorlájából úgy vette ki a szelet az egyházvezetés, hogy irányítása alá vonta az ifjúsági rendezvényeket.

Az 1557-ben alapított evangélikus líceum, az 1948-as államosítás után Berzsenyi Dániel – az iskola egyik leghíresebb diákja – nevét vette fel. Az evangélikus egyház karöltve az állami szervekkel 1982-ben ünnepelte az alapítás 425. évfordulóját, amire az iskola is nagyon készült. Úgy értékelte az egyházügyi megbízott, hogy az evangélikus egyház részvétele az ünnepségen pozitívan értékelhető, jól szemléltette a pártállam szövetségi és egyházpolitikájának eredményességét.¹⁷

A soproni evangélikus templom tetőszerkezetét 1986-ban egy vihar súlyosan megromlalta. A felújításhoz a megyei tanács jelentős támogatást adott. Nem azért fontos ez a támogatás, ami természetes is lehetne, no nem a pártállam viszonyai között, mert segített a megyei tanács, hanem azért, mert az evangélikus egyház vezetése bel- és külföldön történő megbeszéléseken úgy mutatta be ezt a példát, hogy ez jól szimbolizálja az egyház és az állam helyi kapcsolatának jó példáját. Nemcsak a pártállam használta ezt propagandisztikus célra, hanem az egyház vezetése is jó példaként mutatta be.¹⁸ A nyolcvanas évek vége felé érzékelve a változások szelét előre tekintett az evangélikus egyház, ifjúsági táborokat tartottak, próbáltak megújulni.

Jelen ismereteink szerint Győr-Sopron megye vonatkozásában a megyei állambiztonsági szervek belső reakció elhárítás osztály által keletkeztetett iratok, dossziék a 70-es, 80-as évekből nem nagyon maradtak fenn, legalábbis az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában nem találhatóak ilyen anyagok. Így az egyházak működését, életét, legalábbis a pártállam szempontjából, az ÁEH által hátrahagyott iratokból, mind a központi, mind a megyei iratokból rekonstruálhatjuk.

Jelen rövid, vázlatos áttekintés a legfontosabb témákat, ügyeket villantotta fel, kifejezetten az ÁEH megyei megbízottjainak szemüvegén keresztül. Érdemes tovább kutatni, feldolgozni, főleg az ÁEH megyei iratai alapján a Győr-Sopron megye területén működő evangélikus egyház életét, a pártállam ellenőrző, nyomon követő tevékenységét, amelyet egészen a rendszerváltásig folytatott.

Az egyházak üldözött ellenségei voltak a pártállamnak, de hosszú, szisztematikus munkával igyekeztek főleg vezetőiket a pártállamhoz lojális, együttműködő személyekké alakítani. Személyek egyházi pozícióból történő elmozdításával, anyagi lehetőségek megvonásával próbáltak nyomást gyakorolni azokra, akik nem voltak hajlandók együttműködni a párt egyházpolitikájának megvalósításában. Az egyházak felismerve ezeket a körülményeket, mindent arra tettek fel, hogy túléljék ezeket az évtizedeket.

¹⁷ MNL OL XIX-A-21-d 007-12/1982. 121. d.

¹⁸ MNL OL XIX-A-21-d 007-12/1988. 157. d.

Ribi András

„*filia ordinis crucigerorum de Alba*” –
A soproni keresztes preceptorium
a középkor végén (A kispreceptorok
adattárával)

Egy pozsonyi *protocollum*ban fennmaradt bejegyzés szerint 1587. szeptember 1-jén a pozsonyi káptalan előtt Esztergomi Ferenc orvosdoktor és pozsonyi vikárius, aki egyben „*preceptor filialis ecclesie sancti Johannis Baptiste ordinis crucigerorum de Alba Sopronii fundate*” is volt, átadta a soproni *preceptorium*ot Pölöskei Andrásnak.¹ Az oklevél szerint negyvennégy évvel a középkori koronázó város eleste után úgy emlékeztek a nyugati határszélen, hogy a 13. században alapított soproni johannita egyház a középkor végén a fehérvári keresztesek rendjének filiája volt. Hasonló jogi helyzetre utal egy 1551. évi bejegyzés is, amelyben Dalmadi Sebestyén egykori fehérvári – ekkor soproni – *preceptor* tiltakozott a Vránai Perjelség egésze, a fehérvári, esztergomi, győri és soproni konventek, a csurgói vár, a szentlőrinci várkastély és egyéb, a török hódoltság előtt a fehérvári vagy a soproni konventhez illetve a Vránai Perjelséghez tartozó birtokok elfoglalása ellen. Vagyis mindenre kifejezte az igényét, ami az egykori johannita magyar–szlavón rendtartományból átvészelte a 15. századi elzálogosításokat.²

A soproni egyháztörténettel foglalkozó szakirodalom már régen felhívta a figyelmet, hogy a városban a 14. század közepe táján megszűnt a johannita közösségi élet. Az utolsó ismert parancsnok az az Albert volt 1358–1361 között, aki egyúttal három másik, Drávától délre található *preceptorium*ot is kormányzott (Dubica, Gora, Moštanica), tehát vélhetően ritkán tartózkodott Nyugat-Magyarországon. Közben a konvent egyik tagja oklevélhamisítási ügybe keveredett, a hiteleshely befejezte működését, a johanniták által fenntartott ispotály pedig 1346-ban városi kézre került.³ Az intézményt a 15. század első felében megpróbálták feléleszteni: 1422-től a század közepéig az a Hertenfelder Lőrinc kormányozta a Szent János-egyházat, akit III. Frigyes soproni uralmának éveiben a bohémiai

¹ Slovensky Národný Archív, fascikel Hodnoverné Miesto Bratislavská Kapitula., Protocollum no. 22, Annorum 1585–1589, pag. 477–488.

² Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából V. Szerk. *Karácsonyi János – Kollányi Ferenc – Lukcsics József*. Budapest, 1912. 629–630.

³ *Reiszig Ede*: A János-lovagok Sopronban. Századok, 44 (1910) 542–553.; *Belitzky János*: Sopron vármegye története I. kötet. Budapest, 1938. 953–955.; *Házi Jenő*: Sopron középkori egyháztörténete. Sopron, 1939. 135–136.; *Majorossy Judit*: A város közepén – a társadalom permén. A szegények helye a középkori Sopron életében. Soproni Szemle, 57 (2003) 219–220.; *Zsolt Hunyadi*: The Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary c. 1150–1187. Budapest, 2010. 125–128.

perjel is elfogadott.⁴ Ugyanő volt 1449-ben a rend *commendatoria* Fürstenfeldben és Lachban is mint a bohémiai perjel ausztriai helyettese.⁵

Fontos megjegyezni, hogy hasonló folyamatok játszódtak le Esztergomban és Győrben is. Az érseki székhelyen a Szent Kereszt tiszteletére szentelt *preceptoriumra* vonatkozóan 1335 után nincsen forrás, igaz Hunyadi Zsolt egy 1401-ben említett Ferenc parancsnokot még ismer.⁶ Könnyen lehet azonban, hogy ő már a 14-15. század fordulóján alapított Szent Erzsébet-ispotályt igazgatta, amelyhez a sziráki birtok is tartozott.⁷ Ugyanennek az intézménynek egy meg nem nevezett *preceptora* fizetett 15 dukátot *subventio* címén Michele de Castellaccio rodoszi vizitátornak 1449-ben.⁸ A legrosszabb forrásadottságokkal Győrben kell szembenéznünk: 1329 és 1486 között semmilyen adatot nem ismer a szakirodalom a *preceptoriumra* vonatkozóan,⁹ de C. Tóth Norbert jóvoltából újabban felbukkant egy István nevű *crucifer* a győri káptalanban, aki 1396 és 1426 között kimutatható.¹⁰

Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy a fehérvári befolyás hogyan épült ki Sopronban, és a 15. század második felében ismét felbukkanó soproni *preceptorok*nak mi lehetett a szerepük. A dolgozat függelékében a késő középkori soproni parancsnokok archontológiáját és propozográfiáját is közlöm.¹¹

A fehérvári befolyás az 1450-es évek elején kezdett kibontakozni az Észak-Dunántúlon.¹² A rend átszervezése során¹³ Szentgyörgyi Székely Tamás vránai perjel – Gúti János fehérvári *preceptor* közreműködésével – megfosztotta javaitól Hertenfelder Lőrincet Sopronban.¹⁴ Helyét Imre fehérvári *vicepreceptor* és a minden bizonnyal helybéli paptestvér, Plugler Wolfgang vette át:¹⁵ 1451-től utóbbi kormányozta a rend soproni és Sopron kör-

⁴ *Reiszig Ede*: A jeruzsálemi Szent János-lovagrend Magyarországon. I–II. Budapest, 1925–1928. II. 88.

⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 14 225.

⁶ *Hunyadi*: The Hospitallers i. m. 118–120.

⁷ *Reiszig*: A jeruzsálemi Szent János-lovagrend i. m. II. 61–63.

⁸ Archives of the Order of Malta, National Library of Malta (Valletta, Málta) 364. fol. 162r-v. Kiadását ld. *Ribi András*: A várnagy és a püspök – fehérvári johannita preceptorok karrierje a 15. század második felében. In: Középkortörténeti tanulmányok 10. A X. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2017. június 7–9.) előadásai. Szerk. Szanka Brigitta – Szolnoki Zoltán – Nagy Zsolt Dezső. Szeged, 2018. 106–107.

⁹ *Hunyadi*: The Hospitallers i. m. 123–124.; *Reiszig*: A jeruzsálemi Szent János-lovagrend i. m. II. 70–71.

¹⁰ 1396. II. 5. (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény /a továbbiakban: DF/ 207 491.), 1407. V. 6. (DL 39 274.), 1419. VI. 4. (*Mályusz Elemér*: Zsigmondkori Oklevéltár VII. (1419–1420). Budapest, 2001. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 37.) 590. sz.), 1426. II. 20. (DL 43 657.), 1426. IV. 24. (DF 263 455.), 1426. VIII. 6. (DF 278 164.) – Köszönöm C. Tóth Norbertnek, hogy a vonatkozó adatait önzetlenül rendelkezésemre bocsátotta!

¹¹ Az adattárban szereplő parancsnokokra sorszámmal utalok a tanulmány lábjegyzeteiben (№).

¹² A folyamat előzménye, hogy Esztergomi Benedek fehérvári *crucifer* 1445-ben a fehérvári káptalannal átiratta IV. Béla király 1239. évi oklevelét a rend Sopron megyei birtokaira vonatkozóan: DL 3630.

¹³ Erről részletesebben ld. *Ribi*: A várnagy és a püspök i. m. 96–97.

¹⁴ *Házi Jenő*: Sopron szabad királyi város története I–II. Sopron, 1921–1943. (A továbbiakban: *Házi*) I/3. 290–291.

¹⁵ *Házi* I/3. 310–311.

nyéki birtokait (Bő, Keresztény, Kóny, Lócs, stb.), sőt még az egykori rendházat is visszaszerezték Wurs Péter harmincadostól; ekkor Gúti János már egyértelműen Plugler fellettesként jelenik meg egy oklevélben, akivel személyesen is tárgyalni akart Kónyban.¹⁶ 1454-től aztán – szintén a vránai perjel akarataból – egy bizonyos Miklós *crucifer* volt a soproni *preceptor*.¹⁷ Szentgyörgyi Székely Tamás és Gúti János ugyanebben az időszakban a rend esztergomi javaival is törődött: bár 1453 elején még eltiltották Mohorai Jánost Szirák elfoglalásától, áprilisban mégis jobbnak látták számára bérbe adni a birtokot. Az egyezséghez Gál esztergomi parancsnok is hozzájárult.¹⁸

Miután 1462-ben Mátyás király visszaszerezte Sopront, az események felgyorsultak. Bár 1466-ban még mindig Miklós volt a *preceptor*,¹⁹ a következő évben már azt a Benedeket említi egy oklevél,²⁰ aki talán azonos Tamás fia Benedek fehérvári keresztessel is. A soproni *preceptorium* végül uralkodói közbenjárásra került a fehérvári konvent fennhatósága alá.²¹ 1470-ben Mátyás engedélyt adott a fehérvári keresztieseknek és Simontornyai István *preceptor*nak, hogy kinevezhessék a soproni Keresztelő Szent János egyház vezetőjét, egyszersmind felszólította az ispánt és a város kapitányát, hogy védjék meg a mondott intézményt.²² Simontornyai élt jogával: 1471 márciusában Kopácsi Miklós²³ fehérvári kereszties részére iktatták Böt és Keresztényt, vagyis a rend Sopron környéki birtokait.²⁴ A soproni *preceptor*ok kapcsán fontos tisztázni a helyben tartózkodás kérdését. A leggyakrabban hiteleshelyi oklevelekben találkozunk velük, amikor a fehérvári konvent képviselőjében mint *socius noster conventualis* járnak el környékbeli ügyekben. A soproni példák esetében a *preceptor* háromszor Sopron megyébe, egyszer pedig a szomszédos Vas megyébe szállt ki.²⁵ Ez arra utal, hogy legalább a jelentős megtételek felkeresték az anyakonventet Fehérváron, illetve az országos hatáskörű hiteleshely praktikus szempontok szerint alkalmazta őket.²⁶ Szintén a fehérvári tartózkodást erősíti Albert soproni

¹⁶ *Házi* I/3. 317–318., I/4. 3–4.

¹⁷ *Házi* I/4. 68.

¹⁸ DL 106 527., DF 285 662., DF 227 574.

¹⁹ DL 106 594.

²⁰ DL 25 220.

²¹ Vö. *Belitzky*: Sopron vármegye története i. m. I. 958.

²² DL 17 083. – Kiadását ld. *Ribi*: A várnagy és a püspök i. m. 107–108.

²³ № 1.

²⁴ DL 17 166. – Bár csak a nyugat-magyarországi konvent kapcsán maradt fenn engedélyt adó királyi oklevél, Simontornyai hasonlóképpen kezelte a rend többi észak-dunántúli házát is: Esztergomban 1473-tól Ambrust (DL 17 472.), Győrben pedig 1487-től Keszői Simont nevezte ki helyi *preceptor*nak (DF 265 192.). Utóbbira azt követően kerülhetett sor, hogy Mátyás 1486. június 24-én kiváltságot adott az intézménynek (*Teleki József*: Hunyadiak kora Magyarországon. Oklevéltár. XII. Pest, 1857. 312–313.).

²⁵ DL 18 203., DF 265 159., DL 100 988., DL 22 542. – Hasonlóképpen a másik két észak-dunántúli parancsnok esetében: Esztergom – DL 20 246., DL 19 577., DF 226 939. Győr – DF 265 192., DL 19 623., DL 19 798., DL 70 067.

²⁶ A fehérvári kereszties konvent országos hatáskörű hiteleshelyi tevékenységéről ld. *Ribi András*: Miért működött két országos hatáskörű hiteleshely Fehérváron? *Turul*, 91 (2018) Megjelenés alatt.

preceptor és *fehértvári vicegerens*²⁷ 1483. évi ügyvédi megbízatása a Rozgonyaik elleni perben.²⁸ A két intézmény állandó kapcsolatát mutatja az a faddi birtokügyekről szóló levél is, amit Huszti Miklós²⁹ kapott kézhez a központból.³⁰

Ugyanakkor Sopronban több esetben végrendeletek vagy egyéb bírósági ügyek tanú-sorában tűnnek fel a *preceptorok*, amihez nyilvánvalóan nélkülözhetetlen volt helyben tartózkodniuk, sőt Kopácsi Miklós a saját végrendeletét is Sopronban vetette papírra.³¹ Hasonlóképpen a soproni tartózkodást mutatják a környékbeli birtokok ügyei: 1483-ban Damonya, Keresztény és Lócs népei, 1499-ben a bói és a keresztényi jobbágyok kaptak bírói, vámentességi és adózási kiváltságot, 1500-ban pedig Keresztény elfoglalása miatt tiltakozott a soproni *preceptor*.³² Különösen fontosnak bizonyult egy 1487. évi lócsi ügy, amikor Simontornyai Istvánnal, György esztergomi és Keszői Simon győri *preceptorral* együtt tiltakozott Albert soproni parancsnok.³³

Az eredményeket összefoglalva kijelenthető, hogy Gúti János és Simontornyai István egykori észak-dunántúli johannita egyházakat egyesítő törekvése tartósan bizonyult: 1490 után is bőven vannak nyomai, hogy a fehértvári konvent függésben tartotta az esztergomi, győri és soproni házakat.³⁴ Így a prépost–kisprépost viszony mintájára a továbbiakban kispreceptornak nevezhetjük az olyan, a fehértvári *preceptor* által olykor bizonyíthatóan, olykor valószínűsíthetően kinevezett parancsnokokat, akik a keresztetek megmaradt esztergomi, győri és soproni egyházát kormányozták a 15. század utolsó harmadától, de egyúttal a fehértvári konvent tagjai is voltak, és többségükben hiteleshelyi eljárásoknál is közreműködtek. A fehértvári keresztet konventre rodoszi johannita szempontból jellemző szabálytalanságok³⁵ közül a leginkább egyedülállóan ez a rendszer tekinthető.

²⁷ № 2.

²⁸ DL 106 655.

²⁹ № 6.

³⁰ DL 106 779.

³¹ *Házi I/7.* 14–16. 122., II/1. 190–191., 223–224., 235–237., II/2. 101–102., 105–106.

³² DL 18 781., DL 20 847., DL 106 703.

³³ DL 19 253. – Hunyadi Zsolt már korábban felhívta a figyelmet, hogy amennyiben a rend fontos birtokainak bérbeadásáról volt szó, a johannita szokásjog szerint négy *preceptor* jelenlétére volt szükség a perjelség területéről. Ennek továbbélésére tudomásom szerint ez az oklevél az egyetlen magyarországi bizonyíték a késő középkorból. Vö. *Zsolt Hunyadi: Estate management of the Hospitallers in the medieval Kingdom of Hungary (13 th–14th centuries)*. In: *The Military Orders: On Land and Sea*. Ed. Judith Upton-Ward. Aldershot, 2008. 148.

³⁴ A soproni példákra ld. alább!

³⁵ A teljesség igénye nélkül: a parancsnoki tisztséget papok töltötték be, a konventben használt tisztségek (*custos*, *lector*, *cantor*) teljesen egyedülállóak voltak Magyarországon és a rend többi tartományában, a 15. század közepi Castellaccio-missziót leszámítva a késő középkorban egyáltalán nem fizettek rendi adókat, megszűnt a renden belüli előrelépés lehetősége, teljesen eltűntek a külföldi johanniták Magyarországról, stb.

Függelék I.

A soproni Szent János-egyház kispreceptorai

Vö. *Reiszig E.*: A jeruzsálemi Szent János-lovagrend i. m. II. 96–97.

Kopácsi Miklós	1471. III. 18. (DL 17 166.) 1477. XII. 24. (<i>Házi</i> II/1. 190–191.)
Albert ³⁶	1478. IX. 29. (DF 265 159.) 1493. I. 13. (<i>Házi</i> II/1. 235–237.)
Ozorai Benedek	1499. V. 9. (DL 20 847.) 1502. I. 4. (DL 22 542.)
Szabadi Miklós ³⁷	1512. IX. 17. (DL 22 341.)
Hetesi István	1521. V. 26. (<i>Házi</i> I/7. 14–16.)
Husztai Miklós	1524. X. 14. (DL 106 779.) 1524. X. 22–30. (<i>Házi</i> I/7. 122.)

Függelék II.

A soproni kispreceptorok életrajza

Az alábbiakban az 1470 és 1526 között ismert soproni kispreceptorok prozopográfiája olvasható. A fejlécben szereplő évszámok közül az első mindig a fehérvári konvent esetében fellelhető legkorábbi említésre utal, a második a soproni parancsnokság kezdetére, a harmadik pedig értelemszerűen az adott személy utolsó említése. Csillaggal (*) azokat a kereszteseket jelöltem, akiknek életéről az 1526 utáni oklevelek hozzáférhetőségének pillanatnyi korlátozottsága miatt nincs adatunk a mohácsi csatát követő évekből, de feltételezhető, hogy még egy darabig a fehérvári konvent tagjainak számítottak.

N° 1. Kopácsi Miklós

1461–1471–1477

Későbbi soproni érdekltségei miatt valószínűleg a Vas megyei Kopács faluból származott.³⁸ 1461 végén bukkant fel a fehérvári keresztes konvent kiadványaiban egy Miklós

³⁶ 1483-ban fehérvári vicegerens is.

³⁷ Ugyanekkor fehérvári, esztergomi és győri preceptor is.

³⁸ *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–V. Budapest, 1890–1913. (A továbbiakban: *Csánki*) II. 766.

frater, aki hiteleshelyi kiküldötként működött közre Veszprém megyében.³⁹ Miklós *crucifer* fehérvári viszonylatban legközelebb 1469-ben jelent meg, ekkor Fejér megyében vizsgálódott egy hatalmaskodás kapcsán.⁴⁰ 1470-ben Simontornyai István fehérvári *preceptor* engedélyt kapott Mátyás királytól, hogy kinevezze a soproni parancsnokot: választása a nyugati határ környékéről származó Kopácsira esett, akit 1471 elején a csornai konvent bevezetett a rend Sopron környéki birtokaiba.⁴¹ Tisztségét 1477 karácsonyáig megtarthatta, hiszen ismerjük ekkor kiállított végrendeletét.⁴²

Nº 2. Albert

1469–1478–1493

Albert *crucifer*, *presbiter* 1469-ben bukkan fel a fehérvári forrásokban mint *custos* és egyidejűleg *cantor*. Mivel ezek Simontornyai István *preceptorságának* első méltóságsoros oklevelei, feltételezhető, hogy bizalmi emberének számított.⁴³ 1470-ben hiteleshelyi kiküldött volt egy Veszprém és Tolna megyei ügyben, majd a következő évben újra örtestvér lett.⁴⁴ 1473-ban pápai oklevelet íratott át, majd 1476–1478 folyamán ismét a hiteleshelyi munkában találkozunk vele: járt Sopron, Zala, Somogy, Veszprém és Pest megyében is.⁴⁵

1478 őszén – minden bizonnyal Simontornyai István kinevezése nyomán – soproni *preceptor* lett, de hiteleshelyi munkáját folytatta a fehérvári konvent számára. 1483-ig két alkalommal járt el Sopron és egyszer Vas megyében; ezek az oklevelek mint soproni *preceptor* és *socius noster conventualis* említik, vagyis úgy tűnik, egyszerre tartozott mindkét *preceptorium* kötelékébe.⁴⁶

1483-ban – még mindig mint soproni *preceptor* – a fehérvári konvent ügyvédje volt a Rozgonyiak elleni tímári perfolym egyik oklevelében. Ekkor fehérvári *vicegerens*ként is hivatkoznak rá, talán Simontornyai István ideiglenes távollétében viselte ezt a címet.⁴⁷ Ugyanebben az évben a soproni konvent komoly adományt kapott a királytól: Damonya, Keresztény és Lócs falu népeit bíraskodási, adó- és vámmentességi kiváltsággal látták el.⁴⁸ 1487-ben egyfelől tiltakozott Mátyás és Beatrix ellen a soproni konventhez tartozó Lócs

³⁹ Monumenta ecclesiae Vesprimiensis 1437–1464. A Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár oklevelei. Szerk. Dreska Gábor – Karlinszky Balázs. Veszprém, 2014. 252–253.

⁴⁰ DL 88 489.

⁴¹ DL 17 166.

⁴² Házi II/1. 190–191.

⁴³ DL 88 473., DL 88 474.

⁴⁴ DL 45 422., DF 282 980.

⁴⁵ DL 107 879., DL 46 537., DL 102 598., DL 102 599., DL 102 601., DL 59 639.

⁴⁶ DF 265 159., DL 18 203., DL 100 988.

⁴⁷ DL 106 655.

⁴⁸ DL 18 781. – Hasonló kiváltságban részesült a rend Fehérvár melletti Szentkirályfőfőde birtoka is egy évvel korábban: *Érszegi Géza*: Fejér megyére vonatkozó oklevelek a székesfehérvári konvent magán levéltárában, 1193–1542. In: Fejér megyei történeti évkönyv 5. Szerk. Farkas Gábor. Székesfehérvár, 1971. (A továbbiakban: *Érszegi*) 272. sz.

birtok eladományozása miatt, majd tanúként volt jelen Sági György özvegye, Margit, soproni polgárosszony végrendeleténél.⁴⁹ Utoljára akkor szerepel a forrásokban, amikor Tämrrer Márton soproni oltárigazgató végrendeleténél hasonlóképpen tanúként működött közre 1493-ban.⁵⁰

Érdekes adalék Alberttel kapcsolatban, hogy a soproni Keresztelő Szent János-templom északnyugati támpillérvégződésén – idősebb Storno Ferenc 1873-ban készített felvételi rajza alapján – egykor megtalálható volt címere: kerek aljú címerpajzsban A betű, a tetején csücskös gerendával, alatta hatágú csillaggal (1. kép).⁵¹ A címer máshol sajnos nem szerepel: bár Tämrrer Márton végrendeletén látható öt gyűrűspecst lenyomata, a szöveg hat tanút említ, és közülük valószínűleg éppen a kispreceptor nem helyezte el pecsétet.⁵²

Nº 3. Ozorai Benedek

1476–1499–1502

Benedek *crucifer, presbiter* 1476–1479 között bukkan fel a fehérvári konventben mint *cantor*.⁵³ Könnyen lehet, hogy gyors emelkedéséhez hozzájárult származása, hiszen Simontornyai István *preceptor* szinte földije volt.⁵⁴ 1479-ben a plébánosi teendőket is ellátta a konvent Szent István egyházában; ekkor Tolna megyében hiteleshelyi tevékenységet is végzett.⁵⁵ 1482–1483 között a konvent faddi birtokán – mely a 14. században rövid időre önálló *preceptorium* volt – plébánosként szolgált. Új helyén nem fogadták tárt karokkal: 1482 augusztusából fennmaradt egy oklevél, miszerint a fehérvári káptalan jobbágyai meg akarták gyilkolni.⁵⁶ Még ugyanebben az évben tiltakozott a simontornyai várnagy gyánti foglalása ellen, majd 1483 nyarán hiteleshelyi kiküldetésben is részt vett Pozsega megyében.⁵⁷

1485 elején tért vissza Fehérvárra, ahol előbb újra *cantor*,⁵⁸ majd – egy kisebb megszakítással – 1491-ig *custos* lett.⁵⁹ 1486-ban átírta Mátyás király 1482. évi kiváltságleve-

⁴⁹ DL 19 253., *Házi* II/1. 223–224.

⁵⁰ *Házi* II/1. 235–237.

⁵¹ Dávid Ferenc szíves közlése, amelyért ezúton is köszönetet mondok. A felvételi rajzot ld. Soproni Múzeum, Storno-gyűjtemény, tervtár ltsz.: S.84.97.3.

⁵² DF 204 469.

⁵³ DF 261 763., DL 46 537., DL 59 639., DL 45 723., DL 94 448., DL 86 412., DL 34 078., DL 73 616.

⁵⁴ Ozora mezőváros – *Csánki* III. 410.

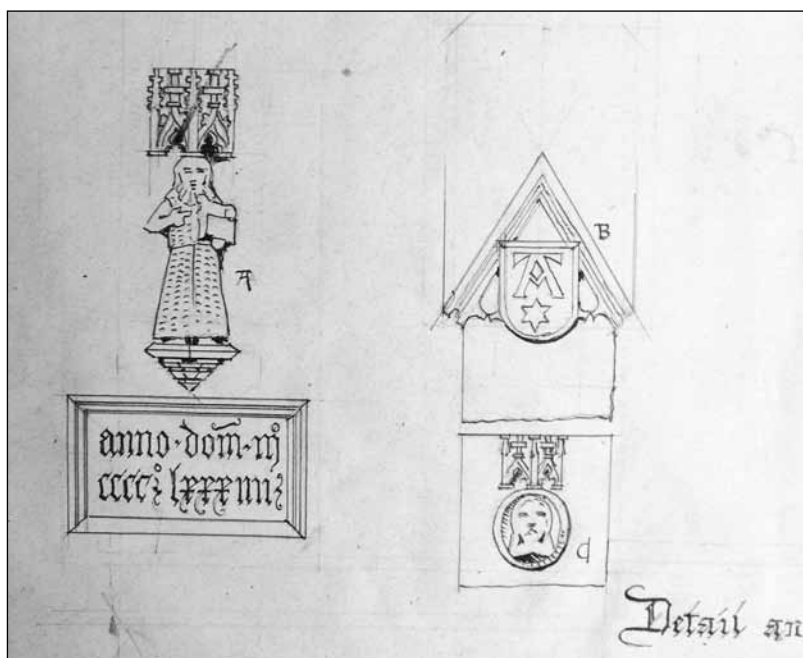
⁵⁵ DL 33 819.

⁵⁶ *Szakály Ferenc*: Ami Tolna vármegye középkori okleveleiből megmaradt 1314–1525. Szekszárd, 1988. 165. sz.

⁵⁷ DL 106 653., DL 33 819.

⁵⁸ DL 24 520.

⁵⁹ Első említés: 1485. V. 30. (*Gutheil Jenő – Kredics László – Hermann István*: Veszprém város okmánytára. Oklevelek a veszprémi érseki és káptalani levéltárakból, 1002–1523. Veszprém, 2008. 177. sz.) – utolsó említés: 1491. VIII. 5. (DL 105 050.)

Albert kereszties *preceptor* – ma már nem látható – címere a Keresztelő Szent János-templom északnyugati támpillérvégződésén id. Storno Ferenc 1873-ban készített felvételi rajzán. Soproni Múzeum, Storno-gyűjtemény

lét a konvent számára,⁶⁰ közben ismét folytatott hiteleshelyi tevékenységet is: négyszer Veszprém, kétszer-kétszer Bodrog és Fejér, egy-egy alkalommal pedig Bács, Somogy és Zágráb megyében járt.⁶¹ 1492 végén még egyszer fehérvári *crucifer*ként találkozunk vele; ekkor Körös megyébe szállt ki.⁶²

Hét évvel később, 1499–1502 között soproni *preceptor*ként találkozunk ismét egy Benedekkel, könnyen lehet, hogy Ozorairól van szó. Erre utal, hogy ebben a minőségében ismét hiteleshelyi eljárást végzett a fehérvári konvent képviselőjében mint *unus ex nobis* Sopron megyében.⁶³ Hasonlóképpen soproni parancsnokként nyert 1499-ben kiváltságot II. Ulászlótól bő és keresztényi jobbágysága számára, majd a következő évben tiltakozott is utóbbi birtok elfoglalása miatt.⁶⁴

⁶⁰ Érszegi 281. sz.

⁶¹ DL 19 136., DF 207 962., DF 207 944., DF 207 955., DL 19 176., DL 19 177., DL 19 252., DL 101 090., DL 49 501.

⁶² DF 231 853.

⁶³ DL 22 542.

⁶⁴ DL 20 847., DL 106 703.

Nº 4. Szabadi Miklós

1512–1512–1526*

Nem tudjuk, melyik Szabadi nevű településről származott Miklós; találunk ilyet Fejér, Győr és Tolna megyében is. Ezek közül Sárszabadi a fehérvári káptalan birtoka volt, Győrszabadi a konventtel jó kapcsolatban álló Hédervári család uradalmához tartozott, a tolnai Szabadi pedig nemesi falu volt.⁶⁵

Szabadi Miklós 1512 szeptemberében bukkan fel először Bertalan vránai perjel utolsó oklevelében mint fehérvári, esztergomi, győri és soproni *preceptor*, tehát úgy tűnik, a rend valamennyi észak-dunántúli házáért ő felelt. Beriszlónak bizalmi embere lehetett, hiszen az említett oklevélben visszaadta a fehérvári konvent számára a már régóta vita tárgyát képező tolnai birtokokat.⁶⁶ Októberben két fehérvári méltóságsor *electus preceptor* formában említi a nevét, de novemberre minden bizonnyal megérkezett a megerősítés, hiszen ekkor már teljes jogú parancsnokként emelt panaszt a rend soproni *preceptorium*ához tartozó Bő ügyében.⁶⁷ Ezt követően soproni parancsnokként nem említik, de fehérvári preceptor címet 1517-ig megtarthatta, majd 1525-től újra átvette a központi konvent irányítását.⁶⁸

Nº 5. Hetesi István

1502–1521–1524*

Talán a Kaposvár környéki Hetes mezővárosból származott, bár további Hetes és Hetes nevű települések is szóba jöhetnek.⁶⁹ Elképzelhető, hogy István *crucifer, presbiter* Hetesi Lőrinc (1471–1506) hatására lépett be a fehérvári konventbe, és kezdte pályafutását rögtön *custos*ként.⁷⁰ 1506-ban – György mester helyetteseként és Pápai Orgonás Péter rövid életű parancsnokságát követően – a *locumtenens*i tisztséget viselte, sőt ekkor már *magister*ként hivatkoznak rá.⁷¹ A következő évre György visszavette a *preceptor*i pozíciót, úgyhogy Istvánnal ismételten hiteleshelyi kiküldöttként találkozunk: kétszer működött közre Veszprém megyei birtokba vezetéseknél.⁷²

1509-től kezdett újra felfelé ívelni a pályája: ismét Györgyöt helyettesítette, sőt az év második felében még *custos* is volt. Ebben az évben egy rendkívüli esemény is történt vele: a Somogy megyei Szőlős birtokról tartott hazafelé Lőrinc deák nevű szolgájával, amikor a Bátoriak jobbágjai kifosztották, elvették 10 forint értékű lovát és 4 forint értékű

⁶⁵ Engel Pál: Magyarország a középkor végén. Digitális térkép. CD-ROM. Térinformatika: Kollányi László – Sallay Ágnes. Budapest, 2002., *Csánki* III. 449.

⁶⁶ DL 22 341.

⁶⁷ DL 67 965., DL 47 021., DL 106 738.

⁶⁸ Fehérvári preceptorként első és utolsó említései a mohácsi csatáig: 1512. X. 26. (DL 67 965.) – 1517. V. 1. (DL 102 323.), 1525. II. 14. (DL 64 701) – 1526. VI. 12. (DL 82 724.)

⁶⁹ *Csánki* II. 578.

⁷⁰ DL 88 871.

⁷¹ DL 21 535., DL 21 595.

⁷² DF 262 392., DL 21 816.

köpenyét, sőt a szolga ruháját sem kímélték.⁷³ Sajnos nem derül ki az oklevélből, hogy mit csináltak Istvánék, de mivel egy írástudó emberével utazott, a birtok ügyes-bajos dolgait intézhették. 1510 közepétől hosszabb időre átvette a konvent vezetését, igaz 1511 novemberéig még az ideiglenes címek valamelyikét viselte az őrtestvéri tisztség mellett.⁷⁴

1512. évi leváltását követően semmilyen információnk nincs István hollétéről, de elképzelhető, hogy azonos azzal az István *commendatorral*, aki 1521-ben egy soproni közjegyzői oklevélben szerepel.⁷⁵ Akárhogy is, 1523 márciusában újfent fehérvári *preceptor*ként jutott egyezsége a toldi pálosokkal egy somogyi birtokcsere ügyében, tisztségét pedig szűk másfél évig megtartotta.⁷⁶

Nº 6. Huszti Miklós

1511–1524–1525*

Miklós *crucifer, presbiter* feltehetően a Máramaros megyei Huszt mezővárosból származott, de szóba jöhet a Somogy megyei Huszt falu is, ami a fehérvári káptalan birtoka volt.⁷⁷ Figyelemre méltó mindazonáltal, hogy nevét néha *de Hwzth*, néha pedig *Hwzthinus* alakban írták; utóbbi inkább már valódi vezetéknev, aminek a későbbiekben még lehet jelentősége. Karrierjének íve nagyon szépen rajzolódik ki előttünk a fehérvári konventben: kezdetben hiteleshelyi kiküldetésben járt dunántúli megyékben, illetve oklevelet íratott át,⁷⁸ majd 1514–1517 között *lector* volt.⁷⁹ 1517 második felében öt évre *preceptor* lett.⁸⁰

Egy faddi ügyben *Nicolaus de Zabar* alakban írják nevét,⁸¹ ami mindenképpen magyarázatra szorul. Ezen a ponton lehet jelentősége a *Hwzthinus* formának, vagyis a vezetéknevek: elképzelhető, hogy Miklós felmenői valóban Husztról származtak, de ő már egy Szabar nevű településen nőtt fel; ilyen található Baranya, Tolna, Vas és Zala megyében is.⁸² A dolognak már csak azért is van jelentősége, mert Huszti 1522-ben eltűnik a fehérvári forrásokból, de két évvel később felbukkan Sopronban egy *Nicolaus de Sabari* nevű helyi *preceptor*, aki szerepel abban a híres vizsgálati jegyzőkönyvben, amely 1524 októberének végén született a Sopronban elburjánzó lutheránus hit kapcsán. Ekkor a parancsnok tanúskodott egy helyi pap ügyében, aki nyíltan prédikált a pápa ellen.⁸³ A helyzetet tovább bonyolítja, hogy ugyanekkor, tehát 1524 őszén a nagyon hasonló nevű Szabadi („Zabady”) Miklóst a visszatérő Hetesi István váltotta a fehérvári *preceptor* posztján,

⁷³ DL 106 731.

⁷⁴ Első és utolsó említése: 1510. V. 31. (DF 201 582.) – 1512. V. 10. (DL 22 301.)

⁷⁵ *Házi I/7.* 14–16.

⁷⁶ Első és utolsó említése: 1523. III. 23. (DL 106 767.) – 1524. IX. 8. (DL 30 288.)

⁷⁷ *Csánki I.* 445., III. 430.

⁷⁸ DL 105 103., DL 22 579., DL 106 739.

⁷⁹ Első és utolsó említése: 1514. II. 27. (DF 233 513.) – 1517. V. 1. (DL 102 323.)

⁸⁰ Első és utolsó említése: 1517. X. 24. (*Érszegi* 312. sz.) – 1522. IX. 16. (DL 23 666.)

⁸¹ DL 106 761.

⁸² *Engel*: Magyarország a középkor végén i. m.

⁸³ *Házi I/7.* 115–129.

tehát még az is előfordulhat, hogy ő járt Sopronban ekkor.⁸⁴ Egy évvel később ismét felbukkant egy Miklós nevű soproni *preceptor*, akit – talán nem véletlen – éppen a fehérvári káptalan ellen folytatott faddi birtokper állásáról értesített a fehérvári konvent.⁸⁵ Kérdés, hogy ez miért volt érdekes számára? Azért, mert néhány évvel korábban ő képviselte a konventet az ügyben, vagy, mert ő volt a fehérvári parancsnok is, aki alá az említett tolnai birtok tartozott? Véleményem szerint előbbiről lehet szó, hiszen a misszilis levél címzésében kizárólag soproni *preceptor*ként nevezték meg.

Keresztelő Szent János-templom, Sopron (Fotó: Nemes András)

⁸⁴ № 4., 5.

⁸⁵ DL 106 779.

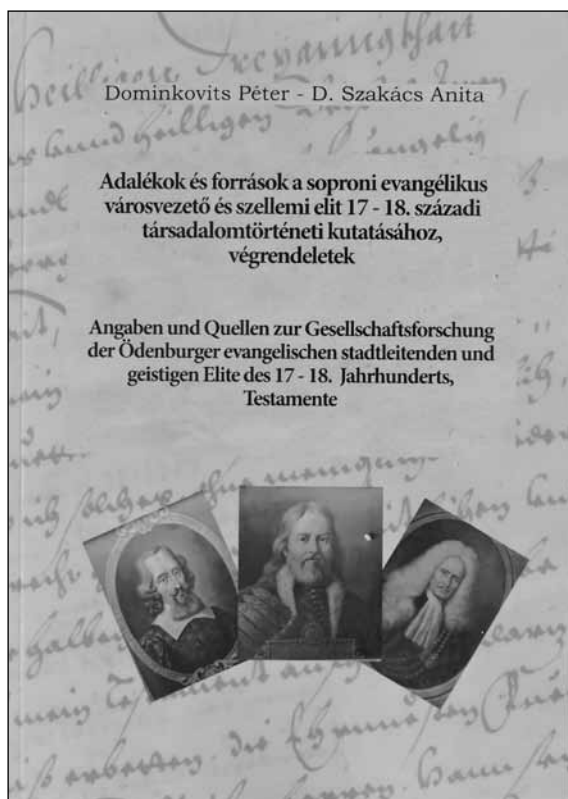
A 2017-es Reformáció Emlékévhez csatlakozva a Magyar Nemzeti Levéltár komoly előkészületeket téve a levéltári terület valamennyi szegmensét érintő projektet dolgozott ki és hajtott végre. Ebben az átfogó projektben a Magyar Nemzeti Levéltár valamennyi intézménye részt vett, így Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára is.

Sopron kitüntetett helyen áll a magyar protestantizmus kutatásában, hiszen e város a legkorábbi helyszínek között tartható számon hazánkban, ahol a lutheri reformáció elterjedt. Mivel a város és a megye többi településeinek történetében a későbbi évszázadokban is fontos tényező volt a protestáns egyházak jelenléte, ezért az elmúlt ötszáz év szinte valamennyi korszaka tartogat a témára vonatkozó értékes iratanyagot. Éppen ezért is volt kiemelten fontos, hogy az intézmény őrizetében lévő, releváns iratanyagról áttekintést kapjunk. Ezt a célt szolgálta az a fond- és állagszintű áttekintés, amely a magyarországi protestantizmus témakörében a Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára kutatásba bevonható iratanyagáról készült.¹ A projekt honlapján közzétett jegyzéken az általános jellemzés és a kutatási tudnivalók mellett szinte mindegyik iratcsoport esetében találunk feltüntetve érdekességeket is, amelyekre felhívják a figyelmet az áttekintést készítő, s az anyagot alaposan ismerő levéltárosok.

Az áttekintés nem csupán a kutatók számára ad tájékoztatást és biztosít viszonylag zökkenőmentes eligazodást az iratanyagban, hanem a levéltáros kollégák további feltáró munkájának is ez szolgált alapul. A Magyar Nemzeti Levéltár reformációs projektjének alapja a forrásfeltárás volt, amelynek fő célja, hogy egyre több, a témához kapcsolódó iratanyagot tegyenek közzé, s ezzel is ösztönözzék a kutatást. Ehhez a célhoz járultak hozzá a levéltár munkatársai a projekt keretében megvalósult kiadványaikkal is, amelyek a feltárt, illetve a már ismert, de még nem publikált levéltári források közzétételét tűzték ki célul.

A Magyar Nemzeti Levéltár *Forrásaink a reformációról* című huszonegy kötetes forráskiadvány-sorozatának egyik kötete a Soproni Levéltaré (*Dokumentumok az MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltárából*). A kiadvány szerkesztője Dominkovits Péter. A kötetben vizsgált időszak az 1524 és 1739 közti évekre esik; a szerkesztés azonban nem kronologikus, hanem tematikus elveket követett, tizenhat témakör köré szervezve mutatja be a soproni protestantizmus kialakulásának és fejlődésének mintegy kétszáz évet felölelő időszakát. Megismerhetjük belőle a város erőteljes és összetett kapcsolatrendszerét a külfölddel, s a hazai reformációban betöltött hangsúlyos szerepét is. Különösen érdekes része a kiadványnak a Sopron város evangélikus közösségének hétköznapi életébe bevezető források csoportja, amelyből megismerhetjük iskoláik, istentiszteleteik

¹ A jegyzék elérhető itt: http://reformacio.mnl.gov.hu/az_mnl_gyor_moson_sopron_megye_soproni_leveltara_fond_es_allagszintu_attekintese_a_protestans

rendjét, életmódjukat, sőt külön dokumentumcsoport kapcsolódik az egyházi zene témájához. Fontos jellemzője a kötetnek – s ez a számos közzétett forrásnak köszönhető –, hogy egyes kérdésekben árnyalja a reformációról eddig alkotott képet. A kötet a távától a közelig, a nagyobb közösségtől a kisebbben át jut el az egyes emberig. Egyéni életutakat ismertető fejezetében esküvői meghívókat, hagyatéki és vagyonleltárakat, végrendeleteket olvashatunk. Mindez természetesen csak a jéghegy csúcsa, hiszen a Soproni Levéltár még számos kutatásra érdemes forrást tartogat és nemcsak megismerteti az olvasót a fontos dokumentumokkal, de kedvet is csinál a további kutatómunkához.

Az intézmény gazdag végrendelet-gyűjteménye adja az alapját a levéltár másik kiadványának, amely a két szerkesztő, Dominkovits Péter és D. Szakács Anita saját kutatásaira épül, s közreadásuk már régi terveik között szerepelt. A közelmúltban megjelent kötet az *Adalékok és források a soproni városvezető és szellemi elit 17–18. századi társadalomtörténeti kutatásához, végrendeletek* címet viseli. A benne közzétett 48 végrendelet 1582 és 1781 közöttől származik, s a szerkesztők bevezető tanulmányai mellett a kiadványban még Szemerei János („A reformáció jelentősége”) és Szála Erzsébet („Protestantizmus Nyugat-Magyarországon a 16–17. században”) tanulmányai olvashatók. A kötet értékes része

a színes melléklet, amely egy kisebb fotógyűjtemény nemcsak a közölt végrendeletek képeiből, hanem a város evangélikus emlékeiből (portrék, tárgyak, épületek, sírkövek). E forráskötet további kutatások alapjául is szolgálhat, de önmagában is értékes, érdekes kiadvány.

A levéltári projekt fontos része volt, hogy a feltárt adatokat, új kutatási eredményeket a kollégák ne csak a tudományos élet képviselőivel, hanem az érdeklődő nem szakmabeli közönséggel is megosszák, lehetőleg minden életkorú érdeklődőt megszólítva. A diákok megismertetése a reformáció történetével Sopronban nemcsak az iskolai tananyag kiegészítésére alkalmas, hanem a fiatalok számára hozzájárulhat saját szülővárosuk, iskolavárosuk vagy éppen gyülekezetük jobb megismeréséhez is, arról nem is beszélve, hogy betekintést nyerhetnek a levéltári munka, s a levéltár mint történeti értékeket őrző intézmény életébe. A levéltári órákat látogató diákok országos versenyen vehettek részt, amelynek fő díja volt – a vetélkedő címével egybehangzóan – utazás Wittenbergbe. Az intézmény többféle tematikájú foglalkozást is kínált az érdeklődő fiataloknak a versenyen való részvételtől függetlenül is, sőt felnőtt ismeretterjesztő foglalkozásokra is volt igény. A nagyközönségnek és a szakmának egyaránt szólt a levéltár 2017. november 29-én *Sopron és a Reformáció* címmel megrendezett konferenciája, amely egy-egy jelentős periódusát vagy eseményét mutatta be a magyarországi protestantizmusnak.

A Soproni Levéltár két olyan nagy projektrészben is dolgozott, amely a Magyar Nemzeti Levéltár valamennyi intézményét érintette. A legadatgazdagabb és leglátványosabb dokumentumokból készült „*mi úgymond mennyei polgárok vagyunk...*” *Válogatás a magyarországi protestantizmus történeti emlékeiből a Magyar Nemzeti Levéltárban* című képes albumban a soproni iratok közül több is helyet kapott. A kötet kronologikusan haladva, a magyarországi reformáció történetében lényeges vagy jelenséggént érdekes eseményeket bemutató, tartalmában fontos, ugyanakkor esztétikailag is értékes dokumentumokból válogat, emellett tükrözi az egyes térségek és gyűjteményeik jellegzetességeit is. Ugyancsak megtalálható a soproni iratok képe a „*Vissza a forrásokhoz*” című vándorkiállítás molinóin is, amely 22 tablón és 20 témán keresztül mutatja be a magyarországi protestantizmus történetét és jellemző vonásait, jellegzetességeit, érdekességeit. Számos településen volt látható e tárlat 2017-ben, sőt határainkon túlra is több meghívást kapott.

A levéltár részt vett abban az adatgyűjtésben is, amely a reformációs projekt honlapján (reformacio.mnl.gov.hu) az épített örökség, s a képzőművészet emlékeit örökíti meg. Protestáns síremlékek, festmények, épületek (templomok, iskolák) fotói és tervrajzai jelennek meg a felületen, több esetben levéltári adatokkal kiegészítve.

A Soproni Levéltár helyzetéből fakadóan, az általa őrzött dokumentumok jellegéből, tartalmából következően a későbbiek során is fontos műhelyként funkcionálhat majd, és adhat ösztönzést a protestáns, azon belül is az evangélikus egyháztörténet, illetve a 16–18. századi várostörténet kutatására.

Károlyi György

Új életrajzi adatok Liszt Ferenc keresztzüleiről, akik soproni lakosok voltak (kutatási beszámoló)¹

Liszt Ferenc a magyar és az egyetemes zenetörténet kiemelkedő alakja, világhírű zongorista, zeneszerző, zenepedagógus. 1811. október 22-én, a Sopron vármegyei Doborjánban (ma Raiding, Ausztria) született. A keresztelőre már másnap sor került a szomszéd falu, Lók (mai neve Unterfrauenhaid) plébániatemplomában (1. kép).

A keresztelési anyakönyvben a születési hely „Reiding”, a keresztzüleők Zambothy Franciscus et Szalay Julianna (sic). Az ő sorsuk érdekelt, mivel Sopronban temették el őket. Az erre utaló első adatot a Sopron és környéke műemlékei című kötetben találtam meg, a régi Szent Mihály-temető sírjait taglaló fejezetben.² Csatkai Endre zárójeles megjegyzése: „Zambotti Ferenc (Liszt Ferenc keresztapja)” sírja (2. kép). A jelzett helyen a temetőben egy kettős síremléket találtam a közös sírhely fölött. A bal oldali síremlék táblája hiányzott, de nyoma jól látható volt. Talán leesett, vagy ellopták. A jobb oldali fekete márvány fehér betűs feliratán meglepetésemre Szalay Julianna helyett Pinteritsch Mária de Caresana és gyermeke, Alexander neve olvasható, pontos évszámokkal.

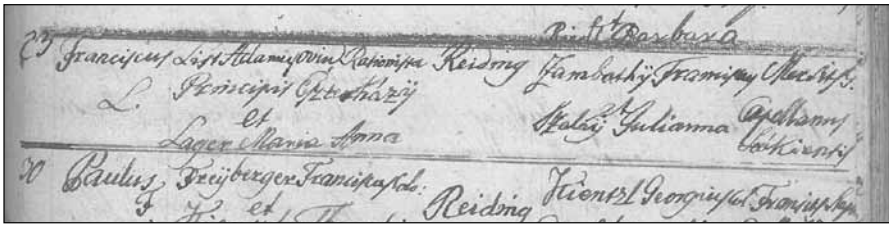
De hol van Zambothy Ferenc neve? És ki Pinteritsch Mária? Liszt Ferenc keresztzüleinek neve ugyanis világosan olvasható a keresztelési anyakönyvben, azonban a Csatkai által megnevezett síremléken egyikük neve sem olvasható. Akkor hol vannak eltemetve? Mi a titka a hiányzó sírtáblának? A sír mellett értetlenül állva, ezek a kérdések toltak fel bennem.

Zambotti (Zambothy) Ferenc neve a kor szokásainak megfelelően az írott forrásokban különböző módokon szerepelt: Zambotti, Zambothy, Zambothy, felmerült a Szombati változat lehetősége is. A de Caresana előnév, ami itáliai eredetre utal, első ízben a második, Pinteritsch Máriával kötött házasság anyakönyvi bejegyzésében szerepelt, előtte nem.³ Apja, Zambothy Crescentius neve előtt sem. A név Zambottiként való írás megerősíti ezt a feltételezést. A továbbiakban Liszt Ferenc születési anyakönyvében szereplő Zambothy írásmódot használjuk. Beazonosítva a sírhelyet, Liszt keresztapjának a nevét nem találtam meg a síremléken, Pinteritsch Máriáról sem voltak ismereteim.

¹ Ezúton szeretnék köszönetet mondani a munkám során nyújtott segítségért Horváth Imre városplébánosnak, Kelemen István és Turbuly Éva történészeknek, a Győri Egyházmegyei Levéltár, a Soproni Levéltár, a soproni Széchenyi István Városi Könyvtár munkatársainak, Kosztká Lászlónak, Boly Annamáriának, Dr. Kárpáti Györgynek és Dr. Kárpáti Zsófiának.

² Sopron és környéke műemlékei. Szerk. Dercsényi Dezső. Írták: Csatkai Endre et. al. Budapest, 1953. 2. jav., bőv. kiad. Budapest, 1956. 414-415.

³ Caresana kis település Milano és Torino között félúton.

1. kép. Liszt Ferenc keresztelési anyakönyvi bejegyzése

2. kép. Liszt Ferenc keresztszüleinek sírja a régi Szent Mihály-temetőben

Választ keresve először a szakirodalomhoz fordultam. Liszt Ferenc életrajzírói többnyire nem tettek említést a keresztelőről, a keresztszülőkről. Kivételt Thier László, Alan Walker és Békefi közleményei jelentenek.⁴ Walker közli a keresztlevél szövegét, Békefi a fakszimilét is. Liszt Ferenc édesapja, Liszt Ádám (3. kép) sem tett említést fia kereszte-

⁴ Thier László: Liszt Ferenc soproni hangversenyei és műveinek nyilvános előadása. In: Soproni Szemle 10 (1956/4) 355. Allan Walker: Liszt Ferenc. Editio Musica, Budapest, 1986. 80. Békefi Ernő: Liszt Ferenc származása és családja. Zeneműkiadó. Budapest, 1973. 40.

lőjéről doborjáni naplójában.⁵ A soproni városplébánia halotti anyakönyveiben kutatva viszont rábukkantam Zambothy Ferenc halotti bejegyzésére, ami megerősítette Csatkai Endre közlését. Eszerint a soproni régi Szent Mihály temetőben helyezték örök nyugalomra, Széchényi Ferenc gróf uradalmi tiszteként, a VI. oldalfalban, 1846. november 17-én, 67 éves korában (4. kép). Ebből visszszámolva születésének valószínű éve: 1779.

Keresztlevelét nem találtam meg Sopronban. Első házasságát Szalay Juliannával Cenken kötötte 1805. június 26-án (5. kép) A bejegyzésben 22 évesként szerepel, ami 1783-as születésre utalhat. Második feleségével, Pinteritsch Máriával Sopronban, a Szent György-templomban házasodott össze 1833-ban. Itt a házasságlevelében 57 évesként jelölik, ami 1776-os születési évet feltételez.

3. kép. Liszt Ádám képmása (MNM Történelmi Képcsarnok, 66.17)⁶

⁵ A naplónak idővel nyoma veszett, de részleteket idéz belőle d'Ortigue, aki Liszt első életrajzírója volt, aki még látta a naplót. d'Ortigue, Flechsig In: Neue Zeitschrift für Musik Bd. 4. Leipzig 1836.

⁶ Készült 1819-ben Raidingban. Gouache, 24,1 x 17,9 cm. Reprodukálta: Bory, Robert: La vie de Franz Liszt par l'image. Paris, 1936. 61; Galavics Géza: Művészettörténet, zenetörténet, tánc történet (Muzsikuszés táncbrazolások 1750—1820 között Magyarországon). In: Ethnographia 98. (1987/2-4) 203-204.

Krisztus Urunk' születése után 18^{századhatodik év}

Hó, Nap.	A' meghaltak és eltemetettnek			Betegség' neve, mellyben meg- halt.	Haldoklók' szentségi- beni része- sülés.	Temető és Elemény.
	Vezeték- és Keresztneve.	Életneve, születés- és Lakelye.	Életkora.			
Novembor 18 ^{án}	Reiter János	Reiter Mikaly kősz. János- szeged.	77 É.	Idősebb.	Bajcsóvár.	Újmezősegyháza Reiter János Fáy.
Május 18 ^{án}	Janapari Zambóthy Ferenc.	Janapari Zoltán, János Zambóthy Ferenc. János.	67 É.	Májusi.	Bajcsóvár.	Újmezősegyháza Zambóthy Ferenc Reiter.
Május 18 ^{án}	Szinger János	Szinger János	57 É.	Szinger.	Bajcsóvár.	Újmezősegyháza Singer János.

4. kép. Zámbothy Ferenc halotti anyakönyvi bejegyzése

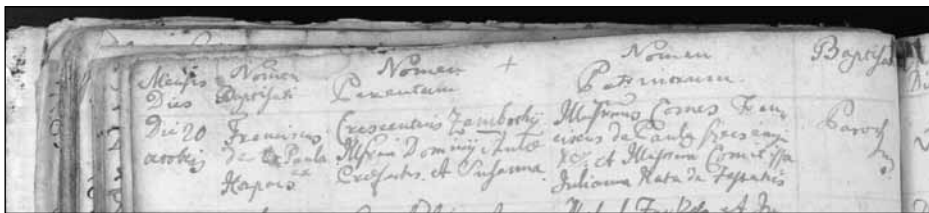
colono [illegible] Catholicus.]
 et omni Catholicus.]
 Die 20 Junij Copulatus est per me Franciscum Roth Parochum
 loci Franciscus Zambóthy sine Ecclesie unitate [illegible]
 in hunc Franciscum Charyez Valde Catholicus amor 22 cum
 ceteris Johana Balaj [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
 cum suam Ecclesiam, filia Catholicus amor 17. [illegible]
 huius Spectabilis Domine Michaelis de [illegible] [illegible]
 Vigiliis Magistro Pensionato, nec non [illegible] [illegible]
 Tabula [illegible] [illegible] Catholicus, et [illegible] [illegible]
 suam Ecclesiam [illegible] Catholicus.

5. kép. Liszt Ferenc keresztszüleinek házassági anyakönyvi bejegyzése

Az 1945-ben a Pinteritsch család engedélyével ugyanebbe a sírba temetett Demeter Béla leszármazottainak családtörténetében szerepel egy fotó a sírról az eredeti sírkövel. A kissé elmosódott fénykép szövegének leírását a Demeter család tagjai megerősítették. A homályos fényképen a sírkő feliratán az 1779–1846 dátumok szerepelnek, amit a Demeter család tagjai visszaemlékezéseik alapján megerősítettek.⁷ A család által megadott mindhárom halál dátumot a városplébánia anyakönyveiben ellenőriztem. Zámbothy Ferenc egymásnak ellentmondó születési évszámai miatt kiterjesztettem a születési ada-

A kép korábban is közlésre került: László Zsigmond – Mátéka Béla: Liszt Ferenc élete képekben és dokumentumokban. Budapest, 1978. 4.

⁷ Bolya Anna Mária: Kicsi a világ – Liszt Ferenc kereszta pja. <https://theoryofart.webnode.hu/1/kicsi-a-vilag-liszt-ferenc-keresztapja/> (letöltés dátuma: 2018. május 16.)

6. kép. Zámbothy Ferenc keresztelési anyakönyvi bejegyzése

tok utáni kutatást. Feltételeztem, hogy Zámbothy Ferenc valamelyik Széchenyi-birtokon születhetett. Így jutottam el hónapokkal később a Győri Egyházmegyei Levéltárba, ahol Horpács plébánia anyakönyveiben megtaláltam Zámbothy eredeti születési bejegyzését. Eszerint 1780. október 20-án született, apja Zambotti Crescentius, édesanyja Susanna. Keresztszülei „comes Franciscus de Paula Szécsényi et Julianna nata Festetics”. Az apa a gróf udvarmestere volt: „aulae prefectus” (6. kép). Miután a pontos születési dátum tisztázódott, többet szerettem volna megtudni Liszt keresztszüleiről. Hol éltek, mivel foglalkoztak?

Lakhelyük kezdetben feltehetőleg Cenk, majd Sopron, ahol a Magyar u. 6. sz. alatti épület Zámbothy saját háza volt.⁸ Az épület földszintjén ma az Arany Kígyó gyógyszertár működik. Zámbothy soproni polgárjogot 1824. október 20-án, 44 évesen, földművesként nyert.⁹ A Soproni Városszépítő Egyesületnek szándékában áll e házat emléktáblával megjelölni.

A család

Ahogy már írtam, Zámbothy Ferenc Cenken, 1805. június 26-án házasságot kötött **Szalay Juliannával**, aki a halotti anyakönyv szerint szakácsnő volt a grófnál. Szalay Julianna 25 év házasság után, 3 hónappal az ezüstlakodalom előtt Sopronban halt meg 46 évesen, 1830. március 16-án.¹⁰ Születési éve így feltehetően 1784. A soproni régi Szent Mihály-temetőben temették el (7. kép). Pontos sírhely-megjelölés a halotti bejegyzésben sajnos nincs. Születési anyakönyvi bejegyzését Sopronban, Cenken, Horpácson, Peresztegen és Keresztúron (Sopronkeresztúr, ma Deutschkreutz, A.) sem találtam meg.¹¹ Utóbbi anyakönyveit a kismartoni (ma Eisenstadt, A.) érseki levéltár őrzi. Házasságkötése idején 19 éves volt. A házaspárnak Cenken 1806 májusa és 1810 márciusa között négy gyermeke született: Ludovica (1806. május 3.). Carolus (1807. augusztus 22.). Franciscus (1808. november 11.). Ludovica Theresia (1810. március 30.).

⁸ *Thirring Gusztáv*: Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig. Sopron, 1941. 240. A házszerűség azóta nem változott.

⁹ *Házi Jenő*: Soproni polgárcsaládok 1535–1848. 2. kötet. Budapest, 1982. 967. Irányítószáma: 11831.

¹⁰ Soproni városplébánia anyakönyvei.

¹¹ Győri Egyházmegyei Levéltár, vonatkozó plébániák anyakönyvei.

J.	14-16.	65	Georgius Reiger, Inquilinus, Barbara det. nre. Maritij.
L.	14-16.	77	Maria, Schönherz Jacobi, Luis Propols, et Joseph Bayer, Coniug filia.
H.	15-17.	29	Anna, F. Danich, Kovács, Sebiba Comitatus. -rio & Joseph Ludi, Coniuge postes.
L.	16-18.	46	Juliana, Zambóthy Francijá, Coniug emig. Mihály Széchényi, Káza, nata Szalay.
A.	16-18.	32	Michael, Szapner Keszthely, Inquilini, et Barbara Trauzsall, Coniug postes.
M.	17-19.	72	Catharina, Christophori condam Mehtlan Luis, Christophori, Ngr. relicta Káza, nata Fuchshaber.

7. kép. Szalay Júlia halotti anyakönyvi bejegyzése

Több gyermekről nem tudunk. Szalay Julianna apja Szalay István (1757–1815. július 24.) volt, akit 58 évesen a régi Szent Mihály-temetőben temettek el.¹² Szalay István gróf Széchényi Ferenc kortársa, játszótársa, majd udvarmestere volt Sopronban (Hofmeister, curator domus) a 18 század végén, a 19. század elején.¹³ Az évszámok egybevetéséből kikövetkeztethető, hogy őt követte e tisztségben Zambóthy Ferencünk 1815 után. Julianna anyja Eleanor Termezcki volt, Szalay István felesége, utóbbi halotti anyakönyve alapján.¹⁴

Gróf Széchényi Ferenc végrendeletéből (1820) tudjuk, hogy Zambóthy a grófnak Cenken udvarmestere volt: „Zambóthy Ferencz hofmesteremnek, a kit magam felneveltetvén és ki is házasítván, akkor meg is ajándékoztam, mivel szüntelen hív szolgáltnak tapasztaltam, rendelék esztendőnként négyszáz forintokat convenciós pénzben, halála után Szalay Julianna feleségének kétszáz forintokat [...]”¹⁵ Úgy tűnik, hogy a gróf szolgálatában Zambóthy Crescentiust udvarmesterként Szalay István követte, aki 1815-ben halt meg, négyszeres nagyapaként. Az ő utóda lett a mi Zambóthy Ferencünk, aki a gróf halála (1820) után rövid idő múlva feleségével Sopronba költözött. 1824-ben nyert soproni polgárjogot, a városban a már említett Magyar u. 6. számú házban élték.¹⁶

A házaspár életéről az elérhető dokumentumok alapján annyit tudhatunk, hogy Cenken gyakran kérték fel őket keresztszülőknek. 1813–16 között nyolc alkalommal, majd 1822 után még három alkalommal. Kétszer a Goldmann Antal és Szalay Anna há-

¹² Soproni városplébánia anyakönyvei.

¹³ Bártfai Szabó László: A sárvár-felsővidéki gróf Széchényi család története. II. kötet, Budapest.1913. 474–475.

¹⁴ Soproni városplébánia anyakönyvei.

¹⁵ Bártfai Szabó László: A sárvár-felsővidéki gróf Széchényi család története. II. kötet, Budapest.1913. 474–475.

¹⁶ Thirring Gusztáv: Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig. Sopron, 1941. 240.

zaspár gyermekeihez (Julianna 1822, Wilhelm 1824). Három Szalay testvérről tudunk, Juliannáról, Anna Máriáról és Ferencről. Quod erat demonstrandum. Ennyi adatot tudtam meg a keresztszülőkről.

Még egy kérdésre kerestem választ. Liszt Ferenc szülei, Liszt Ádám és Lager Anna miért éppen a Zambothy-Szalay házaspárt kérték föl keresztszülőknek? Liszt Ádám, aki az Esterházy-uradalom felelős alkalmazottja volt, (s korábban az Esterházyak zenekarában is játszott, ezért tudta gyermekét először maga tanítani), vajon miért nem a herceg Esterházy-birtok hasonló vagy magasabb rangban lévő alkalmazottait kérte fel gyermeke keresztszülőinek? Miért inkább a szomszédos, Doborjánhoz egyébként közellévő Kiscenkről Széchényi gróf udvarmesterét és annak feleségét kérte fel? Liszt Ádám naplójában nem találtam erre utalást.¹⁷ Nem voltak rokonok, szomszédok, vagy falubeliek. Talán munkájukban, életmódjukban, kapcsolataikban keresendő a megfejtés. Említettük már, hogy a Zambothy-Szalay házaspárt gyakorta kérték föl keresztszülőnek cenki tartózkodásuk éveiben. Tekintélyes, befolyásos család lehettek a környéken. Arról is olvashattunk, hogy Liszt Ádám ahhoz a helyi értelmiségi, magyar érzelmű („német a nevem, magyar a szívem”)¹⁸ körhöz tartozott, akik Keresztúron jöttek össze időnként. Frankenburg Adolf Esterházy herceg gazdatisztje, Liszt Ádám pedig az udvari muzsikusa Kismartonban, mielőtt Doborjánba helyezték volna.¹⁹ *Niesner József von Grafenberg* vértesskapitányt említik még e körbe tartozónak. „Igen gyakori vendégek voltak egymásnál”.²⁰ Az ifjú Frankenburg Adolf és Liszt Ferenc kortársak, játszótársak voltak.²¹ Mivel Cenk szomszédos Keresztúrral, és a foglalkozás, az esetleges érdeklődési kör, uradalmi tisztségviselőként a társadalmi státusz is hasonló volt, könnyen elképzelhető, hogy Zambothy e társaság tagjaként került jó kapcsolatba a Liszt családdal.²² Ez állhat a keresztszülői felkérés hátterében.

Tovább göngyöltve a családtörténetet, érthetővé válik, hogy a leesett, összetört sírtáblán miért szerepel Zambothy Ferencünk mellett Pinteritsch Károly és felesége, Irma neve.²³ Szalay Julianna halála után három és fél évvel ugyanis Zambothy Ferenc másodszor is megnősült. A házasság Pinteritsch Máriával (1801. augusztus 27. – 1894. június 4.) kötöttet a soproni Szent György-templomban 1833. november 28-án. A férj ekkor 53, a feleség 32 éves volt.²⁴ A Pinteritschek a Magyar u. 5-ben laktak, így az ismeretség

¹⁷ *d’Ortigue, Flechsig* In: Neue Zeitschrift für Musik Bd. 4. Leipzig 1836.

¹⁸ *Frankenburg Adolf*: Őszinte vallomások. Pest, 1861. 13–14.

¹⁹ *Gál György Sándor*: Liszt Ferenc életének regénye. Budapest, 1968. 27.

²⁰ *Csekey István*: Liszt Ferenc származása és hazafisága. In: Budapesti Szemle 247. kötet, 720. sz. Budapest, 1937. 17–18.

²¹ *Frankenburg Adolf*: Emlékiratok. Pest, 1868. 67–69.

²² *Gál György Sándor*: Liszt Ferenc életének regénye. Budapest, 1968. 27.

²³ *Bolya Anna Mária*: Kicsi a világ – Liszt Ferenc keresztapja. <https://theoryofart.webnode.hu/l/kicsi-a-vilag-liszt-ferenc-keresztapja2/> (letöltés dátuma: 2018. május 16.)

²⁴ Győri Egyházmegyei Levéltár, Soproni Szent György-plébánia anyakönyvei.

valószínűleg a közös utcabeliség révén alakult ki.²⁵ A házaspárnak két gyermeke született. Serafine 1834-ben, aki hét hónapos korában, 1835. március 18-án halt meg, valamint Alexander, aki 1836. január 31-én született és 1868. május 28-án, Hasfalván (ma Haschendorf, A.) hunyt el a 713. számú házban. Mindkettőjüket a régi Szent Mihály-temetőben temették el²⁶ és a Magyar utca 6-ban laktak. Zambothy Ferenc 13 évvel a házasságkötés után, „*májvész*”-ben halt meg. A Magyar u. 6. alatti ötlakásos, 15 szobás ház a továbbiakban 1939-ig követhetően a Pinteritsch család tulajdonában volt.²⁷ Nekik nincs már közük Liszt Ferenchez.

Hogy kerek legyen a Zambothy-sír története, a sírkő feliratának neveit megfejtendő szükséges a család tagjainak bizonyos ismerete. A Pinteritschek becsületes iparosok voltak 1734-ig visszavezethetően. Pinteritsch Mária nagyapja, Pinteritsch János kalapos, szülei pedig a házasságlevél adatai szerint Pinteritsch Ignácz csizmadia és Maria Impacher. György és János posztósok, tímárok voltak, akik polgárjogot nyertek.²⁸ A Magyar utca 5-ben laktak. Pinteritsch Mária bátyja, Károly²⁹ (1796–1848. július 13.) kereskedő volt Sopronban, felesége Wagner Anna (1805–1878. július 22.). Mindkét adatot a városplébánia halotti anyakönyvében találtam. A Szent Mihály-temetőben temették őket, Csatkai szerint az I. oldalfalban.³⁰ Ma ez a sír nem található már az I. oldalfalban. A katolikus Konvent adatai alapján Pinteritsch Károly és Wagner Anna sírhelye az I/1 sírhely volt közvetlenül a temetőkapu mellett. Ez ma a Machatsek család sírhelye. Károly halálakor testvére, Mária még élt, majd a két testvért külön helyre temették el a régi Szent Mihály-temetőben.

A VI. oldalfalon levő sír hiányzó kövén egy másik Pinterits Károly (1869–1931. december 3.) neve olvasható. Ő székesfővárosi kereskedelmi iskolai tanár volt, valószínűleg a Pinteritsch család rokona, leszármazottja. Azonos vezetéknevű feleségével (Pinterits Irma, 1872–1950. augusztus 31., lakhelye Magyar u. 6.) állíttathatták a kettős síremléket Zambothy Ferenc temetkezési helyére. A síremlékről Thier László megemlékezik, azaz 1938-ban már állt.³¹ A síremlék mögött a temető falában rejtőzködik még egy további márvány sírtábla, amin a Marie Pinteritsch név olvasható. Egyelőre több adatot nem tudunk leolvasni róla. A fentiek alapján bizonyítva látom, hogy a VI. oldalfalban ma is látható Pinteritsch családi sírhely ad örök otthont Liszt Ferenc keresztapjának, Zambothy Ferencnek is. Szalay Júlia sírját sajnos nem találtam meg.

²⁵ *Thirring Gusztáv*: Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig. Sopron, 1941. 240.

²⁶ Soproni városplébánia anyakönyvei.

²⁷ *Thirring Gusztáv*: Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig. Sopron, 1941. 240.

²⁸ *Házi Jenő*: Soproni polgárcsaládok 1535–1848. 1. kötet. Budapest, 1982. 124. Irányítószáma: 1157–1164.

²⁹ Vigyázat! Nem ő szerepel a sírtáblán.

³⁰ Pontos sírhely bejegyzés a korabeli halotti anyakönyvben sajnos nem szerepel

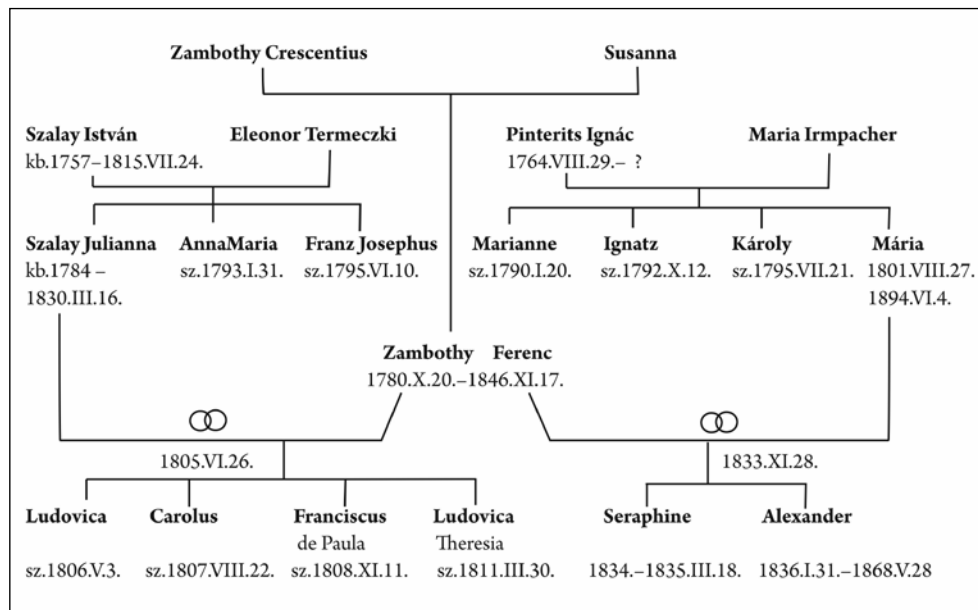
³¹ *Thier László*: Helytörténeti adattár. Liszt Ferenc soproni hangversenyei és műveinek nyilvános előadása. In: Soproni Szemle 10 (1956/4) 355.

A talán 25–30 éve leesett és kettétört eredeti sírkövet keressük. A Városszépítő Egyesület tervei szerint felújítanánk és eredeti helyén újra felállítanánk. Ha mégsem találjuk meg, a hiteles feliratot újra vésetjük egy, az eredetinek megfelelő fehér márványtáblán.

Végül néhány, az irodalomban olvasható tévedésre, pontatlanságra szeretném felhívni a figyelmet. Thier László szerint a keresztszülők Zambothy Ferenc és Szalay Julianna „*később házasságot kötöttek.*”³² Ez tévedés. Az 1805-ös anyakönyvi bejegyzés alapján Liszt Ferenc keresztelésekor már házasok voltak.

Csekey István szerint Liszt Ferencet „*Frankenburgné tartotta keresztvíz alá Loókon.*”³³ A keresztelési bejegyzés cáfolja ezt, világosan olvasható, hogy Szalay Julianna a keresztanya. A szerző valószínűleg Frankenburgtól vette át az adatot kritika nélkül.

Frankenburg Adolf írja vallomásaiban, hogy „*Frankenburgné tartotta a Doborján melletti Lókon (akkor Alsó-Loók), ahol a plébánia volt, Liszt Ferencet a keresztvíz alá.*”³⁴ Walker is innen vehette át ezt az adatot. Frankenburg 1861-ben már rosszul emlékezhetett az 50 évvel korábbi eseményre. Ráadásul komoly presztízst jelenthetett volna a család számára a keresztszülőség. Koudela Géza írja: „*Liszt Ferenc keresztatyja nagybátyja vásonkeői és győri Liszt Ferenc lett.*”³⁵ A keresztlevél alapján téves szóbeszéd lehet.

³² Thier László: Helytörténeti adattár. Liszt Ferenc soproni hangversenyei és műveinek nyilvános előadása. In: Soproni Szemle 10 (1956/4) 355.

³³ Csekey István: Liszt Ferenc származása és hazafisága. In: Budapesti Szemle 247. kötet, 720. sz. Budapest, 1937. 17–18.

³⁴ Frankenburg Adolf: Öszinte vallomások. Pest, 1861. 13–14.

³⁵ Koudela Géza: Liszt Ferenc. Budapest, 1936. 9.

Barabás György 2. úkapám 1811. június 2-án született Hegykőn. Az anyakönyv szerint június 3-án keresztelték meg a széplaki (ma Fertőszéplak) plébániatemplomban. A keresztelésben a György József nevet kapta. Szülei: *Barabás György 1.*, házasságlevele szerint „*Georgius Barabás Spanus Dominalis*”, azaz uradalmi ispán, aki a Széchenyiek hegykői majorságában volt alkalmazásban, édesanyja pedig *Nagy Anna Barbara*, *Nagy Mihály* széplaki oskolamester leánya. Keresztapja Horváth József peresztegi ispán, az apa házassági tanúja, keresztanyja Koszina Terézia, kikről nem tudunk bővebbet.

Három fiútestvéréről tudunk: *József Antal* 1813. április 14-én született Széplakon, de csak alig öt hónapot élt, még az év szeptember 3-án meghalt. György 1.-t feltehetően már 1812-ben átvezényelték egy másik Széchenyi-birtokra, a Sopron megyei Lövőre. Várandós felesége ekkor Fertőszéplakra költözött édesanyjához, így második fiuk ott született meg. Harmadik gyermekük, Barabás János 1814. március 15-én már Lövőn született. *Barabás László* 1815-ben születhetett, valószínűleg szintén Lövőn, a kőszegi bencés gimnázium évkönyvei szerint együtt járt testvéreivel. Húguk, *Barabás Anna* 1817 körül születhetett, házasságlevele szerint „*Hegykői születésű leány*”.

György életének számos mozzanatáról egy közeli község tanítójának, Szalay Józsefnek halotti beszédéből² szerezhethünk tudomást. Szalay 1866-tól 1908-ig volt Homok (ma Fertőhomok) község tanítója,³ így teljes közelből követhette idősebb pályatársa életét. Személyes hangú nekrológja a *Sopron* című folyóiratban nyomtatásban is megjelent. Szalay szerint Barabás „*gyermekkorát részint Lövőn töltötte, hová később atyja költözött, részint Martonfán, hol atyja később a sitkei Felsőbüki Nagy Ferenc földbirtokosnál nyert számtartói állást*”.

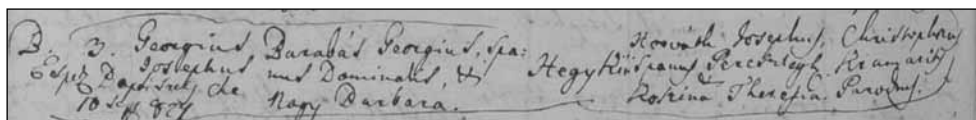
Az elemi ismereteket bizonyára a hegykői iskolában sajátította el. Szülei őt is a gazdasági pályára szánták. 1824-ben, 13 éves korában beírták a bencések kőszegi gimnáziumába.⁴ Érdemes egy pillantást vetnünk Barabás György anyakönyvi bejegyzésére, amelyben egy szokatlan jegyzetet találunk: nehezen értelmezhető szótöredékek alatt egy keltezéssel, „10 Sep 824”, ami nem lehet más, mint iskolai beíratásának dátuma, vagy a beíratáshoz szükséges anyakönyvi kivonat kiállításának a napja (1. kép).

¹ Barabás család: Családtörténet, kézirat. Benne: anyakönyvi adatok. Fertőszéplaki és Vasvári plébánia: Kereszteltek anyakönyve, Házasultak anyakönyve, Megholtak anyakönyve.

² *Szalay József*: Id. Barabás György, nekrológ. In: Sopron, IX. évf. 62. sz., 1879. 08. 05.

³ *Kelemen István*: Fertőhomok 1274–2001. Budapest, 2001. 190–191.

⁴ A kőszegi Bencés Gimnázium értesítői, Kőszeg.

1. kép. Barabás György keresztelési anyakönyvi kivonata

Szalay József ugyan azt írja, hogy „ő Sopronban, Kőszegen, Szombathelyen és Győrött végezte a *Gymnásium nyolc osztályát*”, de ebben tévedett, mert egyrészt a gimnázium abban az időben csak 4+2 osztályos volt, másrészt György nevét más városokban nem, csak a kőszegi bencések gimnáziumi értesítőiben sikerült megtalálnom, az 1825. és az 1830. évi füzetekben.

A korszak gimnáziumainak legfőbb feladata, az egyetemi, illetve az akadémiai továbbtanulásra való felkészítés mellett a hivatalnoki pályához szükséges ismeretek nyújtása volt.⁵ A magyar hivatalos közélet nyelve még mindig – bár egyre csökkenő mértékben – a latin volt. Ez határozta meg a gimnáziumi tananyagot: az innen kikerülő ifjoknak jól kellett beszélniük latinul. A közélet latinságán először az 1790–91. évi országgyűlés ütött rést, amelynek jegyzőkönyvét már két nyelven: latinul és magyarul vezették.

Érdekes módszerrel igyekeztek a gimnáziumok tanulóit a latin társalkodáshoz szoktatni.⁶ Az anyanyelven való beszéd tilos volt. A latin szóra való ügyelés eszköze egy számárfejet utánzó falap, a „*szignum*” (jel) volt. A tanár kijelölt egy „leselkedő” diákot, aki, mihielyt egy osztálytársa az anyanyelven szólalt meg, azonnal annak kezébe nyomta a szignumot, az pedig igyekezett mihamarább átadni ezt a nemkívánatos tárgyat valamelyik tetten ért társának. Büntetést csak az kapott, akinél aznap utoljára maradt a szignum.

Györgynek az akkori tanmenet szerint ki kellett járnia először a *Grammaticae* I–IV. osztályát, ez után kerülhetett a *Humanitatis* I., majd II. osztályába. Az 1825. évi iskolai értesítőből tudjuk, hogy akkor a *Grammaticae* II. osztályban az *eminentes*, kitűnő tanulók között szerepelt.⁷ Közben egy esztendő valamiért, talán betegség miatt kimaradt, mert csak 1830-ban találjuk a *Humanitatis Anno II.* osztályban. Úgy tűnik, itt már komolyabbak voltak a követelmények, ekkor a jelesek között találjuk azzal, hogy a *Religio*-ból, azaz vallástanból csak jeles osztályzatot érdemelt, de magyar nyelvből az osztályzata kitűnő. Ezzel az eredménnyel zárta gimnáziumi tanulmányait.

Öccsei is a kőszegi bencés gimnáziumba jártak, Lászlóval 1828-tól találkozunk először a *Grammaticae* I. osztályban. Sajnos édesapjuk nem sokáig élvezhette fia szép eredményét, 1833-ban 60 évesen elhunyt, hogy hol, nem ismeretes. Az édesapa halála után a családot az anyai nagyszülők vették gondjaikba. A nagyapa, Nagy Mihály, aki már 1786 óta volt a széplaki iskola „mestere”, vette gondjaiba. Gondoskodásából János 1833-tól sorban elvé-

⁵ Pukánszky Béla – Németh András: *Neveléstörténet*. Budapest, 1995. 312.

⁶ Uo.

⁷ A kőszegi Bencés Gimnázium értesítői, Kőszeg.

gezte az I–IV. osztályokat végig *Class 1.*, jeles osztályzattal, 1836-ban az utolsónál *aegrotat*, azaz „beteg” megjegyzéssel. László, miután a III. osztályt 1836-ban *Class 1.* osztályzattal végezte, „*Scholas deseruit*” – elhagyta az iskolát. A fiúk további sorsáról sajnos nem találtam adatokat. A rászakadt gondokkal nehezen birkózó 69 éves nagyapa nem győzte egyedül a tanítást, Györgyöt, az immár 22 éves ifjút maga mellé vette segédtanítónak.⁸ Megígértette vele, hogy haláláig mellette marad. Meg is maradt György és segített nagyapjának nem csak a tanításban, hanem a jegyzői és a kántori teendőkben is.

Az ugyancsak árván maradt, 16 éves Annát nagybátyja, *Nagy József*, aki akkor „Pordányi ispán” volt, vette gondjaiba.⁹ (Pordány feltehetően a mai Rábapordánnyal azonos). Négy év múlva, 1837. június 29-én Anna férjhez ment, vőlegénye *Fekete József*, „*Méltóságos Egyedi Gróff Festetics Sándor Ispánnya, Sajtos Káli születés.*” A vőlegény édesapja Fekete János, pordányi oskolamester, bizonyára Nagy Mihály jó ismerőse, anyja Gyömörei Éva. A házassági anyakönyv bejegyzése megerősíti, hogy a menyasszony (néhai) apja korábban gazdát váltott, végül „*sitkei Nagy Ferenc számtartója*” lett.

Tizenhárom esztendő telt el György segédtanítói működésével. Ezalatt feltehetően nagyapjától tanult meg zongorázni, valamint orgonálni, hogy a kántori teendőkben is segítségére lehessen. A zongorajátékban szépen haladt előre, a család szabad idejében, vagy ha vendég állt a házhoz, közkedvelt dallamokkal szórakoztatta a társaságot. Hogy műsor-számait gyarapítsa, az innen-onnan kölcsönbe megszerzett kottákat szorgosan lemásolta magának. Egy ilyen gyűjteményét, amelyet 1840-ben, Télutó hava 17^{dikén} kezdett írni, címe: „*Különbféle Nóták zongorára...*”, az Országos Széchényi Könyvtár levéltára őrzi (2. kép).

A kottatár 150 számozott oldalt tartalmaz. A „Foglalat”-ban¹⁰ felsorolt darabok vegyes jellegűek. A sor „Lassú Magyar”-ral kezdődik, van köztük „Induló” (Czerny Károly), „Kesergő nóta” (Rózsavölgyi), „Menuetto” (Haydn), „Friss Magyar”, vagy „Andante” (Mozart). Véletlenszerű sorrendjük mutatja, hogy azokat György olyan rendben írta „öszve”, ahogy azokhoz hozzájutott.

Nagyapját 1844-ben súlyos csapás érte. Egy hideg téli napon, február 3-án 75 éves korában meghalt hűségese felesége, Bors Barbara.¹¹ Ettől kezdve egyre inkább úgy érezte, hogy ereje fogytán már nem tudja ellátni feladatait. Végül 1846-ban 82 éves korában lemondott állásáról. Ekkor György más pálya után nézett, mert eredetileg soha nem is gondolt arra, hogy tanító legyen.¹² Már-már biztos volt neki herceg Esterházy uradalmában egy állás, midőn a széplakiak fölkeresték és kérték: maradjon meg „mesteröknek”.

⁸ Szalay: Id. Barabás György i.m.

⁹ Barabás család: Családtörténet, kézirat.

¹⁰ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Fond 70.

¹¹ Barabás család: Családtörténet, kézirat.

¹² Szalay József: Id. Barabás György, nekrológ. In: Sopron, IX. évf. 62. sz., 1879. 08. 05.

Foglatat.

Lova Magyar	19.	Concubite (Mantel)	60.
Fis	3.	San Juan Men.	61.
Fisla vgn Magyar	11.	Castana in D'Albanel	62.
Esjo		Concubite	64.
Kiglerid kardos dozija	6.	Alligro	64.
Alcsizy v v	8.	Muuro (Flaydn)	65.
Two Magg	9.	Allegro	66.
Magyar (in Felsöbun)	13.	Andanus (Morat)	66.
v v (Sichy)	12.	Andanus (Marte)	67.
Two Magyar	13.	Magyar (Gymek)	68.
Károlyi Rosa (Reinoldy)	14.	Two Magyar	69.
deu. Magyar (Stak)	15.	Magyar (Prager)	70.
v v (Cromak)	16.	Magyar (Korona)	71.
v v (Kunak)	18.	Magyar (Korona)	72.
v v (Kavotta)	18.	Koffnung-Hradla	74.
Two Magyar	21.	Walden (Kannst)	74.
v v	22.	Oradid (St. Klement)	78.
v v	22.	St. Peter	86.
Sodulo (Czany Karty)	20.	Carolan Magyar (Egyes)	88.
Werbung Keringel (Lauer)	26.	Die Fudene Sang	90.
Wegh v v	32.	Jouana in Hainim (Wald)	92.
Magyar	36.	Die Erdbeere Sang	100.
Kingebokria (Hauer, Weng)	37.	Die Horganatli Waid	100.
Castana in C	42.	in Lauer	100.
Waldau		Edm. (Blor, Waid)	100.
Waldau		in Lauer	100.
Waldau		Die Fudene Waid	100.
Magyar (Kangst)	52.	Abendgung Waid	100.
Waldau (Kangst)	52.	in Lauer	105.
Castana in D	57.	Seiser Fehunggen	141.
Two Magyar (Waldau)	57.	Waid in Lauer	141.
Allegro	58.		
Castana in D (Mel)	57.		
Waldau (Flayd)	58.		
Muuro (Mel)	60.		
Castana in D	60.		

2. kép. Különbféle Nóták Zongorára – Foglatat

A tanítói állás akkor még meglehetősen alacsony státusz volt, díjazása is igen csekély, de a széplakiak állhatatos kérésére György, ki iskoláit kitűnően végezte, rendkívüli szám- és mértani ismeretekkel rendelkezett, 1846. április 26-án elfogadta az iskolamesteri állást és aláírta a községgel a tanítói szerződést.¹³ Érdemes idéznünk a szerződés bevezetését:

Mai alulírt napon s évben, ezen T[ekintetes] N[eme]s Sopron Megyébe keblezett Széplaki helység községe s Barabás György elemioskolatanító részéről következő egyezés köttetett:

- I. Miután helységünk elemioskola-mesteri, s a még eddig ehhez csatolt jegyzői hivatala – Nagy Mihál ur, 60 folyvásti évig volt mester éneklő s jegyzőnk, öregség általi elgyengülése következtében ebbeli hármas hivataláról önkényt lemondván – megüriült: jelen Gyűlésünk alkalmával Barabás Györgyöt, kit mint elemi oskolánk 13 éves segédtanítóját ez állomások betöltésére elég alkalmatosnak lenni ösmerünk s vele minden tekintetben megelégedve vagyunk: a N[agy] M[éltósá]gú M[agyar] K[irályi] helytartó tanácsnak a mult 1845dik évben 25224dik folyószám alatt kibocsátott Intézménye 61dik cikje értelmében, egy akarattal s lélekkel Mester s Jegyzőnké választottuk.

¹³ Egyezés Széplak község és Barabás György tanító között, 1846.

- II. Helységünk, részint az 1832. jan. 20^{án} néhai M[é]l[tósá]gos Juranics Antal Győri Megyés Püspök Ur által végbevitt hivatalos Egyházi s tanodai szemle 3. szakasza értelmében, részint az ebbe ugyan általában nem ígatott, de szokásos mester- s jegyző fizetést ad évenként Barabás Györgynek, u[gy] m[ínt]

A szerződésben ezután következett a járandóság megállapítása, ami egyben az elvégzendő feladatok felsorolását is tartalmazta:

A. Mesteri fizetés.

a) kész pénzben.

- 1) Az elemiskola-tanításért a helység közpénztárából Száz Forint, az az
100 f[orint] – kr[ajcár]
- 2) Ugynevezett lélekpénzkép(pen) a gazdák részéről ugyan azon pénztárból Hat forint, az az 6 f
Szinte e cím alatt minden házas és házatlan zsöllértől fejenként 15 kr., özvegytől 5 kr.
- 3) Az örök nyugalom helyérei kísérésért különbség nélkül 16 kr.
- 4) Egy egy énekes miséért 30 kr.
- 5) Házassághirdető levelkéért 7 kr. Esketéskor 7 kr.
- 6) Keresztelendők beírásáért 3 kr.

Jegyzés. A Fő M[é]l[tósá]gú Uraságtól készpénzben Húsz for[ínt] s egy megölkört¹⁴ szinte készpénzben Tizenöt for[ínt] összesen Harmincöt for[ínt] =

35 f

b) Gabona s kenyér.

Minden egy egész helyes gazda (melly nevezett alá jönnek nálunk a 6/8 és 7/8 os jobbágyok) fejenként fél pozs[onyi] mérő tiszta rozsot s egy egész úgynevezett harangozó kenyeret –, minden féltelkes pedig (hová a 3/8, 3½/8, s 4/8 osok számítanak) egy negyed pozs[onyi] mérő tiszta rozsot s fél kenyeret adni s helybe hordani tartozik.

1. Jegyzés. A főnérintett Egyházi Szemlének említett szakasza értelmében ad a Fő M[é]l[tósá]gú Uraság Négy és fél mérő tiszta búzát, és Nyolc mérő tiszta rozsot, természetben.

2. Jegyzés. Ostyasiütésért a Szentegyház részéről Egy pozs[onyi] mérő búza, vagy e helyett annak piaci ára készpénzben.

c) Bor.

Karácson s Húsvét ünnepeire külön külön egy pint ó bort ad a község. – Továbbá: minden helybeli s vidéki lakos, ki szőlőhegyünkben szőlőt bir, egy-egy szőlőtől egy ice mustot.

¹⁴ Vágósertés.

d) Szüleség.¹⁵

A helység réjtjéről járandó Három jó szekér széna és Egy szekér sarju. Ezenkívül a sírkerti fű használata.

e) Tüzelő.

Két öl jó tüzifa s kétszáz érdemes kéve nád.

f) Földek.

Az oskolaházhoz tartozik két szántóföld, mindenik 2½ mérős; ezeknek egyikét a helység az egész év folytában megkivántató munkálatokkal (kivéven a trágyázást és mag-adást) annak idejében ellátja. – Van az oskolához egy kert.

g) Legelő.

A mester marháit meghatározatlan számmal járhatnak a közlegelőre, míg illetősége az 1836diki VI. t[örvény] c[ikk] 3 szakasza értelmében ki nem hasítatik.

h) Hús, só, és gyertya.

A Fő M[é]l[tósá]gú Uraság részéről jár 50 font marhahús, vagy ennek készpénzbeni megváltása, és 25 font konyhasó természetben.

A Szentegyház részéről Adventre 1 font öntött faggyú gyertya, vagy helyette készpénz.

B. Jegyzői fizetés.

Készpénzben.

- 1) E cím alatt a számadások elkészítése s leírásáért a község pénztárából Tizenhat forint.
- 2) Járulék név alatt, minden Böcsü-, végintézeti-, egyezkedési-, házasság- szerződési-, kereseti-, adásvevési-, adós- s zálog- stb. efféle levelek s irományok készítéséért a szokott taksa; a község érdekében munkálatok s fáradozásokért napibér fejében a meghatározott illetmények. Egy nagyobb kérelem levélért 30 kr. kisebbért 20 kr.

Jegyzés. A vásárookra hajtandó marhákról irt egészség-uti-levelke ingyen irandó.

Így hát Barabás György lett a széplaki iskolamester, nagyapja, az öreg tanító pedig éppen csak megérte a szerződés aláírását, 1846. május 7-én meghalt.¹⁶ A plébánost megrendítette a szinte halálig tartó szolgálat, az anyakönyv margóján megjegyezte: „Széplakon mint tanító mester és jegyző folytonosan 60 egész évig szolgált”.

A szabályoknak megfelelően György Érsekújvárott hamarosan megszerezte a tanítói oklevelet,¹⁷ később, 1858-ban pedig póttanfolyamon vett részt.

¹⁵ Takarmány.

¹⁶ Barabás család: Családtörténet, kézirat.

¹⁷ Szalay: Id. Barabás György, i.m.

Nagyapja halála után a 36 éves Barabás György hamarosan megnősült, feleségül vette az 1826-ban (?) Dénesfán született *Rátkovits Katalint*.¹⁸ A házasság pontos időpontját nem ismerjük, de az első gyermek, *Barabás György* 3. születésének időpontjából (1848. augusztus 30.) úgy becsülhetjük, hogy 1847-ben jöhetett létre. A menyasszony édesapja Rátkovits Mihály molnármester a dénesfai Cziráky-birtok mára már lebontott malmában dolgozott, anyja Nagy Anna. A szülőkről pillanatnyilag nem tudunk többet.

Az ifjú pár Széplak 4. sz. házában (talán a nagyszülői ház?) kezdte meg közös életét,¹⁹ az 1861-ben született Ágnes keresztlevelében pedig lakóhelyként már a 39. sz. ház van föltüntetve. Barabás Györgyéknek Széplakon összesen kilenc gyermekük született, két fiú és hét leány.

A gyermekek:

<i>Barabás György István</i> 3.	*1848. augusztus 30., későbbi sárvári főtanító
<i>Barabás Julianna</i>	*1849. december 11.
<i>Barabás Katalin</i>	*1851. március 18., későbbi Lakatos Györgyné
<i>Barabás Eleonóra</i>	*1853. április 10., későbbi Ágh Györgyné
<i>Barabás István</i>	*1855. augusztus 18., későbbi vasvári igazgató-tanító
<i>Barabás Cecília</i>	*1857. április 10., későbbi Tóth Nándorné; † 1930. január
<i>Barabás Franciska</i>	*1858. szeptember 23.,
<i>Barabás Ágnes</i>	*1861. március 30., későbbi Kondics Sándorné
<i>Barabás Mária</i>	*1865. szeptember 13.; † 1869. október 24-én 4 évesen.

Fiait György a magáéhoz hasonlóan tanítói pályára szánta. *Barabás György* 3., az idősebb fiú a hat gimnáziumi osztály elvégzése után a Soproni Kir. Kath. Tanítóképzőben 1866-ban megszerezte a magyar és német tannyelvre képesítő tanítói oklevelet.²⁰ 1868-ban az akkor Sopron megyei Bőbe, majd fél év múlva Ivánba került segédtanítónak. Ezután néhány átmeneti állás következett, és végül Sárvárott telepedett le, ahol a népiskola főtanítója, majd igazgatója lett.²¹

A fiatalabb fiú, *Barabás István* a tanítói lakban szívta magába a műveltség és a zenei ismeretek alapjait, már 8 éves korában jól orgonált, zongorázott és jártas volt az összhangzattanban.²² 1865-ben Sopronba került gimnáziumba, majd ennek végzetével a Somogycsurgói Tanítóképző Intézetbe, ahol 1874-ben szerzett tanítói oklevelet.²³ Ő a Vas megyei Vasvár iskolájába került tanítónak, aminek ugyancsak igazgatójaként fejezte be pályafutását.

¹⁸ Barabás család: Családtörténet, kézirat.

¹⁹ Barabás család: Családtörténet, kézirat.

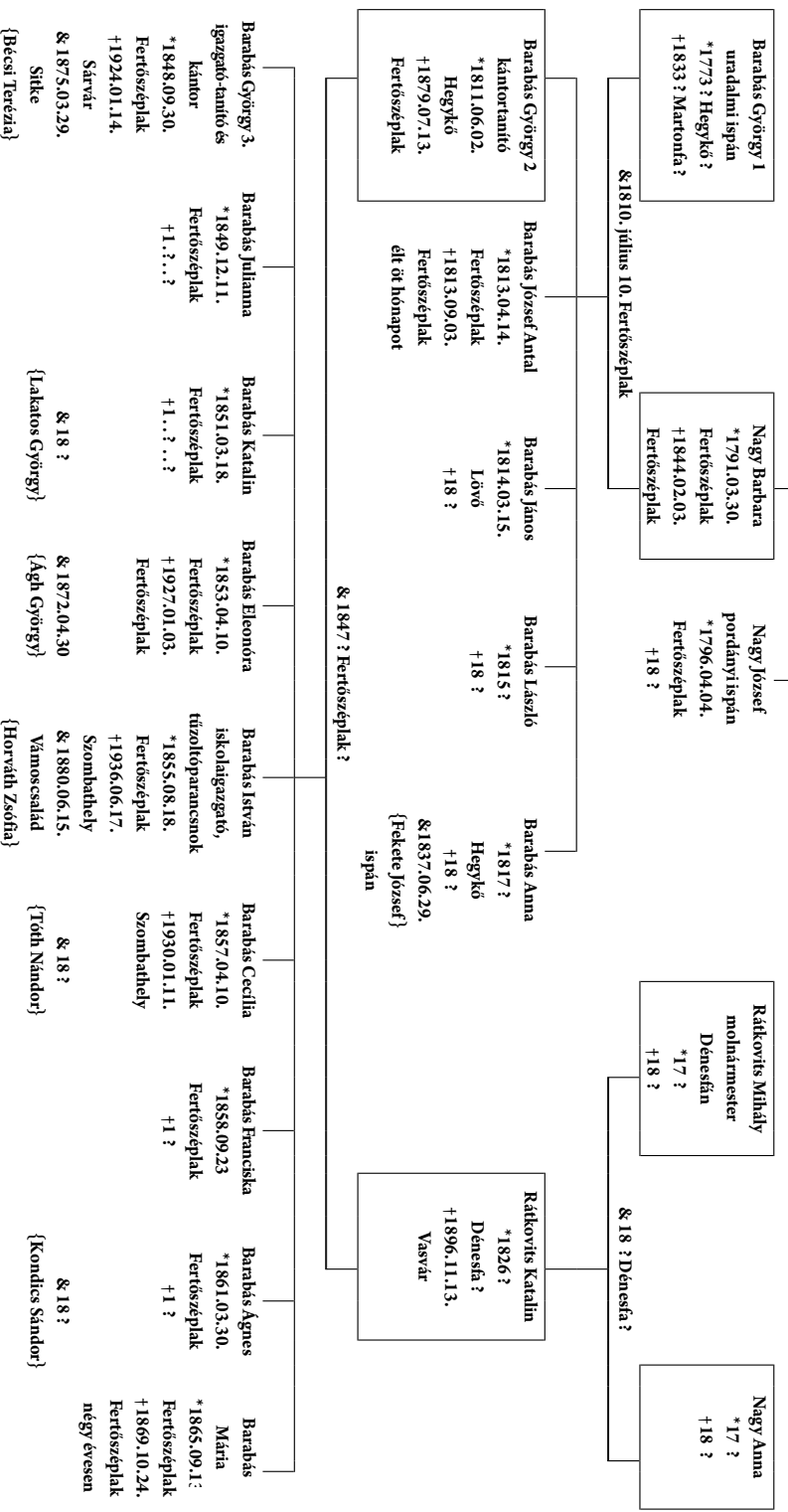
²⁰ Barabás György 3 tanítói oklevele. Sopron, 1866. júl. 19.

²¹ Bertalan Vince: Barabás György életrajza. Eger, 1916.

²² Szakály János: Barabás István emlékezete (1855–1936). In: Vasi Szemle 28 (1974/2).

²³ Barabás István tanítói oklevele. Csurgó, 1874.

Barabás György 2. családja

& – házasság; {házastárs}

Tanító képezési Bizonyítvány.
Schrepräparanden-Zeugniß.

I születési

Barabás György von *Kejtlak* in *Mugos* gebürtig
vallása *evan.* éves, az 18 *81* és 18 *82* években a tanító képezési két évi tan-
religiös Religion, *14* Jahre alt, hat in den Jahren 18 *81* und 18 *82* dem zweijährigen
folyamot a *Kepezésben* képezésben végezvén, következő bizonyít-
präparanden Unterriichte an der *Kepezésben* Präparanden in *Udenburg* beigemohnt,
ványt nyert:

und folgendes Zeugniß erhalten:

Erkölcsi viselete a fegyelmi szabályokkal *meggyezet.*
Das sittliche Betragen war den disciplinar Vorschriften *gemäß.*
Tanoda látogatása. Der Schulbesuch *regelmäßig*
Alkalmazása. Die Verwendung *regelmäßig*
A gyermekkel való bánásmódja. Das Benehmen gegen die Schulljugend *angemessen*
Kiejtése. Die Aussprache *regelmäßig*
Előadás. Der Vortrag *regelmäßig*

A tantárgyakban előmenetele. Leistungen in den Lehrgegenständen.	Sorozata. — Classification.	A tantárgyaknak ismeretéből. Ueber die Kenntniß der Lehrgegenstände.	A tantárgyaknak készségéből. Ueber das Verfahren bei den Lehrgegenständen.
A vallásból. In der Religionslehre.	<i>angemessen</i>	<i>angemessen</i>	<i>angemessen</i>
A nyelv- és tanítástudásból. In der Unterrichtspraxis.	<i>angemessen</i>	<i>angemessen</i>	<i>angemessen</i>
A tankönyvek használatából. In der Benützung der Schulbücher.	<i>angemessen</i>	<i>angemessen</i>	<i>angemessen</i>
A tankönyvek használatából. In der Benützung der Schulbücher.	<i>angemessen</i>	<i>angemessen</i>	<i>angemessen</i>
A) a) az olvasásból. Im Lesen.	<i>angemessen</i>	<i>angemessen</i>	<i>angemessen</i>
b) a nyelvtanból. In der Sprachlehre.	<i>angemessen</i>	<i>angemessen</i>	<i>angemessen</i>
c) a helyesírásból. In der Rechtschreibung.	<i>angemessen</i>	<i>angemessen</i>	<i>angemessen</i>
d) az írásbeli dolgozatokból. In den schriftlichen Aufträgen.	<i>angemessen</i>	<i>angemessen</i>	<i>angemessen</i>
A <i>angemessen</i> mint második tannyelvül.	<i>angemessen</i>	<i>angemessen</i>	<i>angemessen</i>
Was <i>angemessen</i> als zweite Lehrsprache.	<i>angemessen</i>	<i>angemessen</i>	<i>angemessen</i>
A <i>angemessen</i> nyelvből. Was der <i>angemessen</i> Sprache.	<i>angemessen</i>	<i>angemessen</i>	<i>angemessen</i>
Számításból. Im Rechnen.	<i>angemessen</i>	<i>angemessen</i>	<i>angemessen</i>
Szép- és kézzelíró irásból. Im Schö- und Fertigschreiben.	<i>angemessen</i>	<i>angemessen</i>	<i>angemessen</i>
Rajz- és mértanból. Im Zeichnen und in der Geometrie.	<i>angemessen</i>	<i>angemessen</i>	<i>angemessen</i>
Énekéből. Im Gesänge.	<i>angemessen</i>	<i>angemessen</i>	<i>angemessen</i>
Organizációból. Im Organisir.	<i>angemessen</i>	<i>angemessen</i>	<i>angemessen</i>
Geandásztanból. In der Landwirthschaftslehre.	<i>angemessen</i>	<i>angemessen</i>	<i>angemessen</i>
Női kézműviseletről. In den weiblichen Handarbeiten.	<i>angemessen</i>	<i>angemessen</i>	<i>angemessen</i>

Értelemes a fentebbit *angemessen* tannyelvül *angemessen* elemi tanodákban *angemessen* tanítóságra
Derfelbe kann demnach als *angemessen* an *angemessen* Schulen mit *angemessen* Unterrichtspraxis
képesnek találtatik. Kelt *angemessen* 18 *angemessen* napján.
vermendet werden. Gegeben in *Udenburg* am *angemessen* Monats *angemessen* 1866

3. kép. Barabás György 3. kétnyelvű tanítói oklevele

Barabás György 2. leányairól ismereteink csak hézagosak. Három leányának, Katalin, Cecília és Ágnes férjei nevét Horváth Zsófia, Barabás Istvánné 1928. július 13-án kelt gyászjelentéséből ismerjük,²⁴ ahol asszonynevükön szerepelnek, mint sógornők. Julianna és Franciska ekkor feltehetően már nem volt életben, mert nem szerepelnek a gyászolók között. Mária korai halálát a keresztlevél megjegyzés rovatába jegyezték be.²⁵ Eleonóra 1872. április 30-án házasságra lépett Ágh Györggyel. Ebből a házasságból származott a Dongó család. Ágnes Kondics Sándorral kötött házasságának részleteit nem ismerjük. Az ő Mária Magdolna nevű leánya 1930. március 30-án, 52 évesen Nagytétényben kötött házasságot Hupka Péterrel.

²⁴ Barabás Istvánné szül. Horváth Zsófia gyászjelentése. Szombathely, 1928. július 13.

²⁵ Barabás család: Családtörténet, kézirat.

Az ifjú pár első éveit érintette a szabadságharc kitörése. György a családi hagyományok szerint²⁶ önként csatlakozott a hazáért küzdő honvédsereghez és 1849-ben honvédtisztként tért haza. Unokája, Barabás János erről a következőképp írt egy levelében: „*Most jut eszembe, hogy nagyapám 1848–49-ben nagy szerepet vitt a szabadságharcban, melynek leverése (Világos) után 2 évig a Hanságban bujdosott. Mint honvédfőhadnagy szerelt le. Bujdosása alatt a szegény, nélkülözést szenvedő nép gondoskodott róla és családjáról.*”²⁷

Nagy Mihály tanítóságának hat évtizede alatt a tanítást államilag a Mária Terézia által 1777 nyarán jóváhagyott és közzétett latin nyelvű „*Ratio Educationis*” (Oktatási Rendszer), a magyarországi állami tanügyigazgatás első, országosan rendelkező terjedelmes dokumentuma, valamint az ezt kiegészítő, a hazai közoktatásügy korszerűsítése érdekében 1806-ban kiadott második *Ratio Educationis*, az új *Nevelési-Oktatási Rendszer* szabályozta²⁸. A második *Ratio* magáévá tette azt a gondolatot, hogy *a magyar nyelv nem egy a többi nyelv között, hanem kiemelt jelentősége van!* Ezzel a magyar polgári fejlődést is szolgálta a rendelkezés.

A falusi kisiskolák életében meghatározó szerepet játszottak az egyházak. Mind a katolikus, mind a protestáns egyházak törekedtek arra, hogy minden faluban – a templom mellett – iskola is működjön. A tanító közvetlen felettese a falu lelkésze volt, a község által biztosított fő járandósága a telekhasználat volt, ezt egészítették ki a lakosság különféle, főként természetbeni juttatásai.

1845-ben, egy évvel azelőtt, hogy Barabás György aláírta a tanítói szerződést, jelent meg a Helytartótanács rendelete, melynek címe: „*Magyarország elemi tanodáinak szabályai*”. Ez a szabályzat két tagozatra bontotta az elemi iskolát. A rendelet egyúttal 6–12 éves korig minden gyermek számára kötelezővé tette az alsó elemi két osztályának elvégzését. Ennek elmulasztása esetén a szülők pénzbüntetését helyezte kilátásba. Délelőtt három, délután két óra megtartását írták elő. Az alsó elemi két évfolyamának tananyaga mindenki számára azonos volt. A képzés anyanyelven folyt, a nemzetiségek lakta területeken a magyart is tanították. A felső elemi iskola háromosztályos volt. Latint csak a gimnáziumba készülőeknek tanítottak, a harmadik osztályban.

Tanítónak és segédtanítónak csak az nevezhették ki, aki elvégezte a tanítóképzőt. A tanítók 30 év szolgálat után lettek nyugdíjra jogosultak. Az első önálló, több évfolyamos magyar katolikus tanítóképző intézet 1828-ban nyílt meg Egerben. A jelölteket gimnáziumi végzettséggel vették fel, a felvételi vizsgán a testi alkalmasságot és a beszédképességet vizsgálták. A két esztendeig tartó tanulmányok során az elemi iskolai tantárgyakat dolgozták fel, tanítás- és neveléstant tanultak, valamint alapos zenei képzésben részesültek. 1840-ben királyi rendeletre öt hasonló tanítóképzőt szerveztek Pesten, Szegeden, Miskolcon, Érsekújváron és Nagykanizsán. Barabás György – mint láttuk – az érsekújvári intézetben szerezte meg tanítói oklevelét.

²⁶ Szakály: Barabás István emlékezete i.m.

²⁷ Barabás János levele Barabás György 4.-hez (1958).

²⁸ Pukánszky – Németh: Neveléstörténet i.m. 267, 268, 309, 310.

Széplakon az 1846/47-es tanévben Barabás György megkezdte a tanítást. A széplaki egyházkerület alsó elemi római katolikus tanodáiról szóló ún. általános felügyelői értesítésnek köszönhetően a részletes heti órabeosztást is ismerjük, ami a következőképpen alakult: keresztény hitvallás az Evangélium magyarázatával, valamint a szentírás és erkölcsi elbeszélések oktatása a vallástanító által heti 4 órában, betűismertetés 4 órában, olvasás 6 órában, helyesírás és „földírás” (földrajz) 2 órában, számtan 3 órában, természettan és leírás 1 órában, szépírás, „mondolva írás” (diktálás) a hon jelesebb történeteivel és írásbeli feladatokkal egybekapcsolva 3 órában, egyházi énekek 2, ministratio 1, végül imádkozás és egyéb intézkedések 2 órában. A hitoktatást a plébános végezte. A heti óraszám összesen 28 órát tett ki. A felügyelők kiemelték, hogy Széplakon minden gyermek el volt látva tan-könyvvel.²⁹

A felügyelői jelentésből azt is megtudjuk,³⁰ hogy a megelőző évben a 136 tanköteles gyermekből (70 fiú, 66 leány) 98-an látogatták az iskolát, a következő 46/47-es esztendőben a 138 tankötelesből (71 fiú és 67 leány) 136-an (69 fiú és 67 leány)! A javulásban nyilvánvaló része volt a lelkes ifjú tanítónak. Nehéz ma elképzelni, hogy egy általában nem túl tágas falusi iskolában a tanító hogyan boldogult egymaga a száznál több nebulóval. 1868-ban Eötvös József népiskolai törvénye szabályozta, hogy „egy tanító 80 növendéknél többet nem taníthat”. A nagy létszám azért faluhelyen nem volt mindig állandó, különösen a mezei munkák miatt sokszor nem engedték iskolába a gyermekeket. Egy 1848-ból származó széplaki jelentés arról számol be, hogy az iskola látogatottsága télen 142 gyermek (74 fiú, 68 leány), míg nyáron 34! (14 fiú és 20 leány). 1879-ben egy alispáni jelentés panaszolja a sok hiányzást az iskolákból, az okokat sorolva elmondja: „a növendékek többsége betegség, a rossz időjárás, főleg azonban a ruházatlanság miatt nem jelenik meg az iskolában”.³¹

1848 márciusának eszméi a közoktatás területén is jelentős fejlesztések kidolgozásához vezettek. Ezeket Eötvös József a népoktatásról szóló törvényjavaslatában foglalta össze. Ebben előírta azt is, hogy az iskolák fenntartása állami adókból történjék, a magyar nyelvet pedig minden iskolában tanítani kell. Eötvös eszméi egyelőre nem mehettek át a gyakorlatba, csak a kiegyezés után, második minisztersége alkalmával valósíthatta meg azokat.³²

Az új tanító a Nagy Mihálytól örökölt iskolában kezdte meg a tanítást. Úgy tűnik, az épület néhány év alatt meglehetősen leromlott, meg talán a község is belátta, hogy hogyan szorongott a 142 gyermek az egyetlen teremben. Az 1832. évi püspöki vizitáció adata szerint az iskolát 1827-ben emelték.³³ 1854-ben új iskola épült, vagy legalábbis átépítették a

²⁹ Kelemen István: A széplaki esperesi kerület tanügyi viszonyai az 1840-es évek második felében. In: Soproni Szemle 59. (2005), 285–305, 291.

³⁰ Uo. 289.

³¹ Simkovics Gyula: Köznevelés Sopron megyében a XIX. század végén. In: Soproni Szemle 17. (1963/4) 358. Kelemen: A széplaki esperesi kerület i.m. 288.

³² Mészáros István – Németh András – Pukánszky Béla: Neveléstörténet. Budapest, 2005. 302.

³³ Kelemen: A széplaki esperesi kerület i.m. 288.

régit. Erről közvetlen írott bizonyítékunk nincsen, de az 1873. évi tanügyi szemle jelentésének „Mikor építtetett az iskola” rovatában az 1854-es esztendő olvasható.³⁴

Barabás György a nagyapja által beléoltott elhivatottsággal megküzdött a nehézségekkel. Szalay József búcsúztató beszédében így festette le Barabás György tanítói működését:³⁵ „Iskolájában már 25 évvel ezelőtt [1854-ben] volt számoló-gép tölgykubacsokból, melyeket maga szedett az erdőn. Midőn az új mérték ismertetése végett tanfelügyelőnk n[eme]s Ballagi Károly úr Fertő-szent-Miklósra tanító gyűlésre jött s még az iskoláknak új mérték-eszközeik nem voltak, Barabás nagy megleptünkre zsebeiből szedegette elő kérekpapírból készült mértékmintáit. – Volt neki iskolájában egy papír földgömbje, igen sok táblája s térképe, – és mind ezek saját készítményei.³⁶ A gyermekeknek maga készített írkatát, maga kötötte be könyveiket, tintát maga főzött az iskolának. – Egész műhely volt az ő egyik szobája, melyben tarka vegyületet képeztek: a (derék) pipa, a papírból készült kis gitár (gyermekei ezen tanultak); a papírrámás borotválkozó tükör; saját készítményű kétkaru mérleg, melyhez a súlyok márványkő-darabok voltak; a sok megmetszett író ludtoll; a nagy fekete tábla, melyre hirtelen jött eszméit szokta feljegyezni; egy nagy táblázat a falon: a nap delelése az egész évre kidolgozva; egy pontosan járó u.n. paraszt óra, melyen egy kalapács függ súlynehezítőül stb.” Tegyük még hozzá, hogy Barabás németül és latinul is beszélt!³⁷

„Munkának volt ő embere egész életén át; de annyira feltalálta életvilágát saját magában és környezetében, hogy ténykedésének igen kevés kihatása volt. Ő magának élt és családjának s a községnek. Mint jegyzőt szélesebb körben ismerték, s egész fiskálisa volt a népnek. Különböleg megelégedett, föltűnni soha sem vágyó, szerény s mindig kedélyes ember volt. Keveset beszélt, de többnyire humorral és éllel. – Fiatal korában egy felhő elé való harangozás alkalmával villámütést kapott, mely a beszélő tehetségétől két hónapra megfosztotta. Midőn először újra megszólamlott, barátja Fábrián így szólt hozzá: „Csakhogy kinyílt a torkod, Gyuri! Ugye féltél, hogy többé nem tudsz kántorizálni? – „Attól nem – felele ő – hanem attól félttem, hogy többé nem tudok – inni!”³⁸

Barabás György kitűnő zenei tehetség volt. Célul tűzte ki a zenetanulást és ezen a téren oly sokra vitte, hogy a környék őt legjobb orgonistájának és legjobb zongoristájának ismerte el.³⁹ Nemcsak a játékban volt kiváló orgonista, fiai számára német források és saját tanulmányai alapján „Generalbass” címmel jeles orgona-technikai művet is írt. A gitár és hegedű szintén jól kezelt hangszerei voltak. Egy ideig családunk birtokában volt „Neueste Guitarren & Violin Schule” kottája (Leipzig, bei E. Schäfer) saját kézírású címkével

³⁴ Évi jelentés a sopronmegyei iskolatanács 1873-ik évi működéséről. Sopron, 1874. 14.

³⁵ Szalay: Id. Barabás György i.m.

³⁶ Hasonló földgömböt hazánkban első ízben a XVIII. század harmadik negyedében készített Szablik István kegyesrendi tanár, a debreceni tógátus diákok első föld- és éggömbjei pedig 1803-ban készültek el. Szakály: Barabás István emlékezete i.m. 276.

³⁷ Kelemen: A széplaki esperesi kerület i.m. 293.

³⁸ Szalay: Id. Barabás György i.m.

³⁹ Uo.

4. kép. A „Neueste Guitarren & Violin Schule” kotta saját kézírású címkéje.

1872-ből, amiből hegedülni és gitározni tanult. Jó barátságba keveredett a gyermekeit keresztelő plébánossal, Fábíán Istvánnal. Együtt magyarra fordították a latin Vesperás egyházi énekeket, és ezekhez a zenét Barabás György szerkesztette.⁴⁰

Fábíán István két évvel volt idősebb Barabásnál, 1838-ban került Széplakra mint káplán. Ekkor Eszterházán hg. Esterházy Miklós volt a ház ura. Felesége, a jeles műveltségű Jersey Sára angol úrhölgy, aki nyelvek ismeretében is kitűnő volt, új hazája nyelvét is sajátjává akarván tenni, Fábíánt hívta meg vezetőjéül a tanulásban, mikor nyaranta Széplakon tartózkodott.⁴¹ Utóbb (1847) már mint széplaki plébánost, a kis hercegek nevelőjéül is őt kérték föl. A tanítás franciául folyt. Fábíán István később győri kanonok és az MTA levelező tagja lett.

Ilyen kiváló barát oldalán Barabás György olyan magas fokon művelte a francia nyelvet, hogy 1847-ben «egy terjedelmes munkát is készített sajtó alá „*Franczia szónyomozástan*” címen, mely előbb Pozsonyban, majd Ballagi Károly úr ó nagysága közbenjárása által szakférfiakkal megbíráltatott; de bár a bírálat igen kedvező volt, a mű kiadó hiányában nem jelent meg».⁴² Tegyük hozzá, bár a könyv már sajtó alatt volt, ebben a forradalmi események is szerepet játszhattak.⁴³ Fennmaradt azonban néhány kézíratos műve, mint a „*Barabás György mester Széplakon 1842 március 26-án: Hasznos Franczia Mondatok*” c. zsebméretű, 73 oldalas, igen sűrű sorokkal teleírt füzete, vagy az ugyancsak 1842. évi keltezésű „*Dictionnaire portatif francais-hongrois A-E*” című, 90 oldalas, igen sűrűn teleírt kéziszótára. Ma mindkettő az Országos Széchényi Könyvtárban található.⁴⁴ Nem tudjuk,

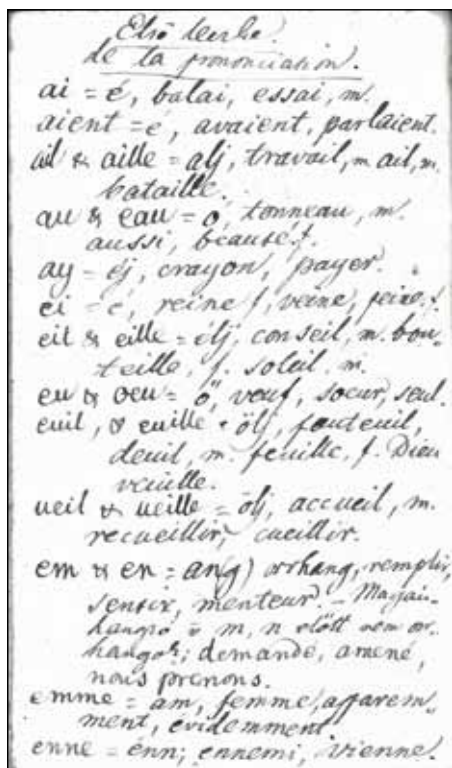
⁴⁰ Barabás család: Családtörténet, kézirat.

⁴¹ Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. IV. kötet. Budapest, 1891. 538.

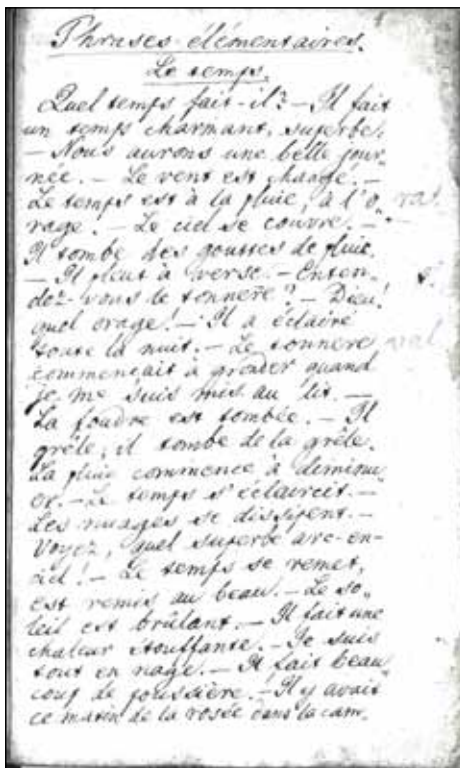
⁴² Szalay: Id. Barabás György i.m.; Szinnyei: Magyar írók i.m. 538.

⁴³ László Ernő: Még egy kommentár az 1873-as széplaki iskolaügyhöz. In: Soproni Szemle 18. (1964/4) 84.

⁴⁴ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Fond 70.

5. kép. Hasznos Francia Mondatok.
Első lecke

6. kép. Hasznos Francia Mondatok. Phrases
élémentaires

mikor kezdte a szótárírást, valószínűsítem, hogy a kottákhoz hasonlóan a nagyapja melletti segédtanítói időszakban, még legény korában. Az E betűig jutott vele.

Ahogy az évek teltek, azért a sok vesződés megviselte, szeretett volna maga mellé segítséget kapni, de kérését nem hallgatták meg. A község elöljárósága már nem az a régi volt, amely egekig magasztalta a szerződés megkötésekor. A helyzet nem volt egyedi, mint azt a Sopron megyei iskolatanácsnak az 1873. évről szóló jelentése is panaszolja: „[...] szaporodó iskoláinkkal éppen nincs arányban tanerőink összege, mert évről évre több iskola marad tanító nélkül. S e jelenség az, ami figyelmünk méltó tárgyát kell képezze, hacsak azon eshetőségnek nem akarjuk kitenni fejlődésnek indult népnevelésünket, hogy tanerők hiánya miatt ismét vissza-vetessék az. A tanfériak kevesbülésének okául általában a tanítók nyomorult anyagi helyzetét s elhagyatott társadalmi állását jelzik minden oldalról; azért e tekintetben sürgős és komoly feladat várokozik a társadalomra.”⁴⁵

⁴⁵ Évi jelentés a sopronmegyei iskolatanács 1873-ik évi működéséről. Sopron, 1874. 4.

Fiai szomorúan, de tehetetlenül tapasztalták az otthoni állapotokat. György 3., a sárvári kántortanító elhatározta, hogy a közönség elé tárja az áldatlan helyzetet. 1873. szeptember 29-én a *Sopron* című „Társadalmi, közgazdasági és szépirodalmi közlöny” hasábjain „Sárvári” – könnyen felismerhető – álnéven tárta a világ elé panaszait, szemléletesen leírva az iskolaépület és a tanítói lakás rozzant állapotát, ahol az öreg tanító már jó 40 éve igyekszik egymaga oktatni a mintegy 170 tanköteles gyermeket és amellet orgonálni, temetni, harangozni stb. Mikor pedig megelégtelve keserves helyzetét felszólította a község lakosságát, hogy fogadjanak mellé segédtanítót, a bölcs elöljárók azt mondták: „*Inkább nem kell tanító, mintsem ők pénzt adjanak tartására!*”⁴⁶

Nézzük meg a cikkben leírtakat az iskolatanács már idézett, ugyanezen évi jelentésének számai tükrében. A részletes táblázat szerint⁴⁷: „Milyen karban van az iskola épület”: rossz! Tanító: 1, segédtanító nincs! 153 fő 6–12 éves és 50 fő 12–15 éves, összesen 203 tankötelesből „A mindennapi iskolába jár”: 143. „Szerelvényeket illetőleg van”: fali olvasótábla 1, földgömb 1, Magyarország fali térkép 1, „természetrizai ábrák” 1, számológép 1. iskolai könyvtár nincs. Ezek az adatok híven alá támasztják a cikk írója által festett képet.

A soproni és környékbeli olvasók – a cikk bevezető soraiban található utalások nyomán – könnyen kideríthették, hogy Fertőszéplak községről van szó és, bár először egy goromba cikkel válaszoltak, György 3. végül elérte a célját. A goromba válaszoló cikkének végén kiderül, hogy hatásos volt a nyilvános kritika és fogadtak apja mellé segédtanítót.⁴⁸

Ha az 1873. évi felülvizsgálatkor a jelentés az iskolaépület állapotát rossznak találta,⁴⁹ ez úgy tűnik, megmozdította a község elöljáróit ennek jobbítása irányában is. Legalábbis ez tűnik ki Barabás Györgynek egy 1876-ban fiához Sárvárra írott leveléből, amelyben a tatározásról már mint elhatározott tényről ír, ő maga pedig valami anyagi segítség ügyében szorgoskodik, akár a királyhoz is elmenne. A plébánosról írott nem valami hízelgő sorok arról tanúskodnak, hogy már rég nem Fábíán István az egyházi főnöke, barátját előbb Süttörrre helyezték, 1869-ben pedig már Győrben székesegyházi kanonok.⁵⁰

A levél:⁵¹ „*Kedves fiunk Gyuri! Egészségesek vagyunk, s ezt kívánjuk Nektek is mindnyájatoknak! [...] Iskola-épületünk tatározásába legközelebb hozzá fognak; de előbb egy kis segítyezést várnak. – Ürményi Miksa hongyűlési követünk a napokban hon levén, a nála e végre jelentkezett bírónak megígérte, hogy Pesten a nemzeti szállodában keresse föl, de költség kimélés tekintetéből csak önmaga a bíró – vagy csak ha más, de egyetlen személy menjen, a kit ő ott éllelmezéssel ellátand. Hanem, a mint a bíró mondja, a pap is elakar vele utazni. Hadd menjen! – Én készítettem az Ürményinek a folyamodást, aztán az ifju Herceg Eszterházynak,*

⁴⁶ *Kelényi Ferenc*: Fertőszéplaki iskolaügy 1873-ban. In: *Soproni Szemle* 17. (1963/2) 74.

⁴⁷ Évi jelentés a sopronmegyei iskolatanács 1873-ik évi működéséről. *Sopron*, 1874. 14–15.

⁴⁸ *Kelényi Ferenc*: i.m. 75.

⁴⁹ Évi jelentés a sopronmegyei iskolatanács 1873-ik évi működéséről. *Sopron*, 1874. 14.

⁵⁰ *Szinnyei*: Magyar írók i.m. Fábíán István

⁵¹ Barabás György levele fiának ifj. Barabás Györgynek, Széplak, 1876. május 5-én.

ki, mint megyei főispán Sopronban lakik; épen ma viszi neki a bíró a folyamodást; aztán király ő fölsége részére is egyet, mely még itthon van, s akkor akarja a bíró ő fölségének átnyújtani, ha az is Pesten lesz, a mit a hirdapokból tudhatunk meg. – A pap is készített egy egész iven kérvényt, mely az egész ivnek mind a 4 oldalát egészen igénybe vette, úgy, hogy az aláírásnak alig maradt egy kis hely; egyébkint ez a papi irat a bírónak sőt a többi előjárónak semmiképp sem tetszik (curiosum-kép segédemmel szóról szóra lemásoltattam) s nem is akarják az illető helyre azt fölterjeszteni, nem csak azért, hogy a halvány tintával irt igen hosszadalmas – majdnem olvashatlan betűkkel irt kérvény igen sok dicsérő, s a dolog lényegéhez nem tartozó magasztalásokat tartalmaz, hanem egyéb okokból sem; mert – mondja valaki – hogy a paraszt nem bir kombinálni, s a fogadtatást illetőleg megruminálni [megemészteni], kivált a kik már hozzászoktak az én rövides, de mégis kimerítő conceptusomhoz. – Aztán a pap a győri püspökhöz is irt s el is küldött egy maga fabrikálta esedezést, mely a bíró mondása szerint – még hosszabb az elsőnél, minthogy az aláírásokat egy más mellékes iven kellett eszközölni. Szerettem volna látni!”

1876 májusában, mikor az előbbi levelet megírta, még magabiztosan mondja: egészségesek vagyunk. Alig egy-két esztendő a helyzetet alaposan megváltoztatta. Szalay József így emlékszik: „Öregségében testileg igen elgyöngült. Már ezelőtt tiz évvel oly lassan lépdegélt, hogy egy másfél éves gyermek vele birt volna tartani. Egyszer midőn a mezőre kisétált, így szól neki egy szintén öreg földmives: „Urambátyám, most már mégis lassan járunk!” „Annál tovább élünk” – szolt ő.⁵² 1878 decemberében ugyancsak Sárvárra írott levele már egy hosszabb idő óta kinzó betegségről számol be, melyben nem nagyon reméli a gyógyulást. A levél olvasásakor szinte látjuk a reményvesztett öreg tanítót amint belefáradva a 45 esztendei idegőrlő munkába írja levelét kimondatlanul is segélykérően Gyuri fiához.

Kedveseim! Egy kis időt veszek magamnak, hogy néhány soraimmal tudósítsalak benneket. Elsőben a jelenlegi testi állapotomról szólok. – A mint elsőben a pesti orvosságot – fejér mell-szirupom megkaptam, azonnal használatba vettem. Volt egy kis 3 deci literes igen erős palackka; íze a legédesebb méznél is édesebb. De a köhögést nem szüntette, hanem majd inkább szaporította annyira, hogy néha azt kellett volna hinnem, hogy egyszerre megfúladok, és pedig minden egy ízben jó sokáig tartva, míg a gunszisz, ragadós turha lassankint ki nem takarodott belőlem. Elhivattuk a Kékessy orvost, ki is az orvosságot nem ócsárolta, de nagy csuda erejűnek sem állította; azonban használhatóságát annyira-mennyire ajánlotta is. Legjobb tanácsa, amit adott, az volt, hogy az igen alkalmatlan köhögés és turhálás közben gyakrabban ujjam hegyét megnedvesítve, s apró tört sóba mártva nyelvemre alkalmazzam. Ezen eljárás egyszerre nagyon segített rajtam, mert a rút turha s egyéb nyálka szájamból könnyen kitakarodott. A mi egészségem eddigi általános folyamát illeti, azt kell megjegyeznem, hogy az általán véve szemlátomást javul, de oly mértékben, hogy hamaros helyre igazulását várni lehetne, alig képzelhetik. A lefolyt napokban – tán 6–7 nap egymás után oly vigasztaló javulásra fordulni látszott állapotom, miszerint e rövid idő alatt is teljes felgyógyulást lehetett volna várni, midőn egyszerre megállapodott a fordulat és se jobbra se balra nem változott. Ezen igen

⁵² Szalay: Id. Barabás György i.m.

lassú menetnek okát már a mellszörp-orvosságnak használati utasításainak leírt módjából lehet gyanítani, mely szerint annak kis adagonkinti fogyasztása is már sok időt vesz igénybe, - s mégis az mondatik hozzá, hogy a tökéletes javulást csak akkor lehet bizton tudni, ha belőle (a szirup-ból) több (3-4) üveg elfogyasztatik, a mi pedig sok időbe kerül – kivált ily hidegben, mint most van. – Dietetikám következő: reggel tejes kávé, délben s este kis leves és sok darakása cukorral s édes tejben főzve kell ennem. Hus, vagy gorombább féle étkeket nem tudnék lenyelni. S még is erősödésem gyarapodni látszik, mert ámbár eddig kezem s lábam használatával csak alig rendelkezhettem, most már meglehetősen tudok járni bot nélkül is, s remélem, hogy a bőjt dereka felé a templomot is látogathatom. – Még az is jó vigaszt nyújt, hogy a dohányzás jól ízlett; kivált szivarból, mely végre 2-ttős szivarokat használok. A drágább fajták jobbak, de jelen pénzügyi körülmények közt oekonomiai szempontból mellőzendők.⁵³

Hat hónap telt el reménykedve, hogy a szirupok majd csak megteszik hatásukat, de ez nem következett be. Barabás György 1879. július 13-án, 68 éves korában örökre lehunyta szemét. „A széplaki nép, mely benne nevelőjét és tanítóját veszté, bizonyítékát adta háttartalan ragaszkodásának és fájdalmanak, midőn a gyászszertartáson majdnem egytől egyig megjelent. A ravatálnál szünet nélkül ki-be járt a siránkozó nép, a temetésre még az aratók is hazajöttek a mezőről. Kartársai s barátai is nagy számmal gyülekeztek a koporsóhoz, melyet a meghaltnak özvegye két fia s leányai öntöztek könyeikkel, s midőn dalba fontuk érzeményeinket, szívünk mélyéből sóhajtottunk fel: „adjon neki örök nyugalmat az Isten!”⁵⁴ A széplaki temetőben temették el anyai nagyapja sírja mellé.

Özvegyét a vasvári igazgató-tanító István fia vette magához, még 17 évvel élte túl szeretett férjét. Vasvárott halt meg 1896. november 13-án.

1929 júliusában egy levelezőlap⁵⁵ érkezett a következő címre:

„Nagyságos

Dr. Benda László úrnak

Mérnökgeologus

Elek

Aradmegye

Kedves Lacikám, ide zarándokoltam a Te dédapád és annak anyai nagyapja sírjához. Ma 50 éve hogy dédapádat itt eltemettük az ő anyai nagyapja mellé. Mindkettőnek sírköve áll még, persze kerítetlenül s a természet gondozására hagyva. De a természet szépen gondozza. Szép zöld pázsit van a sírokon.

Innét üdvözl benneteket

Szerető nagyapád”

⁵³ Barabás György levele fiának ifj. Barabás Györgynek, Széplak, 1879. december 1-jén.

⁵⁴ Szalay: Id. Barabás György i.m.

⁵⁵ Barabás István levelezőlapja. Kelt Fertőszéplakon, 1929. július 13.

A szerető nagyapa, ki Széplakra zárandokolt, Barabás István. A képes levelezőlapon („Üdvözet Fertőszéplakról”) három képet látunk: Róm. kath. templom, „Hangya” fogy. Szövetkezet és a Róm. Kath. Iskola: nem sokat változhatott az 50 év alatt.

Hálás köszönetet kell mondanom unokatestvéreimnek, Barabás Zoltán és néhai Dietzel Péter uraknak, kiktől számos okmányt és adatot kaptam, Robotka Csabáné asszonynak irodalmi anyagok felkutatásában nyújtott segítségével, valamint Kelemen Istvánnak a kutatáshoz nyújtott értékes támogatásáért.

7. kép Üdvözet Fertőszéplakról

SOPRONI KÖNYVESPOLC

Sebők Richárd

Kónya Péter – H. Németh István:
(szerk.): *Mestá na sneme. Városok
a diétán*. Prešov, 2016. 350 pp.

A kötet a 2015. december 8-án Sopronban, a Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár Soproni Levéltára és a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete által szervezett tudományos konferencián elhangzott előadások egy részének írott változatát, valamint az Eperjesi Egyetem kutatóinak tanulmányait tartalmazza. A szerkesztők határozott szándéka volt, hogy a szlovák és a magyar történettudományi kutatások eredményeit minél szélesebb körben ismertessék meg az érdeklődőkkel, ezért könyvükben mind szlovák, mind pedig magyar nyelven olvasható az összesen hat tanulmány és az egy forrásismertetés, melyeket angol nyelvű absztrakt vezet be a szlovák nyelvű szöveg előtt.

A szabad királyi városok és a felekezeti problémájához sok új adalékkal szolgál H. Németh István munkája, mely szerint a 17. század második felében a Magyar Királyságban végbement közigazgatási, városigazgatási és pénzügyigazgatási változások a nemzetközi tendenciákkal esnek egybe.¹ A 17. század utolsó harmadában az egyházpolitikai ügyek a várospolitikát tekintve a legproblematisabb kérdések közé tartoztak és fordulópontot hoztak a városigazgatás terén. Ettől az időszaktól kezdve az állam folyamatos ellenőrzése alatt tartotta a szabad királyi városokat, azok belső önkormányzatát, a városi tanács összetételét és ezeken felül a városi gazdálkodást is befolyásolni akarta. Ezt szolgálta a választási biztosok kiküldésének rendszere. Sopronban azonban ragaszkodtak a felekezeti paritás elvéhez, így az 1681. évi diétára az evangélikus Johann Serpilus(-Quendel)-t, a magyar várospolitikai kiemelkedő alakját és korának kiváló jogászát, valamint a katolikus Bartók János bírót küldték követként, utóbbit 1681 júniusában bekövetkezett halála miatt az ugyancsak katolikus Horváth Miklós váltotta a tisztségben. Mivel Johann Serpilus követi naplójának az a része nem maradt ránk, amelyben a diéta eseményeit írta le, így H. Németh kénytelen volt helyette a bártfai követ naplóját felhasználni. Végző következtetésként arra jut, hogy a „vizsgált városi diétai követ naplójából [...] egyértelműen kitűnik, hogy jóllehet a hagyományos városi érdekek felbukkantak a városi követ tevékenységében, a városi érdekek azonban alárendelődtek a felekezeti érdekeknek. A bártfai követ naplójából azonban az is kiderült, hogy ezen az országgyűlésen a kiemelkedő képességű városi követegyeniségek (elsődlegesen az evangélikus érdekeket keményen képviselő Johann Serpilus) felértékelődtek a diétai tárgyalásokon, hiszen

¹ H. Németh István: *Városi érdekvédelem felekezeti köntösben – a soproni követek az 1681. évi országgyűlésen*, 53–91.

tevékenységüket nem csupán az eredendően gyenge politikai befolyással rendelkező negyedik rend, hanem a nemesség is támogatta.” (89. o.)

Annamária Kónyová szerint az „1681-es soproni országgyűlés legfontosabb törvencikkei kétség kívül azok voltak, amelyek a szabad királyi városokat és azok felekezeti fejlődését érintették: a 25. és a 26. cikkely.” (339. o.) Az idézetnek megfelelően alaposan ismerteti a törvencikkek megszületésének körülményeit a szlovák és a magyar nyelvű szakirodalom eredményeinek felhasználásával. A szerző kiemeli, hogy a protestáns történetészek által „tragikus gyászévtizednek” nevezett időszak után a soproni vallási cikkek egy egész évszázadra meghatározták a protestáns felekezetek jogi helyzetét. Azonban sem a protestáns, sem pedig a katolikus felekezet nem tartotta elegendőnek és kielégítőnek az elért kompromisszumot. Kónyová forrásismertetésének a végén mindkét említett törvénycíket teljes terjedelmében, szó szerint idézi a *Corpus Juris Hungarici*-ből.²

Peter Kónya a hat felső-magyarországi szabad királyi város tevékenységét mutatja be az 1681. évi soproni és az 1707. évi ónodi országgyűlésen.³ Az előbbi diétára vonatkozóan a két eperjesi követ, Stössel Mihály és Weber Frigyes jelentését használta fel forrásként. A 65 oldal terjedelmű levéltári anyag nehezen olvasható és rosszul áttekinthető, sok javítással, áthúzással és ismétléssel tarkított. Kónya a fentiekből arra következtet, hogy a dokumentum egy, a diétai ülések alatt készített piszkozat, nem pedig egy hivatalos követjelentés. Az 1707-es, Kónya által „felkelő-országgyűlésnek”⁴ nevezett (116. o.) eseményhez a bártfai követek Thaly Kálmán által 1875-ben már publikált naplóját dolgozta fel. A forrásról kifejti, hogy feltételezett készítője – Péchy Ádám polgármester – az országos ügyekkel szemben jelentősen komolyabb figyelmet fordított a várost közvetlenül érintő problémákra.⁵

Nagy János a Sopron és Buda szabad királyi város által az 1708 és 1792 közötti diétákra delegált városi követek összehasonlító, prozopográfiai elemzését kínálja az olvasónak.⁶ Hipotézise szerint a két város követei egyre többször a nemesek közül kerültek ki, akik jogi végzettséggel rendelkeztek és a hivatalnoki pályát élethivatásként választották. A fentiek mellett pedig a házassági kapcsolataik és hivatali pályafutásuk alapján mind a városi, mind pedig a megyei társadalomhoz is kötődhettek. A 18. századi országgyűléseken felmerülő főbb problémák és a városi érdekérvényesítés eszközeinek és céljainak ismertetése után Nagy rátér a követek két csoportjának bemutatására. A korszak összesen 12 soproni követéről megállapítja, hogy a soproni elit a legmagasabb szinten képviseltette magát a diétákon, és minden esetben hangsúlyt fektettek a felekezeti

² Kónyová, Annamária: Az 1681-es soproni országgyűlés vallási cikkei, 339–350.

³ Kónya, Peter: A felső-magyarországi szabad királyi városok küldöttjei a magyar országgyűléseken a 17. század végén és a 18. század elején, 107–122.

⁴ Vö.: Gebei Sándor: A Rákóczi-szabadságharc országos gyűlései. In: Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon. A kezdetektől 1918-ig. Szerk.: Dobszay Tamás et al. Budapest, 2013, 172.

⁵ Vö.: Forgó András: Egy politikai küzdelem tanulságai. A munkácsi püspök és káptalan erőfeszítései az országgyűlési részvételért. In: Rendiség és parlamentarizmus i.m., 226–227.

⁶ Nagy János: Sopron és Buda országgyűlési követei a 18. században. Adalékok a városi követek csoportjának vizsgálatához, 157–189.

paritásra (a két városi követből egy evangélikus és egy katolikus). A delegáltak kétharmada nemes volt, akik közül néhányan a vármegyei esküdti pozíciót is betöltötték pályafutásuk során. Nagy János meglátása szerint „az említettek zöme saját maga vagy közvetlen felmenői révén szerzett nemesi címet, de nem szakadt el városi életformájától, illetve polgári-értelmiségi foglalkozásától, és nem köteleződött el a vármegyének.” (174. o.) A vizsgált korszak diétáira Buda összesen 14 követet küldött. A század közepéig a szindikust (jegyző) és egy tekintélyes tanácsost küldtek a város képviselőjében, de a század második felében már a szindikust felváltotta a városbíró. A fenti jelenséget Nagy úgy értelmezi, hogy a bürokratizálódott városvezető elit kisajátította magának az országos politikában való részvételt. A soproniakhoz hasonlóan a budai követek között is nagy számban találhatóak olyan jogtudó személyek, akik hivatásszerűen teljesítettek hivatali szolgálatot. A budai követek közel fele volt nemes, de az arányuk az időszak végére fokozatosan emelkedett. A szerző szerint a soproni és a budai követek kiemelkedtek a 18. századi városi követek tömegéből annak ellenére is, hogy a vármegyei követek általában lenézték a városi delegáltakat eltérő joggyakorlatuk, rendi-etnikai elkülönülésük, nem-nemesi származásuk és adótámogató politikájuk miatt.

Pap József egy, a dualizmus kori képviselőkkel foglalkozó átfogó kutatás részeredményeit ismerteti két kérdést vizsgálva: először is, hogy milyen viszonyt lehet kimutatni a képviselők és a kerületük között, azaz a megválasztott politikus idegen volt, vagy a helyi elit tagjai közül került ki; másodszer pedig kirajzolódnak-e olyan választói csoportok, amelyek hasonló pártpreferenciával rendelkeztek az adott időszakban?⁷ Pap a képviselők lokális kötődését Pál Juditnak az erdélyi városokra kidolgozott módszerét felhasználva vizsgálta. Pap eredményei így országos szinten erősítik meg Pál Judit korábbi, a Székelyfölddel kapcsolatos konklúzióit, azaz a megyei kerületekhez képest magasabb volt az idegen képviselők aránya a városokban. Pap úgy látja, hogy az alacsony választói létszám és a tradicionálisabb gazdasági háttérrel rendelkező választói csoportok dominanciája az idegenek jelenlétét valószínűsíti, míg a fejlettebb, jövedelem-alapú gazdasági háttérű réteg a helyi képviselők megválasztásával mutatott összefüggést. Továbbá kiderült az is, hogy a helyi képviselők átlagosan rövidebb ideig töltötték be hivatalukat, mint az idegenek, akikre Pap már hivatásos politikusként tekint. A második kérdést illetően, Pap úgy látja, hogy a városok egy része stabilan a kormánypártra, míg egy, az előzőnél kisebb kör inkább az ellenzékre szavazott. A kettő nagyobb és határozott pártpreferenciával rendelkező csoport mellett kimutatható az ingadozók kategóriája is. A szerző felhívja a figyelmet arra, hogy a városok politikai szimpátiája nem tér el lényegesen az azokat körbevevő területekétől. Így az erdélyi, az észak- és nyugat-magyarországi területek kormánypártinak, az alföldi régió pedig inkább ellenzékinek mondható. A fentiek mellett az is bebizonyosodott, hogy a helyi és az idegen képviselők hasonló arányban jelentek meg a kormánypárti és az ellenzéki kerületekben. Pap az országos szintű részeredmények jelentőségét abban látja, hogy a „makroszintű elemzés elsősorban abban segíti a lokális kutatásokat, hogy kategóriákat állít fel és ezeken belül teszi értelmezhetővé a helyi jelenségeket.

⁷ Pap József: A városi képviselet, városi képviselők a dualizmus időszakában, 224–258.

A statisztikai módszerekkel elkészült táblázatok által a lokális kutatások eredményei országosan összehasonlíthatóvá válnak, és az esetlegesen szükséges kontrollvizsgálatok célterületei is könnyebben kiválaszthatók.” (258. o.)

Cieger András Sopron város leghosszabb ideig, 1887 és 1905 között, 18 éven át hivatalban lévő országgyűlési képviselőjéről, Fabinyi Teofilról írt tanulmányt.⁸ Szerinte Fabinyi kezdetben minden bizonnyal jó választásnak tűnt a soproniak szemében, hiszen a kormány tagja volt, jól tudott németül és az evangélikus felekezethez tartozott. Azonban két évvel a megválasztása után, 1889 áprilisában Fabinyi búcsút intett az igazságügy-miniszteri bársonyszéknek. Ezzel a miniszter elveszítette a kormányzati pozícióból származó befolyását. Emellett Fabinyi a későbbiekben nem tudta jól hasznosítani kapcsolati tőkéjét. Egyes szónoknak sem számított, hiszen nem túl gyakori felszólalásai inkább körülményesnek és monotonnak hatottak. Adottságainak hiánya abban a beszédében is megnyilvánult, amelyben Sopron mellett kellett volna érvelnie az igazságszolgáltatás szervezeti reformjának idején Győr ellenében. Felszólalása ellenére azonban az 1890. évi 25. törvénycikk Győrbe helyezte a királyi főügyészséget és az ítélőtáblát. Fabinyi abban is eltért a képviselőtársai többségétől, hogy idősebb korában, pályája végén lett a testület tagja. Az egyéni képességei mellett politikai karaktergyilkosság is rombolta a személyes hitelességét, ugyanis többször felbukkant a neve olyan – hiteles forrásból meg nem erősített és nem bizonyított – listákon, amelyek szerint a Bach-rendszer fizetett besúgója volt.

Patrik Derfiňák Hodossy Imre (1840–1909) pályafutását ismerteti, aki megszakítás nélkül, 37 éven keresztül volt a Sáros megyei, kisszebeni választókerület képviselője 1869-től.⁹ A jogi egyetem elvégzése után Hodossy a Sáros megyei politikai-társadalmi elit tagjává vált ügyészi állásának és házasságának köszönhetően, 1865-ben vette feleségül a korábbi sárosi alispán lányát, Piller Annát. Az 1870-es években már sikeres és elismert fővárosi ügyvédként tevékenykedett, 1878-tól 1893-ig a Budapesti Ügyvédi Kamara elnöke is volt. A 19. század utolsó évtizedeiben aktívan politizált és publikált, élete végén Berzeviczy Alberttel és báró Ghillányi Imrével állt szoros kapcsolatban. Lányainak kiházasítását is a megyei elittel történő még szorosabb kapcsolatok kialakítása jellemezte, egyik lányát Pulszky Géza kamarás, másik lányát pedig Péchy József minisztériumi tanácsos vette el.

Összegzésként elmondható a kötetről, hogy egyik nagy erénye a kétnyelvűsége. Ezzel a szerkesztők egyértelműen elérték céljukat: a magyar és a szlovák történetírás eredményeit könnyebben ismerheti meg a szélesebb közönség. A kötetben a nagyobb és átfogóbb témák mellett a részkérdések tárgyalása is hangsúlyt kapott, bemutatva azt, hogy a városok és az országgyűlés kapcsolata milyen sok szempontból vizsgálható kutatási terület.

⁸ Cieger András: Az érdekvérvényesítés lehetőségei és korlátai. Fabinyi Teofil, Sopron országgyűlési képviselője a dualizmus idején, 276–292.

⁹ Patrik Derfiňák: Hodossy Imre, elfelejtett ügyvéd és politikus Sáros megyéből, 310–325.

E számunk szerzői |

Bendefy István vegyész-mérnök, ny. főosztályvezető, tanácsadó mérnök, 1122 Budapest, Székács u. 17., ibendefy@t-online.hu

Dominkovits Péter levéltár-igazgató, Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, 9400 Sopron, Fő tér 1, peterdominkovits@gmail.com

Károlyi György gyermekorvos, 9400 Sopron, Szt. Mihály u. 8., karolyigyorgy@sopronkorhaz.hu

Kovács Eleonóra főlevéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár, 1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2-4, kovacs.eleonora@mnl.gov.hu

Kücsán József etnográfus, kucsanj2@gmail.com

Nemes András művészettörténész, Soproni Múzeum, 9400 Sopron, Pf. 68, nemand1960@gmail.com

Ribi András doktorjelölt, ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék, ribiandris@gmail.com

Sebők Richárd történész, PhD-hallgató, ELTE BTK Társadalom- és Gazdaságtörténeti Doktori Program, sebokrichard004@gmail.com

Soós Viktor Attila történész, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 1088 Budapest, Vas u. 10., attila.viktor.soos@neb.hu

Tóth Gergely István tudományos munkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézete, 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4, toth.gergely@btk.mta.hu

Veress Ferenc művészettörténész, posztdoktori kutató, SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 6722 Szeged, Egyetem utca 2., veressf@gmail.com

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau 2018/3

JÓZSEF KÜCSÁN: „Die Kontakte der Rundschau reichten weit aus...“: ein Gespräch mit dem neunzigjährigen Otto Domonkos	225
ANDRÁS NEMES: Jubiläumsgruß an Éva Askercz	238

SOPRON UND DIE REFORMATION

GERGELY ISTVÁN TÓTH: Königstreu als Lutheraner. Die Rolle der Religionsidentität im Lebenswerk des Soproner Bürgermeisters Kristóf Lackner	240
PÉTER DOMINKOVITS: Soproner Testamente in der Frühneuzeit, mit besonderer Berücksichtigung der evangelischen administrativen und geistigen Elite	248
FERENC VERESS: Die Soproner Dreifaltigkeitssäule und ihre Patrone: Katalin Thököly und Lipót Kollonich	252
ATTILA VIKTOR SOÓS: Die Kontrolltätigkeit des Staatskirchenamtes bezüglich der protestantischen Kirchen – mit einem Ausblick auf das Komitat Győr-Sopron ...	279

MITTEILUNGEN

ANDRÁS RIBI: „ <i>filia ordinis crucigerorum de Alba</i> “ Das Soproner Praeceptorium der Kreuzritter am Ende des Mittelalters (mit den Lebensläufen der Praeceptoren)	286
ELEONÓRA KOVÁCS: Das Reformationsprojekt des Soproner Archivs	297

ÖDENBURGER PORTRÄTS

GYÖRGY KÁROLYI: Neue Angaben zum Lebenslauf der Paten von Franz Liszt, die Soproner Stadtbewohner waren (ein Forschungsbericht)	300
ISTVÁN BENEDEFY: György Barabás 2 (1811–1879), der Grundschullehrer von Fertőszentmiklós	309

BÜCHERSCHAU

RICHÁRD SEBŐK: Péter Kónya – István H. Németh (Red.): Mestá na sneme. Städte im Landtag. Prešov, 2016	327
---	-----